

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЧЕРНИШ НАТАЛІЯ АНДРІЇВНА

Примірник № 1

УДК 37.013:34]:355.237(477)»195/201»](043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

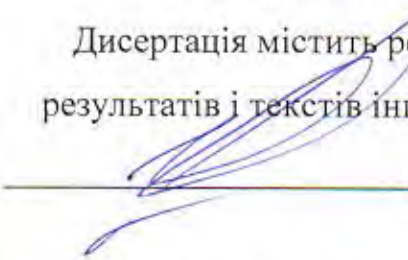
**ПРАВОВА ОСВІТА ОФЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ
ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. А. Черниш

Науковий керівник:

ІЛЬЧЕНКО Олена Юріївна,
доктор педагогічних наук,
професор.

Полтава – 2023

АНОТАЦІЇ

Черниш Н. А. «Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Міністерство освіти і науки України, Полтава, 2023.

У дисертації здійснено історико-педагогічний аналіз змісту, основних методів і форм правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття; обґрунтовано перспективні напрями творчого використання педагогічних здобутків в сучасних реаліях.

За допомогою методу історіографічного аналізу та систематизації доступних джерел було здійснено герменевтичне опрацювання досліджуваної проблеми, що дозволило виділити основні напрями наукових розвідок, в межах яких розглядалися деякі аспекти досліджуваної проблеми: *історико-педагогічні* (І. Криленко, М. Нецадим, І. Тичина та ін.), *теоретико-методологічні* (А. Будас, О. Васильєв, А. Вітченко, Л. Кравченко, В. Мокляк, П. Хоменко та ін.), *організаційно-методичні* (Н. Замотаєва, Д. Коваленко, В. Ягунов та ін.), *філософсько-правові* (О. Дзьобань, С. Максимов, С. Скуріхін), *соціально-філософські* (Е. Вільямс, Е. Джонс, В. Федоренко та ін.). Аналіз стану досліджуваної проблеми доводить, що вивчалися різні аспекти правової освіти офіцерів, проте питанням розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ –початку ХХІ століття належної уваги не приділялося.

Після проведення комплексного дослідження джерельної бази та історіографічного аналізу проблеми стало очевидним, що існує різноманітність у науковому розумінні та інтерпретації цієї проблеми. З метою уточнення та конкретизації категоріально-понятійного апарату дослідження було проаналізовано головні поняття термінологічного поля. Ключовою дефініцією

визначено поняття «*правова освіта офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття*», яке осмислено у хронологічній проекції та в структурі організації підготовки військовослужбовців України. Поняття «правова освіта» застосовується у його сучасному розумінні, що включає процес навчання (як цілеспрямований процес взаємодії викладача із курсантами (слухачами) ЗВВО з метою засвоєння ними узагальнених правових знань, формування вмінь та навичок) і виховання (як цілеспрямований вплив на свідомість курсантів (слухачів) ЗВВО з метою формування в них відповідного рівня правової свідомості, правової культури і зразкової правовірної поведінки).

Звернення до історико-генетичного методу дозволило розкрити основні передумови становлення (необхідність забезпечення військової дисципліни; превалювання радянської юридичної концепції; ускладнення організаційно-управлінських процесів у військовій сфері та ін.) та чинники розвитку: суспільно-політичні (традиції народу, досвід та історичні зразки української армії; сучасні світові геополітичні перетворення; зміна політичних режимів; трансформації у системі моральних цінностей суспільства та ін.); нормативно-правові (визначення статусу людини як громадянина певної держави; регулювання відносини в галузі військової освіти; укладання змісту правової освіти та ін.); соціально-економічні (рівень соціокультурного розвитку вступників до ВВНЗ; рівень матеріального та кадрового забезпечення військових ЗВО; фактичний стан законності та боротьби з правопорушеннями та ін.) правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.

Спираючись на засади феноменологічного підходу, враховуючи чинність актів законодавства, які регулювали діяльність ЗВВО і здійснення ними правової освіти та критеріїв: 1) суспільно-політична обстановка в країні, розвиток військово-педагогічної теорії і практики підготовки офіцерів; 2) суперечності, що виникали у процесі здійснення правової освіти майбутніх військових фахівців; 3) нормативні документи, які регулювали діяльність ЗВВО і здійснення ними правової освіти; 4) форми і методи організації правової освіти офіцерів

ЗВВО обґрунтовано етапи розвитку правової освіти офіцерів протягом досліджуваного періоду: I етап (1946–1975 рр.) – формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства; II етап (1975–1991 рр.) – утвердження правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі на засадах радянського законодавства; III етап (1991–2015 рр.) – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти).

Використання хронологічного, логіко-історичного методу уможливило з'ясування *загальних тенденцій* (зростання практичної спрямованості у правовій підготовці військових фахівців; тяжіння до інтегрального підходу в проектуванні правничих дисциплін; посилення акценту на міжнародному гуманітарному праві; урізноманітнення форм і методів організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти; зростання комплексності військового права, зокрема ведення воєнних операцій, управління зброєю та військовою технікою та ін.) та *суперечності* (між: потребою в забезпеченні сталості і стабільності змісту правничих дисциплін та динамічними нормотворчими процесами у військової галузі; декларованими у змісті правової освіти цінностями щодо етичних та моральних норм майбутньої військової служби та окремими проявами негативних суспільних практик; гарантуванням академічної свободи у правовій підготовці майбутніх офіцерів та необхідністю контролю над освітнім процесом для досягнення військово-стратегічних цілей та ін.) розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.

Застосування порівняльно-аналітичного та зіставно-педагогічного методів дало змогу розглянути зміст, з'ясувати методи і форми організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України досліджуваного періоду. Проаналізовано передовий досвід Військової академії артилерійської радіолокації, м. Харків (пізніше, - Військова інженерна радіотехнічна академія протиповітряної оборони імені Л. О. Говорова), Одеського інституту Сухопутних військ України, Харківського університету Повітряних Сил України, Львівського вищого

військово-політичного училища, Полтавського військового інститут зв'язку та ін.; вивчено зміст навчальних дисциплін на різних історичних етапах: «Радянське військово-правове та організаційне законодавство», «Загальновійськові статuti ЗС СРСР», «Основи права», «Основи Конституційного права України», «Основи законодавства України», «Військова адміністрація», «Статuti ЗСУ», «Статuti ЗС України та їх практичне застосування (у т.ч. строїова підготовка)», «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право» та ін.

Зміст правової освіти розглянуто крізь призму когнітивного, практичного та соціального досвіду як його структурних компонентів. Встановлено, що зміст правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття характеризувався: 1) залежністю від економічних, політичних, соціальних чинників розвитку держави і суспільства; 2) взаємозв'язком і взаємозумовленістю елементів правоосвітнього і правовиховного процесів; 3) науковою обґрунтованістю системи правових знань, умінь, навичок, зорієнтованих на розвиток і формування особистості військовослужбовця; 4) відбиттям специфіки військово-педагогічного процесу як напряму освітньої діяльності; 5) трансформуванням сутності від заполітизованості, ідеалізму, комуністичної ідеології і переконаності військовослужбовців до формування в курсантів почуття поваги до Конституції та Законів України, збереження дотримання приписів міжнародного гуманітарного права, вироблення навичок протистояння підривному соціальному технологіям тощо. Виокремлено форми (масові, групові, індивідуальні; політінформація, лекційні та практичні заняття, самостійна робота, ділові ігри, предметні гуртки і факультативи, зустрічі з фахівцями-юристами, складання проектів службових документів, робота з періодичною пресою, матеріалами судових та дисциплінарних справ; участь у конференціях, конкурсах, предметних тижнях; виховні години, самоосвіта та ін.) і методи (бесіда, дискусія, пояснення, розповідь, присутність на судовому засіданні, розв'язання ситуаційних завдань, підготовка повідомлень, доручення, переконання, привчання, заохочення та покарання, громадська думка й

особистий приклад командирів та ін.) організації правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття, які охоплюють процеси навчання і виховання.

Із використанням історико-порівняльного та зіставно-педагогічного методів було проведено наукову оцінку досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти радянської України, його порівняння із здобутками незалежної української держави. Виокремлені як позитивні (закріплення обов'язку командирів здійснювати правове виховання підлеглих; вдосконалення вітчизняного законодавства та самостійна участь країни в міжнародних відносинах; інтеграція військової та цивільної освіти з підвищенням вимог до її якості та ін.), так і негативні прояви (поверхове та формальне здійснення правовиховних заходів; наявність власних негативних установок щодо права серед курсантів та постійного складу військових закладів освіти; зростання кількості правопорушень та послаблення боротьби з ними та ін.) практики правової освіти підготовки майбутніх офіцерів досліджуваної доби.

Спираючись на компетентнісний та андрагогічний підходи, застосовуючи метод науково-педагогічної екстраполяції окреслено перспективні напрями творчого використання досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваної доби для реалізації: *на рівні держави і суспільства* – транслявання ідеї щодо права і моралі як універсальних форм вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму; культивування розвитку військового лідера шляхом надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення; забезпечення реалізації принципу «Освіта впродовж усієї військової кар'єри»; забезпечення Збройних Сил України вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом в контексті стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в НАТО та Європейському Союзі та ін.; *на рівні трансформацій системи військової освіти України* – подальше інтегрування військової освіти до національної системи освіти України; формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їх

безперервного професійного розвитку; забезпечення взаємосумісності структури військової освіти України із структурою і організацією військової освіти країни-членів НАТО; оптимізація та уніфікація організаційно-штатної структури військових закладів освіти, навчальних частин (центрів); подальше впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій та технологій дистанційного навчання та ін.; *на рівні реформування правової освіти офіцерів у ЗВВО* – проектування стандартів вищої освіти в галузі воєнних наук для забезпечення актуальності і стабільності змісту правового навчання на тлі мінливої системи законодавства; належна підготовка викладацьких кадрів ЗВВО, підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників та методистів, їх готовності до проектування змісту і викладання правових дисциплін у ЗВВО; пошук і впровадження ефективних форм, методів і засобів правової освіти, направлених на формування в курсантів усвідомлення цінності права та відповідальності за свої дії; удосконалення системи моніторингу та оцінки результатів правової освіти для виявлення проблем і корегування стратегії подальшої роботи та ін.

Ключові слова: правова освіта, вища військова освіта, підготовка офіцерів вищих військових навчальних закладів, військовий фахівець, компетентність, компетентнісний підхід, педагогічний досвід, етапи, тенденції, особливості розвитку, види, форми, методи організації правової освіти офіцерів та ін.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Черниш Н. Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: понятійно-термінологічний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2020. № 13. С. 217–227. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.13.2020.223144> .

2. Черниш Н., Ільченко О. Історіографія проблеми правової освіти у вищій військовій школі України в ХХ столітті. *Педагогічні науки*. 2020. № 75-76. С. 107–112. URL: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226393> .

3. Черниш Н. Становлення правової освіти у вищій військовій школі як комплексна історико-педагогічна проблема. *Іноватика у вихованні*. 2021. Т. 2, № 13. С. 277–287. URL: <https://doi.org/10.35619/iiu.v2i13.387> .

4. Черниш Н. Нормативне регулювання правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. *Професійна педагогіка*. 2021. Т. 1, № 22. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131> .

5. Черниш Н. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України (середина ХХ – початок ХХІ століття). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. № (4). С. 45–53. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270287> .

6. Черниш Н. А., Ільченко О. Ю. Актуалізація досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України: компетентнісний підхід. *Витоки педагогічної майстерності*. 2023. № 31. С. 247–252. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283445> .

Наукові праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Черниш Н. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття). *Українська професійна освіта*. 2021. № 9-10. С. 47–58. URL: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592> .

8. Черниш Н. Неперервна освіта як чинник якісної правової підготовки фахівців неюридичних спеціальностей. *Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф, м. Умань, 24 квіт. 2020 р. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/97-neperervna-pedahohichna-osvita-stan-problemy-perspektyvy-24-kvitnia->

2020-r/491-neperervna-osvita-yak-chinnik-yakisnoji-pravovoji-pidgotovki-fakhivtsiv-neyuridichnikh-spetsialnostej.

9. Черниш Н. Правова освіта майбутніх офіцерів у системі правової освіти України. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету*. Полтава, 2020. С. 243–245.

10. Черниш Н. Правова освіта як елемент підготовки військових фахівців. *Дидакал*: матеріали Всеукр. науково-практ. конф. з міжнар. участю «Унів. освіта в Україні у контексті інтеграції до європ. освіт. простору», м. Полтава, 17–18 листоп. 2020 р. Полтава, 2020. С. 180–182. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17401>.

11. Черниш Н. Формування правових компетентностей при підготовці фахівців неюридичних спеціальностей. *Дидакал*. 2020. № 20. С. 41–43.

12. Черниш Н., Ільченко О. Правова освіта офіцерів та її основні категорії у дослідженнях сучасників. *Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій*: Матер. III Міжнар. наук.-практ. конф, м. Одеса, 22–23 трав. 2020 р. Одеса, 2020. С. 31–35. URL: https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/06/ModTrSc-Odesa-May2020_Ed.pdf#page=31.

13. Черниш Н. Взаємозв'язок правового та військово-патріотичного виховання в Збройних Силах України. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету*. 2021. С. 248–250. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17845/1/ЗбірникФМФ2021.pdf#page=248>

14. Черниш Н. Військова дисципліна як ключова передумова розвитку правової освіти офіцерів вітчизняної армії. *Дидакал*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищ. пед. освіти: світ. і укр. контекст», м. Полтава, 16–17 листоп. 2021 р. 2021. С. 159–162. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18354>.

15. Черниш Н. Підвищення правосвідомості населення як педагогічний процес. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу*:

теоретичні та практичні аспекти: матеріали VI Всеукр. наук.- Пр. конф., м. Полтава, 17 листоп. 2021 р. Полтава, 2021. С. 238–241.
URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-ПЮ2021Д.pdf>.

16. Черниш Н. Правова освіта як елемент професійної підготовки офіцерів Збройних Сил України. *Теоретичні та прикладні аспекти розвитку науки*: матеріали VI Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 9–10 берез. 2021 р. Київ, 2021. С. 31–32.

17. Черниш Н. Особливості радянської правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі. *Гуманітарний корпус. випуск 45*: зб. наук. ст. Київ, 2022. С. 115–116.

18. Черниш Н. Особливості становлення вітчизняної військової освіти у повоєнні роки (1946–1953 рр.). *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка*: Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 22–23 лют. 2022 р. 2022. С. 228–232.
URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/zb_conf230222.pdf.

19. Черниш Н. Радянське праворозуміння як чинник розвитку правової освіти в Україні у ХХ ст. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали ХХІІ Міжнар. науково-практ. конф., м. Любляна, 7 лип. 2022 р. м. Любляна (Словенія), 2022. С. 442–447.
URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-22.pdf#page=443>

20. Черниш Н. Розвиток правової освіти у вищих військових навчальних закладах у перші роки незалежності України. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету*. Полтава, 2022. С. 197–199.

21. Черниш Н. Тенденції правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України середини ХХ – початку ХХІ століття. *Освітні тренди*: Дайджест станд. доп., презент. під час «Meetup 011», м. Харків, 19 жовт. 2022 р. 2022. С. 42.
URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4bbb27c-aed4-4f2b-ac0e-a6d1ed138a35/content>.

22. Черниш Н. А. Деякі позитивні практики організації правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України. *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка*: зб. тез доп. III Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 22–23 лют. 2023 р. ПУЕТ, 2023. С. 1417–1421.

23. Черниш Н. А. Загальні засади правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету*. Полтава, 2023. С. 267–269.

24. Черниш Н. А. Правове навчання в педагогічному процесі військових закладів вищої освіти. *Дидаскал*: часопис: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. «Реформування вищ. освіти в контексті забезп. сталого розвитку сусп-ва», м. Полтава, 15–16 листоп. 2022 р. Полтава, 2022. С. 67-70.

Додаткові публікації, які відображають наукові результати дисертації

25. Черниш Н. *Основи організації правової освіти у військовій вищій школі*: навч. спецкурс. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2023. 24 с.

ABSTRACT

Chernysh N. A. «Legal education of officers in institutions of higher military education of Ukraine (middle of the XX - beginning of the XXI century)». - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the Doctor of Philosophy of Pedagogical Sciences Degree on a specialty 13.00.01 - general pedagogics and history of pedagogics. - Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Poltava, 2023.

The dissertation provides a historical and pedagogical analysis of the content, main methods, and forms of legal education for officers in institutions of higher military education in Ukraine from the mid-20th to the beginning of the 21st century. The author justifies the promising directions for the creative use of pedagogical achievements in modern realities.

We conducted a hermeneutic examination of the researched issue by utilizing historiographical analysis and organizing the available sources. This approach enabled us to identify the primary areas of scientific inquiry. Within these directions, certain aspects of the investigated problem were considered: *historical-pedagogical* (I. Krylenko, M. Neshchadym, I. Tychyna, and others), *theoretical-methodological* (A. Budas, O. Vasilyev, A. Vitchenko, L. Kravchenko, V. Moklyak, P. Khomenko, and others), *organizational-methodological* (N. Zamotayeva, D. Kovalenko, V. Yagupov, and others), *philosophical-legal* (O. Dzoban, S. Maksymov, S. Skurikhin), and *socio-philosophical* (E. Williams, E. Jones, V. Fedorenko, and others).

After analyzing the state of the researched problem, it has been discovered that multiple aspects of legal education for officers have been thoroughly studied. However, the question of the development of legal education for officers in the institutions of higher military education in Ukraine from the mid-20th to the beginning of the 21st century received insufficient attention.

After conducting a comprehensive study of the source base and historiographical analysis of the problem, it became evident that there is a diversity in the scientific understanding and interpretation of this issue. In order to clarify and specify the categorical-conceptual framework of the research, we analyzed the main concepts within the terminological field. A crucial concept is the legal education of officers in Ukraine's Higher Military Educational Institutions (HMEIs) from the mid-20th century to the beginning of the present day. This topic is explored through a chronological lens and within the context of how military personnel are trained in Ukraine. The current definition of "legal education" includes the teaching process, which involves instructors and students at HMEIs working together to gain a comprehensive understanding of legal knowledge, skills, and abilities. Additionally, it also includes the process of upbringing, where instructors aim to influence the consciousness of students to develop an appropriate level of legal awareness, legal culture, and exemplary legal behavior. Using the historical-genetic method, we have discovered the main reasons for the formation of legal education for officers in higher military institutions in Ukraine. These include ensuring military discipline, the prevalence of

the Soviet legal concept, and complications in organizational and managerial processes in the military sphere. Additionally, we have identified various socio-political, normative-legal, and socio-economic factors that have contributed to the development of this education system. These factors include national traditions, contemporary global geopolitical transformations, changes in political regimes, and the level of material and personnel support of military institutions, among others. This study delves into the legal education of officers in higher military institutions in Ukraine, spanning from the mid-20th to the beginning of the 21st century. To assess the implementation of legal education, the phenomenological approach was used, and legislative acts regulating the activities of Higher Military Educational Institutions (HMEIs) were analyzed. The following criteria were considered: 1) the socio-political situation in the country and the development of military-pedagogical theory and practice in officer preparation; 2) contradictions arising during the implementation of legal education for future military professionals; 3) normative documents regulating the activities of HMEIs and their implementation of legal education; 4) forms and methods of organizing legal education for officers at HMEIs. By applying these criteria and examining the stages of legal education for officers during the researched period, the following stages were identified: *Stage I (1946-1975) - Formation of legal education in Ukraine's higher military schools under the Soviet legislation; Stage II (1975-1991) - Consolidation of legal education in domestic higher military schools under the Soviet legislation; Stage III (1991-2015) - Development of legal education in Ukraine's higher military schools during the period of reform and integration into the national education system.* I conducted an analysis using the phenomenological approach, taking into account legislative acts that regulate HMEI activities and legal education implementation, as well as the socio-political context, contradictions, and normative documents. This helped me outline the stages of legal education development for officers during the period under investigation.

By using chronological and logical-historical methods, we were able to identify certain trends and contradictions in the development of legal education for officers in higher military institutions in Ukraine from the mid-20th to the beginning of the 21st

century. Some of the trends we observed were an increasing practical orientation in legal training, an integrated approach in designing legal disciplines, and a stronger emphasis on international humanitarian law. Additionally, we noticed the diversification of forms and methods of organizing legal education for officers, as well as the increasing complexity of military law in conducting military operations, managing weapons, and military technology.

However, we also found *certain contradictions in the development of legal education for officers*. For instance, there was a conflict between ensuring stability and consistency in the content of legal disciplines and the dynamic normative processes in the military sector. Additionally, there was a disparity between the declared values regarding ethical and moral norms of future military service in the content of legal education and certain manifestations of negative social practices. During the period under study, ensuring academic freedom in the legal training of future officers and controlling the educational process to achieve military-strategic goals were both important but sometimes conflicting priorities. To explore the content and identify effective methods and forms of organizing legal education for officers in Ukraine's Higher Military Educational Institutions (HMEIs), researchers used comparative-analytical and comparative-pedagogical methods. They analyzed the experiences of several institutions, including Military Academy of Artillery Radar, Kharkiv (later - L.O. Govorov Military Engineering Radio-Technical Academy of Air Defense), Odesa Institute of Ground Forces of Ukraine, Kharkiv University of Air Force of Ukraine, Lviv Higher Military-Political School, and Poltava Military Institute of Communication. The researchers also studied the content of various educational disciplines at different historical stages. These disciplines included "Soviet Military Law and Organization of Military Economy," "General Military Regulations of the USSR Armed Forces," "Fundamentals of Law," "Fundamentals of Constitutional Law of Ukraine," "Fundamentals of Legislation of Ukraine," "Military Administration," "Regulations of the Armed Forces of Ukraine," "Regulations of the Armed Forces of Ukraine and their practical application (including military training)," "Fundamentals of Military Legislation and International Humanitarian Law," and others. The content

of legal education was examined through the prism of cognitive, practical, and social experiences as its structural components. It was established that the content of legal education for officers in the Higher Military Educational Institutions (HMEIs) of Ukraine from the mid-20th to the beginning of the 21st century was characterized by: dependence on the economic, political, and social factors of the state and society's development. Interconnection and interdependence between elements of the legal educational and legal upbringing processes. Scientifically justified system of legal knowledge, skills, and abilities aimed at the development and formation of the military personnel's personality; reflection of the specific characteristics of the military-pedagogical process as a direction of educational activities; the transformation from politicization, idealism, communist ideology, and conviction of military personnel to the formation of cadets' respect for the Constitution and Laws of Ukraine, adherence to the provisions of international humanitarian law, and development of skills to counter subversive social technologies, etc. The ways of providing legal education to officers in HMEIs of Ukraine from the mid-20th to the early 21st century were diverse. These included different forms such as mass, group, and individual learning, and various activities like political information, lectures, practical sessions, independent work, business games, subject clubs, electives, meetings with legal experts, drafting official documents, working with periodicals, and materials of court and disciplinary cases. Participation in conferences, competitions, and subject weeks also played a significant role in legal education. The methods of organizing legal education used conversation, discussion, explanation, narration, presence at court hearings, solving situational tasks, preparation of reports, assignments, persuasion, habituation, encouragement, and punishment. Personal examples of commanders and public opinion were also influential. These processes were intended to educate and raise officers. Using the historical-comparative and comparative-pedagogical methods, a scientific evaluation of the experience of legal education for officers in the institutions of higher military education of Soviet Ukraine was conducted, comparing it with the achievements of independent Ukraine. During the researched period, both positive and negative aspects of legal education for future officers were found. Positive aspects

include the establishment of commanders' duty to educate subordinates on the law, improvements in domestic legislation, and increased integration of military and civilian education with higher quality requirements. However, negative aspects were also identified, such as superficial and formal implementation of legal education measures, negative attitudes towards the law among cadets and staff at military educational institutions, an increase in legal violations, and weakened efforts to combat them.

During the period of research, the study used the competency and andragogical approaches, along with scientific-pedagogical extrapolation, to identify potential ways to creatively utilize the experience of organizing legal education for officers in higher military education institutions in Ukraine. These directions are: At both the state and societal level, it is important to promote the notion that law and morality are universal expressions of freedom, justice, equality, and humanism. Additionally, we should nurture the development of military leaders by providing them with a broad range of professional knowledge and encouraging creative thinking. It is crucial to ensure that military personnel have access to lifelong education. This will help provide the Armed Forces of Ukraine with a motivated, professional, and educated workforce as they strive to become full members of NATO and the European Union. Regarding the transformation of military education in Ukraine, the focus is on integrating it into the national education system and developing a modern model that prioritizes continuous professional development for military experts. This includes aligning the structure of military education in Ukraine with that of NATO member countries, optimizing and unifying the organizational and staffing structure of military educational institutions and training centers, and implementing modern educational technologies like information and communication technologies, interactive and learner-centered approaches, and distance learning. To improve legal education for officers in military educational institutions, it is necessary to establish higher education standards in the field of military science. This will ensure that the content of legal education remains relevant and stable despite changes to the legislative system. Additionally, the teaching staff in military educational institutions should be adequately prepared and trained to enhance their professional competence in designing and teaching legal disciplines. To

ensure that cadets appreciate the value of law and develop a sense of responsibility, it's important to explore and implement effective forms, methods, and tools for legal education. Additionally, it's crucial to improve the monitoring and evaluation system to identify problems and adjust the strategy moving forward.

Keywords: competence approach, competence, higher military education, legal education, military specialist, pedagogical experience, stages, trends, peculiarities of development, training of officers of higher military educational institutions, types, forms, methods of organization of legal education of officers, etc.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE THESIS TOPIC

Research works in which the main scientific results of the thesis are published

1. Chernysh N. Legal education of officers in institutions of higher military education of the USSR and independent Ukraine: conceptual and terminological aspect. Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects. 2020. No. 13. P. 217–227. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.13.2020.223144>.

2. Chernysh N., Ilchenko O. Historiography of the problem of legal education in the higher military school of Ukraine in the 20th century. Pedagogical sciences. 2020. No. 75-76. P. 107–112. URL: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226393>.

3. Chernysh N. Formation of legal education in the higher military school as a complex historical and pedagogical problem. Innovation in education. 2021. Vol. 2, No. 13. P. 277–287. URL: <https://doi.org/10.35619/iiu.v2i13.387>.

4. Chernysh N. Stages of the development of legal education of officers in military institutions of higher education of Ukraine (middle of the 20th - beginning of the 21st century). Ukrainian professional education. 2021. No. 9-10. P. 47–58. URL: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592>.

5. Chernysh N. Normative regulation of legal education in higher military educational institutions of the USSR and independent Ukraine. Professional pedagogy. 2021. Vol. 1, No. 22. P. 123–131. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131>.

6. Chernysh N. Prerequisites for the formation and factors of the development of legal education of officers in higher military educational institutions of Ukraine (middle of the 20th - beginning of the 21st century). Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University. 2023. No. (4). P. 45–53. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270287>. Chernysh N., Ilchenko O. Pravova osvita ofitseriv ta yii osnovni katehorii u doslidzhenniakh suchasnykiv. *Suchasni svitovi tendentsii rozvytku nauky ta informatsiinykh tekhnolohii*: Mater. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf, m. Odesa, may 22–23th, 2020. Odesa, 2020. S. 31–35. URL: https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/06/ModTrSc-Odesa-May2020_Ed.pdf#page=31.

7. Chernysh N. A., Ilchenko O. Yu. Update of the experience of organizing legal education of officers in institutions of higher military education of Ukraine: competence approach. *Origins of pedagogical skills*. 2023. No. 31. P. 247–252. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283445>.

8. Chernysh N. Continuing education as a factor in the quality legal training of specialists in non-legal specialties. Continuous pedagogical education: state, problems, prospects: Mater. International science and practice Internet conference, Uman, April 24. 2020 URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/97-neperervna-pedahohichna-osvita-stan-problemy-perspektyvy-24-kvitnia-2020-r/491> - neperervna-osvita-yak-chinnik-yakisnoji-pravovoji-pidgotovki-fakhivtsiv-neyuridichnikh-spetsialnostej.

9. Chernysh N. Legal education of future officers in the legal education system of Ukraine. A collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Faculty of Physics and Mathematics. Poltava, 2020. P. 243–245.

10. Chernysh N. Legal education as an element of military specialist training. Didaskal: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conf. from international with the participation of «Univ. education in Ukraine in the context of integration into the European education of space», Poltava, November 17-18. 2020. Poltava, 2020. P. 180–182. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17401>.

11. Chernysh N. Formation of legal competences in the training of specialists in non-legal specialties. *Didaskal* 2020. No. 20. P. 41–43.

12. Chernysh N., Ilchenko O. Legal education of officers and its main categories in studies of contemporaries. *Modern world trends in the development of science and information technologies: Mater. III International science and practice Conference, Odesa, May 22–23. 2020. Odesa, 2020. P. 31–35. URL: https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/06/ModTrSc-Odesa-May2020_Ed.pdf#page=31.*

13. Chernysh N. Relationship between legal and military-patriotic education in the Armed Forces of Ukraine. A collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Faculty of Physics and Mathematics. 2021. P. 248-250. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17845/1/ZbirnykFMF2021.pdf#page=248>.

14. Chernysh N. Military discipline as a key prerequisite for the development of legal education of officers of the national army. *Didaskal: materials of the All-Ukrainian science and practice conf. from international with the participation of «Transformation of higher ped. education: the world. and Ukrainian context», Poltava, November 16-17. 2021. 2021. P. 159–162. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18354>.*

15. Chernysh N. Raising legal awareness of the population as a pedagogical process. *Adaptation of the legal system of Ukraine to the law of the European Union: theoretical and practical aspects: materials VI Vseukr. Science. - Pr. Conf., Poltava, November 17. 2021. Poltava, 2021. P. 238–241. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-IIIO2021Д.pdf>.*

16. Chernysh N. Legal education as an element of professional training of officers of the Armed Forces of Ukraine. *Theoretical and applied aspects of the development of science: materials of the VI International. scientific and practical conference, Kyiv, March 9–10. 2021. Kyiv, 2021. P. 31–32.*

17. Chernysh N. Peculiarities of Soviet legal education in the national higher military school. Humanitarian Corps. issue 45: coll. of science Art. Kyiv, 2022. P. 115–116.

18. Chernysh N. Peculiarities of the formation of domestic military education in the postwar years (1946–1953). Resource-oriented learning in «3D»: accessibility, dialogue, dynamics: International scientific and practical Internet conference, Poltava, February 22–23. 2022. 2022. P. 228–232. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/zb_conf230222.pdf.

19. Chernysh N. Soviet legal understanding as a factor in the development of legal education in Ukraine in the 20th century. Modern aspects of modernization of science: state, problems, development trends: materials of the XXII International scientific and practical Conference, Ljubljana, July 7. 2022, Ljubljana (Slovenia), 2022. P. 442–447. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conference/conf-22.pdf#page=443>

20. Chernysh N. Development of legal education in higher military educational institutions in the first years of Ukraine's independence. A collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Faculty of Physics and Mathematics. Poltava, 2022. P. 197–199.

21. Chernysh N. Trends in the legal education of officers in higher military educational institutions of Ukraine in the middle of the 20th - beginning of the 21st century. Educational trends: Digest stand. add., present. during «Meetup 011», Kharkiv, October 19 2022. 2022. P. 42. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4bbb27c-aed4-4f2b-ac0e-a6d1ed138a35/content>.

22. Chernysh N. A. Some positive practices of the organization of legal education of officers in higher military educational institutions of Ukraine. Resource-oriented learning in «3D»: accessibility, dialogue, dynamics: coll. theses add. III International scientific and practical Internet conference, Poltava, February 22–23. 2023. PUET, 2023. P. 1417–1421.

23. Chernysh N. A. General principles of legal education of officers in military institutions of higher education. *The collection of scientific works of teachers, graduate students, master's students and students of the Faculty of Physics and Mathematics*. Poltava, 2023. P. 267–269.

24. Chernysh N. A. Legal education in the pedagogical process of military institutions of higher education. *Didaskal: magazine: collection of materials International. science and practice conf. "Reforming higher education in the context of ensuring sustainable development of society"*, Poltava, November 15-16. 2022. Poltava, 2022. P. 67-70.

Additional publications that reflect the scientific results of the dissertation

25. Chernysh N. *Fundamentals of the organization of legal education in a military higher school: teaching. special course* Poltava: PNPV named after V. G. Korolenko, 2023. 24 p.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ОСВІТА ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	36
1.1. Історіографія та ступінь наукової розробленості проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України.....	36
1.2. Термінологічне поле вивчення проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України.....	51
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ).....	73
2.1. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття).....	73
2.2. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України означеного періоду, тенденції, суперечності розвитку.....	92
2.3. Зміст, форми і методи організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.....	111
Висновки до розділу 2.....	145
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ).....	149
3.1. Наукова оцінка досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти ЗВВО радянської України, його порівняння із здобутками незалежної української держави.....	149

3.2. Перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваного періоду в умовах сьогодення.....	167
Висновки до розділу 3.....	179
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АТО – Антитерористична операція
- ВВНЗ – вищий військовий навчальний заклад
- ВНП ЗВО – Військовий навчальний підрозділ закладу вищої освіти
- ГДА МОУ – Галузевий державний архів Міністерства оборони України
- ГУВНЗ – Головне управління військових навчальних закладів
- ЗВВО – заклад вищої військової освіти
- ЗВО – заклад вищої освіти
- ЗСУ – Збройні Сили України
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- ЛТАВ ГДА МОУ – Львівський територіальний архівний відділ Галузевого державного архіву Міністерства оборони України
- МГП – Міжнародне гуманітарне право
- МОУ – Міністерство оборони України
- н.р. – навчальний рік
- НАТО – Організація Північноатлантичного договору
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- ПВІЗ - Полтавський військовий інститут зв'язку
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- ЦК – Центральний комітет

ВСТУП

Актуальність теми. Удосконалення правової освіти є важливою функцією держави, особливо в контексті розвитку громадянського суспільства та становлення України як правової європейської держави. Якісна правова освіта необхідна для підготовки кадрів, які захищатимуть конституційний лад та суверенітет держави. Пошук відповідей на сучасні питання пов'язаний з осмисленням минулого, вивченням історичних реалій та розвитку ідей правової освіти. Рівень правової освіченості офіцерів є важливим фактором для ефективності війська в цілому, оскільки вони здійснюють навчання й виховання підлеглих. Засудження ідеологічних засад і суспільних практик расизму як тоталітарних та людоненависницьких – вимагає сьогодні ідентифікації та подолання загроз, які вони становлять для глобальних і регіональних миру та безпеки. Отже, перегляд досвіду з підготовки офіцерів, накопиченого в минулі часи, є однією з нагальних місій вітчизняної історико-педагогічної науки, оскільки це дозволяє встановити майбутні кроки в реформуванні навчальних закладів для підготовки кадрів для Збройних сил України (далі – ЗСУ).

Актуальність дослідження полягає в тому, що звернення до історичного досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (далі – ЗВВО України) середини ХХ – початку ХХІ століття сприяє: 1) усвідомленню потреби якісної правової освіти, необхідної для підготовки кадрів для Збройних Сил України, які захищають конституційний лад та суверенітет держави; (превалювання в ній фаховості й креативності над заполітизованістю та ідеалізмом); 2) осмисленню права і моралі як універсальних форм вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму; 3) важливості розуміння військової освіти як невід'ємної складової національної системи освіти України; 4) популяризації досвіду і здобутків організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття, накопиченню знань та розширенню наукової інформації.

На актуальність проблеми *правової освіти* вказує значна кількість науково-педагогічних досліджень. Зокрема, вона розкривається у *теоретико-*

методологічних (Р. Басенко [2], Д. Коваленко [38], О. Кожедуб [97], Ю. Кузь [50], Г. Луценко [54], В. Мірошніченко [61], В. Мокляк [62], Л. Остапенко [68], С. Сірій [97], П. Хоменко [119] та ін.) та *методичних* працях (А. Будас [4], Н. Головка [14], Я. Гриньова [18], А. Заєць [27], І. Ковчина [40], Н. Лесько [51] та ін.). В *історико-педагогічній науці* аналіз проблематики правової освіти у закладах вищої освіти проводився, зокрема, у дисертації С. Микитюк «Організаційно-педагогічні умови викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)», 2007 [60]. Правова освіта стала предметом не лише педагогічних досліджень. Багато досягнень у цій сфері належить юристам (О. Дзьобань [22], Ю. Калиновський [34], С. Максимов [55], С. Поляков [73], С. Скуріхін [102] та ін.), напрацювання яких істотно розширили теоретичну базу із цього кола питань.

Проблема теорії та практики військово-педагогічної галузі знайшли відображення у наукових працях О. Васильєва [6], О. Войтех [8], В. Осьодло [69], та ін., зокрема, їх дослідженнями охоплені питання *педагогіки та психології вищої військової школи*. Певні аспекти розвитку *системи підготовки військових професіоналів* в Україні у ХХ столітті були розглянуті в роботах Н. Замотаєвої [29], І. Криленка [48] та ін. Вагомий вклад в аналіз прогресу *сучасної системи військової освіти в Україні* був зроблений А. Зельницьким [30], О. Заболотним [30], В. Федоренком [114], В. Ягуповим [137] та ін. Дослідження концептуальних принципів та напрямів сучасного етапу розвитку військової освіти і науки, вивчення генезису військової освіти в Україні, аналіз і систематизацію досвіду підготовки офіцерських кадрів здійснювали Л. Кравченко [45], М. Нещадим [65], І. Тичина [109] та ін.

Про нагальність обраної теми також свідчить інтерес до неї зарубіжних дослідників – Е. Jones (Великобританія) [140], V. Tumalavičius (Литва) [141], А. Danilevic (Латвія) [141], І. Kokina (Латвія) [141] та ін.

Отже, актуальність вивчення питань правової освіти офіцерів у ЗВВО України в минулому, важливість урахування накопиченого досвіду у попередні

роки при розробці сучасної педагогічної теорії та її впровадженні, відсутність фундаментальних історико-педагогічних досліджень, які відображали б еволюцію зазначених питань досліджуваного часу зумовили вибір теми **«Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідної теми кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Єдність теорії і практики у підготовці бакалаврів, магістрів та докторів філософії в умовах реформування освіти України» (державний реєстраційний номер 0121U114718). Тему дисертації затверджено протоколом № 4 засідання вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 31 жовтня 2019 р. й узгоджено з рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол №1 від 28 січня 2020 р.).

Мета дослідження: здійснити історико-педагогічний аналіз змісту, основних методів і форм організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття; обґрунтувати перспективні напрями творчого використання педагогічних здобутків в сучасних реаліях.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання:**

1. Проаналізувати термінологічне поле досліджуваної проблеми.
2. Розкрити основні передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України.
3. Обґрунтувати процес розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття, на основі критеріїв виділити його етапи, виявити загальні тенденції, суперечності розвитку.
4. Проаналізувати зміст, з'ясувати методи і форми організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України (середина ХХ – початок ХХІ століття).

5. Окреслити перспективні напрями творчого використання досвіду організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України досліджуваної доби.

Об'єкт дослідження: освітній процес закладів вищої військової освіти в Україні (середина ХХ – початок ХХІ століття).

Предмет дослідження: зміст, методи, форми організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період розвитку правової освіти як елемента процесу підготовки офіцерів у ЗВВО на території України – **середина ХХ – початок ХХІ століття. Нижня хронологічна межа – 1946 р.** – обумовлена першим випуском офіцерів із вищою освітою, здійсненим Вищою військовою школою протиповітряної оборони (м. Харків), яка цього ж року наказом Міністра Збройних Сил СРСР переформована у Військову академію артилерійської радіолокації.

Верхня хронологічна межа – 2015 р. – детермінована чинністю Наказу Міністерства оборони України від 27.05.2015 р., №240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», яким було визначено компетенції вищих військових навчальних закладів, їх організаційна структура, склад учасників навчального процесу, правові положення та обов'язки персоналу й здобувачів, та Наказу Міністерства оборони України від 20.07.2015 р., №346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ЗВВО Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України», яким, серед іншого, визначались специфіка організації та здійснення підготовки фахівців, у тому числі і нормативні засади правової освіти у ЗВВО Міністерства оборони України.

Методологічну основу дослідження складають загальні принципи теорії наукового пізнання, а також діалектичного розуміння сутності історико-педагогічного процесу; філософське вчення про єдність загального, особливого та одиничного; концепції взаємозв'язку історії з сучасністю та доцільності творчого використання педагогічної спадщини минулого; науковий плюралізм в

оцінці педагогічних ідей, явищ і процесів. У дослідженні використано науково-дослідницький інструментарій *загальнонаукових* (системний, особистісний, компетентнісний, андрагогічний, діяльнісний, аксіологічний, культурологічний) та *історико-педагогічних* (феноменологічний, герменевтичний, біографічний, парадигмальний) теоретичних підходів, які забезпечили здійснення цілісного, об'єктивного аналізу розглядуваної проблеми. Дотримання визначених методологічних стратегій обумовлено відповідними *принципами наукового дослідження*: науковості, історизму, системності, об'єктивності, культуровідповідності, наступності, єдності теорії і практики.

У процесі наукового пошуку застосовано низку **методів дослідження**: *історико-порівняльний* (зіставлення явищ, подій, фактів соціокультурного життя означеного періоду і нашого часу задля виявлення в них спільного та відмінного); *історико-генетичний* (з'ясування передумов і чинників розвитку правової освіти у вищій військовій школі України досліджуваного періоду); *термінологічної селекції* (відбір, конкретизація і модифікація окремих дефініцій відповідно до специфіки предмета дослідження); *наукового прогнозування* (обґрунтування напрямків розвитку правової освіти у ЗВВО України, передбачення можливостей творчого використання знахідок правової освіти у ЗВВО України досліджуваного періоду в умовах сьогодення); *хронологічний, логіко-історичний* (дослідження процесу та послідовності етапів розвитку правової освіти у вищих військових навчальних закладах з метою виявлення унікальних рис, протиріч, та закономірностей у просторово-часовому контексті); *порівняльно-аналітичний, зіставно-педагогічний* дослідження нормативно-правової бази відповідного періоду, наукових публікацій, преси, а також практики здійснення правової освіти у вищих військових навчальних закладах).

Джерельну базу дослідження становлять:

1) *нормативно-правові акти*: закони України («Про освіту», «Про вищу освіту», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» та ін.); Укази Президента України («Про національну програму правової освіти населення» та ін.); Постанови Кабінету Міністрів України («Про Програму правової освіти

України», «Про трансформацію системи військової освіти» та ін.); Накази Міністерства оборони України («Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України», «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ЗВВО Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України» та ін.);

2) *архівні документи і матеріали, діловодство* закладів вищої військової освіти України, які об'єктивно підтверджують історико-педагогічні процеси організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти: фонди Галузевого державного архіву Міноборони України, м. Київ (ф. 2068 – Полтавське Вище військове командне училище зв'язку, Полтавський військовий інститут зв'язку та Львівський територіальний архівний відділ Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, м. Львів (ф. 797 – Львівське вище військово-політичне училище); матеріали діловодства Національної академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного – силабуси навчальних дисциплін, витяги з навчальних планів, робочі навчальні програми та ін.;

3) *періодичні видання*: «Військова освіта», «Наука і оборона», «Право і суспільство», «Професійна педагогічна освіта», «Рідна школа», «Наука і освіта», «Соціологія права», «Право і безпека», «Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», «Науковий вісник Херсонського державного університету», «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка», «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету», «Прикарпатський юридичний вісник» та ін.;

4) *статистичні та довідникові джерела*: звіти державної екзаменаційної комісії Львівського вищого військового училища щодо здійснення Державних екзаменів та випуску слухачів і курсантів у 1988 р., 1989 р., 1992 р., 1998 р. та ін.; звіти про роботу Львівського вищого військово-політичного училища за 1974–

1975 н.р. та ін.; «Юридична енциклопедія», «Енциклопедія освіти», «Довідник вступникам до ВВНЗ МОУ та ВНП ЗВО України» та ін.;

5) *наративні джерела*: монографії, дисертації, автореферати, наукові статті в контексті досліджуваної проблеми (Р. М. Андрусин, В. М. Буренко, О. М. Гавришук, А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, Н. І. Головка, Я. Г. Гриньова, О. П. Дзьобань, А. С. Заєць, Ю. Ю. Калиновський та ін.);

б) *продукти підручникотворення*: О. В. Кривенко; І. І. Качан. «Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах)», 2008 р.; В. І. Кириленко. «Правова робота в Збройних Силах України», 2010 р.; М. М. Фіцула «Педагогіка вищої школи»; В. В. Ягупов. «Військова дидактика», 2000 р.; В. В. Ягупов «Основи військово-дидактичних знань», 1999 р. та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* проаналізовано правову освіту офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття як складний і динамічний процес, який має свої передумови, чинники, етапи, тенденції, суперечності розвитку; *з'ясовано передумови становлення* (необхідність забезпечення військової дисципліни; превалювання радянської юридичної концепції; ускладнення організаційно-управлінських процесів у військовій сфері та ін.) та *чинники* розвитку (суспільно-політичні, нормативно-правові, соціально-економічні) правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття; на основі виділених критеріїв: 1) суспільно-політична обстановка в країні, розвиток військово-педагогічної теорії і практики підготовки офіцерів; 2) суперечності, що виникали у процесі здійснення правової освіти майбутніх військових фахівців; 3) нормативні документи, які регулювали діяльність ЗВВО і здійснення ними правової освіти; 4) форми і методи організації правової освіти офіцерів ЗВВО *обґрунтовано етапи* розвитку правової освіти офіцерів протягом досліджуваного періоду: I етап (1946–1975 рр.) – формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства; II етап (1975–1991 рр.) – утвердження правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі на засадах радянського законодавства; III етап (1991–2015 рр.) – розвиток правової освіти у

вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти); встановлено *загальні тенденції* (зростання практичної спрямованості у правовій підготовці військових фахівців; тяжіння до інтегрального підходу в проектуванні правничих дисциплін; посилення акценту на міжнародному гуманітарному праві; урізноманітнення форм і методів організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти; зростання комплексності військового права, зокрема ведення воєнних операцій, управління зброєю та військовою технікою та ін.) та *суперечності* (між: потребою в забезпеченні сталості і стабільності змісту правничих дисциплін та динамічними нормотворчими процесами у військовій галузі; декларованими у змісті правової освіти цінностями щодо етичних та моральних норм майбутньої військової служби та окремими проявами негативних суспільних практик; гарантуванням академічної свободи у правовій підготовці майбутніх офіцерів та необхідністю контролю над освітнім процесом для досягнення військово-стратегічних цілей та ін.) розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття.

Підтверджено, що фаховість і креативність правової освіти офіцерів у часи незалежної України витіснила заполітизованість та ідеалізм правової освіти, яка ґрунтувалася на засадах радянського законодавства.

Подальшого розвитку набули положення про право і мораль як універсальні форми вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму.

Уведено до наукового обігу 13 маловідомих історичних джерел (щорічні звіти по роботі Львівського вищого військово-політичного училища за 1974-1977 навчальні роки (далі – н.р.); звіт державної екзаменаційної комісії Львівського вищого військового училища про проведення державних іспитів та випуск слухачів і курсантів у 1992 році та ін.), які збагачують і розширюють історико-педагогічні уявлення про освітній процес закладів вищої військової освіти в Україні досліджуваного періоду.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення дисертації мають практичну цінність для організації правової освіти офіцерів у

ЗВВО України на основі єдності традицій та інновацій, виявлення прогресивних тенденцій розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО і шляхів актуалізації прогресивного досвіду в сьгоднішніх умовах. Практичне значення дисертації підкреслюється застосуванням теоретичних висновків і положень щодо організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України, підготовки фахівців, як з педагогічних наук, так і з підготовки та виховання офіцерських кадрів, що знайшло відображення в авторському спецкурсі «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» (2023 р.).

Інформаційний ресурс дисертації може використовуватися в практиці викладання навчальних дисциплін: «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогіка вищої школи», «Загальновійськова підготовка», «Психологія військового управління та військове лідерство», «Технології управління конфліктами» та ін.; для роботи історико-педагогічних, військово-соціальних, військово-юридичних, психолого-педагогічних студій; для підготовки підручників і посібників, навчально-методичних видань тощо.

Основні положення та результати дослідження впроваджено в освітній процес Національної академії Національної гвардії України (акт від 30.06.2023 р.), Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба (довідка №350/176/115-1031/640ПС від 30.06.2023 р.), Запорізького державного медико-фармацевтичного університету (акт від 06.06.2023 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 1680/01-35/57 від 16.08.2023).

Достовірність та наукову обґрунтованість результатів дослідження та його висновків зумовлюють чітка методолого-теоретична основа, застосування відповідного комплексу методів, ґрунтовний аналіз значного обсягу архівних та документальних джерел, а також наукова апробація.

Особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві. Наведені результати дисертації одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, автору належить: виділення основних напрямів історіографічного дослідження проблеми в статті «Історіографія проблеми

правової освіти у вищій військовій школі України в ХХ столітті» (2020); характеристика основних категорій правової освіти офіцерів у статті «Правова освіта офіцерів та її основні категорії у дослідженнях сучасників» (2020); дослідження конкретних прикладів організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України в статті «Актуалізація досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України: компетентнісний підхід» (2023).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, на наукових конференціях і семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Реформування вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства» (2022); «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи» (Полтава, 2020); «Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2020); «Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій» (Одеса, 2020); «Теоретичні та прикладні аспекти розвитку науки» (Київ, 2021); ««Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» (Полтава, 2022, 2023), «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Любляна, 2022), «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (Київ, 2022); *всеукраїнських* – «Студентський науковий вимір проблем Природничо-математичної освіти в контексті інтеграції України до єдиного європейського і світового освітнього простору» (Глухів, 2020), «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» (Полтава, 2021); «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст» (Полтава, 2021); *регіональних* – звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка (Полтава, 2021, 2022, 2023); «Освітні тренди. Meetup011» (Харків, 2022).

Публікації. Результати дисертації оприлюднено у 25 публікаціях (22 одноосібні), із них: 6 статей – у наукових фахових виданнях України; 18 – статті

в інших наукових виданнях, збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (з яких 1 – випущений за кордоном); 1 – авторський спецкурс.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (160 найменувань, з них 19 – архівні матеріали), 9 додатків на 193 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 404 сторінки. Основний зміст дисертації викладено на 162 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ОСВІТА ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У першому розділі здійснено історіографічний аналіз проблеми правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття, виділено й схарактеризовано основні напрями її розробленості: історико-педагогічний, теоретико-методологічний, організаційно-методичний, філософсько-правовий, соціально-філософський. Проаналізовано термінологічне поле дослідження: «правова освіта», «правова просвіта», «правова пропаганда», «правова соціалізація». Сформульовано авторське визначення поняття «правова освіта офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття», як ключової дефініції.

1.1. Історіографія та ступінь наукової розробленості проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України

За хронологічним критерієм, виокремлюємо три групи джерел: створені з 1946 по 1991 роки; видані 1991 по 2015 роки; опубліковані із 2015 року до сьогодення.

Історіографічний аналіз досліджуваної проблеми розпочнемо з огляду джерел, створених зі здобуттям нашою державою незалежності.

Друга група джерел за хронологічним критерієм (1991–2015 рр.), визначається проголошенням незалежності України. На початку цього періоду увага науковців зосередилась на пошуках оптимальних шляхів для розбудови національної системи військової освіти. Одночасно, дослідники в галузі педагогіки і юриспруденції активно вивчали можливості правової освіти в забезпеченні функціонування демократичної держави й розвитку інститутів громадянського суспільства. Розробка питань, пов'язаних із зростанням соціальної ролі права та посиленням значущості педагогіки у формуванні особистості, зростання потреби в навчанні майбутніх фахівців з високою правовою культурою – зробили актуальним обґрунтування та опрацювання ідеї створення педагогічного механізму для формування правосвідомості молоді.

Зокрема, Н. А. Ткачова у монографії «Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти», 1998 р., спираючись на теоретичні й практичні розробки в галузі освіти та юриспруденції, розглядає ці ідеї у контексті підготовки учнів закладів професійно-технічної освіти. Нею запропоновано методику та системно-комплексний підхід, спрямований на формування нової парадигми правосвідомості молоді. Ця модель базується на загальнолюдських ідеалах та цінностях [110]. У монографії М. І. Нещадима «Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика», 2004 р. досліджено становлення та етапи розвитку військової освіти в Україні; проаналізовано та узагальнено основні риси розвитку військової освіти; запропоновано нову систему яка базується на гуманістичній філософії освіти; розглянуто структуру та теоретичні основи ефективної військової освіти, а також аналіз та узагальнення досвіду підготовки офіцерів у розвинених країнах. У рамках гуманістичної парадигми було проведено дослідження основних категорій та понять, пов'язаних з військово-професійною підготовкою, а також визначені теоретико-методологічні принципи для розробки їх змісту. Автор також представляє педагогічну систему військового закладу вищої освіти, проводить аналіз теоретичних засад управління військовою освітою і розробляє практичні стратегії для забезпечення її ефективності. Також Науковець розробив методологію функціонального моделювання та стратегічного планування у військовій освіті, а також провів дослідження глобальних і вітчизняних тенденцій розвитку військової освіти та перспективи її подальшого розвитку в Україні [65]. У дисертації Д. В. Коваленка «Педагогічні основи етико-правової підготовки майбутнього офіцера в умовах вищого військового навчального закладу», 2006 р. визначено основні складові етико-правової підготовки курсантів та розроблена модель для їх навчання в ВВНЗ; підтверджено та перевірено на практиці найоптимальніші технології для організації навчально-виховної діяльності майбутніх офіцерів під час їх етико-правової підготовки. Також у дослідженні було уточнено критерії та показники, які дозволяють оцінити рівень готовності майбутніх офіцерів до морально-

правової поведінки у військовому середовищі [38]. У дослідженні Л. А. Снігур розглянуто роль закладу вищої освіти як соціального інституту, який надає контекст для реалізації ідей громадянського виховання. Однак, військовий заклад вищої освіти, маючи свої особливості та обмеження, може застосовувати цей напрямок з певними застереженнями. Молодь засвоює моральні цінності, беручи участь у повсякденному житті інституту та спільноті колективу. Заклад вищої освіти може виступати як модель майбутньої службово-професійної діяльності, практична школа засвоєння моральних та національних цінностей Української держави [105]. У дисертації «Організаційно-правові засади військової освіти в Україні (адміністративно-правовий аспект)», 2006 р. С. Ю. Поляков, спираючись на норми чинного законодавства України, а також практики його реалізації, зарубіжного та історичного досвіду, праці вітчизняних та зарубіжних науковців, здійснює комплексний аналіз військової освіти як соціального та правового явища, а також системи військової освіти в Україні та особливостей адміністративно-правового механізму державного управління, що застосовується в її межах. Також автор висловлює своє бачення щодо напрямків удосконалення системи військової освіти в Україні та адміністративно-правового механізму державного управління, що використовується в цій сфері [73]. У дисертації С. О. Микитюк фокус зосереджено на історико-педагогічному аспекті передачі знань з правознавства у закладах вищої освіти в Україні з другої половини ХІХ до початку ХХ століття. Дослідження базується на аналізі літератури, архівних матеріалів та офіційно-правових документів з цієї галузі. В статті розглядається процес розвитку юридичної освіти в Україні протягом досліджуваного періоду, а також визначається внесок, який зробили вітчизняні педагоги, громадські діячі та викладачі університетів у розробку теоретичних основ викладання правознавчих дисциплін. Окрема увага приділяється розгляду організаційно-педагогічних умов, які сприяли викладанню правознавчих предметів у вищій школі протягом досліджуваного періоду. Ці умови включають високу професійну компетентність викладацького персоналу, застосування різноманітних навчальних підходів та методів, контроль навчально-пізнавальної

активності студентів і науково-методична підтримка викладання правознавства. Крім того, в праці узагальнюються та описуються методики викладання правознавчих предметів. У дослідженні розкриваються особливості та напрямки викладання правознавчих предметів в рамках розвитку юридичної освіти протягом відповідного періоду. Також наводяться прогнозовані можливості актуалізації прогресивних ідей педагогів щодо викладання правознавчих предметів у сучасні ЗВО [60]. У статті О. С. Полякової розглянуто значення військових статутів установа правових рамок функціонування ЗСУ. Військові статuti регулюють широкий спектр військових відносин, включаючи обов'язки різних посадових осіб. Зазначається, що тоді на законодавчому рівні не були визначені організаційно-правові принципи функціонування військової освіти, зокрема підготовки офіцерів, що має вплив на ефективність Збройних Сил. Пропонується включити обов'язки керівників системи військової освіти до військових статутів ЗСУ як правової основи для військовослужбовців у системі військової освіти, що становить фундамент для розвитку та реформування Збройних Сил будь-якої держави [75]. У дисертації І. М. Ковчиної проведено аналіз науково-теоретичних аспектів підготовки фахівців до соціально-правової роботи й розкрито напрями такої діяльності обґрунтовано модель підготовки майбутніх соціальних педагогів та з'ясовано специфіку цього процесу у деяких країнах світу. Також у праці окреслено ключові компоненти теорії та практики підготовки студентів до соціально-правової діяльності розроблено педагогічну модель та принципи підготовки студентів у педагогічних університетах враховуючи сучасні освітні технології новизна даної моделі полягає у досягненні високих результатів через ефективні взаємодії в навчально-виховному процесі [40]. У статті Н. Я. Козліковської досліджено різновиди позааудиторної діяльності та їх вплив на розвиток особистості молодих спеціалістів. Було проведено аналіз досвіду університетів як в Україні, так і за кордоном, що стосується цієї роботи. Результати показують, що навички, отримані у процесі позааудиторної роботи, мають велике значення при пошуку роботи та успішному влаштуванні на ринку праці [41]. Ю. С. Кузь у своїх наукових пошуках

торкається теми формування правової культури військовослужбовців як складової освітнього процесу у вищій школі, зокрема, таких аспектів цього процесу, як підготовка до правової діяльності, виховання свідомої правової поведінки, контроль за емоційними проявами, а також окремі проблеми, пов'язані з правовою підготовкою та вихованням майбутніх офіцерів [50, с. 37]. Стан та проблеми, що виникали у процесі трансформації української системи військової вищої освіти у перше десятиліття ХХІ ст., а також досвід зарубіжних країн в цій царині та напрямки його застосування для покращення вітчизняної військової освіти аналізувалися О. Г. Шаталовою та Ю. Н. Барашем [134, с. 202-207]. В. В. Задунайський розглядав процес становлення та розвитку її основ як важливу складову українського військового будівництва революційної доби. Його дослідження охоплюють, зокрема, спроби впровадження основ військової дисципліни в збройних формуваннях УНР впродовж 1917 р. – весни 1918 р. [26, с. 109-113]. У дослідженні А. П. Будас наголошується на важливості використання інтерактивних методів і форм навчання для покращення якості правової освіти у сфері економіки. Застосування інтерактивного навчання стимулює зацікавленість студентів та розвиває їх самостійність у мисленні. Розробка і впровадження інтерактивних технологій є важливою складовою роботи викладача університету, сприяючи його професійному розвитку і педагогічній компетентності. Використання інноваційних методик підтримує впровадження нових навчальних засобів, форм роботи та залучення інших фахівців і студентів до процесу навчання. Організація навчально-виховного процесу з використанням інтерактивних освітніх технологій дозволяє досягати якісної правової підготовки студентів економічних спеціальностей, сприяє оптимізації навчальної діяльності, творчій самореалізації та підвищенню ефективності навчання в ЗВО [4]. У статті І. В. Іщука розглянуто історичний розвиток процесу правового навчання на українських землях. Виділено три періоди: зародження (до 1920-х рр.), становлення (1920 - 1990 рр.) та новітній етап (з 1990 р.). Автором з'ясовано, що на кожному етапі відбувалися зміни в методах і формах правового просвітництва, які допомагали формувати правову

свідомість населення [33]. І. М. Криленко в дисертації «Підготовка офіцерських кадрів для танкових військ під впливом розвитку танкобудування (20-80-ті рр. ХХ ст.)», 2011 р. досліджує процес підготовки офіцерів-танкістів протягом 20–80-х років ХХ століття, зосереджуючись на впливі динаміки розвитку військової техніки на нього. Автор простежує вплив удосконалення броньованих бойових машин та зміни в засобах збройної боротьби на навчальні програми та підготовку офіцерів-танкістів. Науковець з'ясував, що зміни у концепції розвитку танків відображалися в оновленні освітнього процесу, а новостворена бронетехніка впливала на систему підготовки кадрів. На прикладі практичної підготовки офіцерських кадрів у Харківському танковому училищі, ним показано, як науково-технічний прогрес впливав на навчальні програми, форми і методи навчання [48]. С. В. Сірим та О. В. Кожедубом розглянуті структура педагогічної технології правового виховання військовослужбовців ЗСУ та зміст її головних складових [97, с. 131-135].

Проблематика правової освіти традиційно була предметом досліджень вітчизняної юридичної науки. Так, основна ідея статті С. І. Максимова «Методологічні основи правового виховання», 2010 р. полягає в тому, що правильне розуміння сенсу правового виховання залежить від того, як розглядається процес виховання і саме право. Обидва процеси філософської рефлексії про правове виховання базуються на відповідних методологічних принципах. Для теорії та практики правового виховання найбільш перспективними автор називає дві концепції: по-перше, синтезована концепція стадіального розвитку особистості, що включає правове виховання як невід'ємну складову процесу освіти; по-друге, дискурсивно-комунікативний підхід, що розглядає правове виховання в якості складної системи комунікативних відносин, покликаних формувати правову особистість та відтворення правової системи в цілому [55, с. 53-62]. О. П. Дзьобань у праці «Правове виховання в контексті співвідношення права і моралі», 2013 р. проблему правової зрілості людей аналізує з погляду взаємодії відповідних аксіологічних ієрархій. Їх ціннісна єдність, як зазначає автор, полягає в тому, що право та мораль є

загальними та універсальними формами вияву та втілення свободи, справедливості, рівності та гуманізму в людській поведінці [22, с. 179-184]. У дослідженні Ю. Ю. Калиновського та О. М. Аксьонової «Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи», 2013 р. розглянуто основні засоби та форми правового виховання, які використовуються в українських вищих навчальних закладах. Показано, що моральне та правове виховання є взаємопов'язаними та важливими складовими розвитку особистості. Визначено ключові умови для ефективного проведення правовиховних заходів у ЗВО України, а також пропонуються напрямки розвитку такої діяльності [34, с. 124-133]. Авторським колективом монографії «Правове виховання в сучасній Україні», 2010 р. досліджено основні принципи правового виховання, визначено методологічні підходи та понятійні конструкти, а також розкрито роль правового виховання у процесі державотворення в Україні. Ця публікація відрізняється від інших тим, що автори розглядають правове виховання з політологічного, державознавчого, філософсько-правового та соціологічного поглядів. Автори цього дослідження прагнули відмовитися від стандартних педагогічних та юридичних підходів до визначення правового виховання, розглядаючи його як складний соціокультурний феномен, пов'язаний з іншими важливими аспектами, такими як правова культура, правова свідомість та правова соціалізація. Монографія наголошує на проблемах соціокультурного аспекту правового виховання та досліджує методологічні підходи до розуміння його сутності та змісту. У монографії обґрунтовано, що інститути громадянського суспільства мають велике значення для розвитку правового виховання в українському суспільстві, оскільки мають безпосередній та істотний вплив на цей процес та є важливою умовою його оптимального розвитку [76]. Дисертація вченого-юриста С. М. Скуріхіна «Правова культура офіцерського складу ЗСУ», 2011 р. належить до перших загальнотеоретичних досліджень правової культури офіцерів ЗСУ. Примітно, що автор розглядає правову культуру військовослужбовців як статусну, а не просто як правову субкультуру стійкої соціальної групи. З урахуванням особливостей військової служби та статусних характеристик

офіцерського корпусу, дослідник зробив висновок, що статусна правова культура офіцерів включає глибоке знання законодавства, але обмежується їх компетенцією. [99]. У статті Н. В. Лесько досліджено значення правового виховання як ефективного засобу зниження протиправних проявів серед дітей. Вказано на потребу оновлення правового виховання в усіх вітчизняних освітніх установах, окреслено його першочергові напрямки. Акцентовано увагу на важливості залучення громадськості до процесу правового виховання [51].

До праць, які становлять за хронологічним критерієм третю групу джерел (2015 р. – сьогодні) належить публікація О. С. Мельниченко «Роль науково-дослідної роботи курсантів та шляхи її пошуків у ВВНЗ», 2015 р. присвячена ролі науково-дослідних проектів курсантів вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ) технічного напрямку освіти в Україні, та напрацювання шляхів їх покращення. Автор обґрунтовує необхідність стимулювання науково-дослідної роботи курсантів у сучасній військовій сфері, насамперед, у галузях електронної промисловості, програмного забезпечення та роботобудування, потребою у нових інноваційних ідеях та технологіях. Крім цього, пропонується організувати представлення курсантами своїх досягнень у фахових виданнях, що друкуються за кордоном, з врахуванням співпраці з країнами-членами Європейського союзу та НАТО [59]. У дисертації Л. Т. Рябовол розглянуто правову освіту в середній школі з позицій системного підходу, проведено історико-методичний аналіз її розвитку в Україні. Також визначено періоди її становлення, мету правової освіти школярів, що полягає в розвитку відповідної предметної компетентності й охарактеризовано компоненти останньої. Автором розглянуто рівні розвитку правової компетентності, визначено зміст правової освіти у середній школі як сукупність знань, діяльності та ціннісного ставлення. Крім цього розроблено методичні умови та модель впровадження рівневої компетентісно орієнтованої системи навчання правознавства, ефективність яких експериментально підтверджено для різних рівнів правової предметної компетентності [94]. Спираючись на раніше опубліковані матеріали й аналіз історичних фактів, В. Іваненко та В. Бурмага у своїй статті досліджують вплив

війни в Афганістані 1979–1989 рр. на поглиблення кризи радянської системи та розпад СРСР. Автори роблять аналогії між ситуацією в СРСР у 1980-х роках та сучасною РФ, зокрема у зв'язку із застосуванням відносних санкцій [32].

О. М. Гавришук у своїх працях розкриває різні аспекти забезпечення військової дисципліни. У статті «Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття», 2016 р., за допомогою аналізу джерел права Київської Русі, Запорізької Січі та Російської імперії, відслідковується розвиток законодавства про військову дисципліну відповідних часів [10, с. 125-131]. А. С. Заєць у статті «Правова пропаганда як форма виховання в правовій державі», 2016 р. досліджує поняття правової пропаганди як однієї з форм правового виховання, аналізує різні погляди вчених на визначення форм правового виховання, а також надає коротку характеристику різних видів пропаганди [27, с. 7-10]. У праці О. В. Топчій «Правова освіта VS правова просвіта», 2016 р. досліджено нормативно-правові акти, наукові юридичні та педагогічні джерела, що дозволило визначити інтегральні та диференціальні ознаки цих сполучень. Крім цього, визначені критерії порівняння і проведений відповідний аналіз, який створив підґрунтя для запровадження та широкого поширення поняття «правова просвіта» в науці та практиці [111, с. 18-25]. У статті С. В. Шайдюка розглядається історія формування та розвитку вищої військової освіти в Україні протягом 1990-х років. Автор аналізує основні нормативно-правові акти, такі як закони, накази, постанови, що стосуються реформування вищої військової освіти, що були прийняті протягом цього періоду. Особлива увага приділяється позитивним та негативним особливостям розвитку національної системи підготовки офіцерського складу для ЗСУ та інших збройних формувань [133]. Публікація О. Войтех присвячена вивченню питань, що стосуються підготовки українського персоналу Збройних Сил для участі в міжнародних операціях з підтримання миру та забезпечення безпеки. Автор обґрунтовує методологічні засади цієї підготовки, використовуючи сучасну освітню методологію та ключові наукові підходи, такі як компетентнісний, системний, контекстний, діяльний та соціокультурний. В

статті також визначено систему спеціальних принципів організації освітнього процесу, що сприяють підвищенню ефективності навчання військовослужбовців. Запропоновані шляхи впровадження визначених методологічних підходів в освітню діяльність навчальних підрозділів, що займаються підготовкою національного персоналу [8]. У статті А. Зельницького та О. Заболотного «Якість вищої військової освіти в контексті змін у законодавстві України», 2020 р. йдеться про розвиток системи вищої військової освіти, а також особливості здійснення навчальної діяльності в ВВНЗ та військових навчальних підрозділах закладу вищої освіти (далі – ВНП ЗВО).

Також авторами відслідковано еволюцію концепції якості вищої освіти з погляду останніх змін у законодавстві, включаючи поняття стандартів освіти, компетентності та результатів навчання [30, 147-162]. Публікація О. Л. Скрябіна «Теоретичні засади і практичні складові системи освітнього процесу у військових навчальних закладах тактичного рівня підготовки», 2020 р. присвячена аналізу елементів освітнього процесу військового закладу освіти [98, с. 214-216]. Г. І. Фінін у статті «Специфіка становлення національної системи військової освіти: модернізація або реформування», 2020 р. розглядає еволюцію системи вітчизняних ЗВВО, процес її модернізації та реформування, а також визначає основні напрями для покращення цієї системи. Також автором описані визначальні елементи системи військової освіти України й було визначено, що необхідні концептуальні зміни у всіх сферах діяльності військових ЗВО, які потребують невідкладних модернізаційних зрушень [116, с. 120-131]. Стаття Л. М. Кравченко та А. Г. Бухуна присвячена аналізу нормативного забезпечення громадянської освіти в Україні та розгляду шляхів реалізації неперервного розвитку громадянської культури військовослужбовців. Встановлено, що громадянська освіта стала складовою національно-патріотичного виховання та формування громадянської культури. Розглянуто розвиток громадянської освіти на різних етапах освіти, включаючи середню школу, вищу освіту та освіту впродовж життя. Розкрито особливості громадянської освіти, спрямованої на майбутніх військовослужбовців на етапі попереднього професійного навчання, а

також пропонуються технологічні інструменти для підвищення готовності молоді до здійснення військово-патріотичної діяльності [43]. Л. М. Кравченко розглядає співвідношення понять "правова компетентність" та "правова культура" в контексті культурологічних та компетентнісних підходів. За допомогою системного аналізу наукових праць було виявлено, що правова культура має важливий елемент, пов'язаний з ціннісними орієнтаціями, і ґрунтується на концепціях діяльнісного, комплексного, функціонального та якісного підходів. Одночасно, для реалізації професійної підготовки в освітніх закладах потрібний баланс у застосуванні культурологічного й компетентнісного підходів. Зроблено висновок, що поняття правової компетентності має розглядатись як таке, що охоплюється обсягом поняття правової культури [44].

У статті Л. М. Кравченко та В. Васищева розглядається сутність і структура загальнопедагогічної культури майбутніх офіцерів. Автор визначає такі складові загальнопедагогічної культури офіцерів: гуманістично-педагогічну позицію, психолого-педагогічну компетентність, освіченість у предметах бойової та спеціальної підготовки, досвід творчої педагогічної діяльності, культуру професійної поведінки та міжособистісного спілкування. Підкреслюється, що військово-педагогічна робота вимагає від офіцера компетентності, професіоналізму та глибокого знання мети і завдань підготовки підлеглих. Важливими навичками для військового педагога є здатність оптимально структурувати навчальний матеріал, використовувати допоміжні технічні засоби, показувати виконання бойових нормативів та розвивати самостійне набуття знань і навичок у підлеглих [45].

Стаття П. Хоменка та Є. Денисенка присвячена ролі технологічної компетентності в загальній структурі військово-професійної компетентності майбутніх офіцерів. Визначаються вимоги до підготовки військових фахівців з технологічною компетентністю. Показано, що формування технологічної компетентності майбутніх офіцерів може бути ефективним шляхом реалізації різних видів військово-професійної діяльності. Встановлено, що технологічна компетентність має три взаємопов'язані компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-діяльнісний та рефлексивно-

оцінний. Робиться висновок про місце і роль технологічної компетентності в структурі військово-професійної компетентності майбутніх офіцерів та її значення для ефективної військово-професійної діяльності. Технологічна компетентність розглядається як інтегративна якість, що поєднує педагогічні, управлінські, проєктні та соціальні навички та є визначальним фактором успішної військово-професійної діяльності [119]. Науково-дослідній діяльності майбутніх офіцерів тактичного рівня під час практичної підготовки здобувачів присвячена публікація Л. Кравченко, О. Полонського та П. Хоменка [46]. Напрямам військово-педагогічної спрямованості підготовки військових фахівців присвячена праця Л. Городянської «Військово-педагогічна спрямованість підготовки військових фахівців», 2021 р. [17, с. 10-13]. У статті О. Васильєва «Теоретичні аспекти інноваційного розвитку військової освіти», 2022 р. проаналізовані концептуальні аспекти розвитку інновацій у військовій освіті, особливості інноваційної політики та діяльності в цій сфері. Були розглянуті внутрішні та зовнішні суперечності, що впливають на інноваційний розвиток військової освіти. Крім того, був визначений зміст етапів реалізації інноваційних змін у процесі підготовки військових фахівців [6, с. 9-22]. Ю. Приходько в публікації «Актуальні проблеми трансформації стану та якості системи вищої військової освіти», 2022 р. вивчає проблему перетворення та покращення якості системи військової вищої освіти. Автори показують актуальність цього дослідження, оскільки державна політика реформування сектору безпеки та оборони, зміцнення потужності Збройних Сил в умовах війни Російської Федерації проти України зумовлює необхідність вдосконалення військової освіти. Також визначаються глобальні тенденції та унікальні чинники, що впливають на розвиток цивільних і військових освітніх систем. Крім того, проведено аналіз суперечностей, які виникають у функціонуванні системи військової освіти. Автори обґрунтовують актуальні проблеми перетворення вищої військової освіти, підготовки військових фахівців у ЗВВО як важливих складових сектору безпеки та оборони держави, та вказують на основні напрями вирішення цих проблем [77, с. 179-196]. Стаття О. Васильєва присвячена

дослідженню теоретичних аспектів інноваційного розвитку військової освіти, особливостей інноваційної політики та інноваційної діяльності в сфері військової освіти. Автор аналізує протиріччя внутрішнього та зовнішнього впливу на інноваційний розвиток військово-освітнього процесу. Визначається зміст етапів реалізації інноваційних заходів у військовій освіті [6]. Стаття В. Волошина присвячена аналізу стану вищої військової освіти в Україні з фокусом на підготовці майбутніх фахівців прикордонної служби. З'ясовано проблеми модернізації військової освіти та використання інноваційних технологій, зокрема методу інтелектуальних карт. Представлено результати впровадження цього методу в закладах вищої освіти правоохоронних структур та ЗСУ. Аналізується використання інтелект-карт світовою спільнотою та в українській освітній системі, зокрема в прикладному навчальному закладі прикордонного відомства. Представлено фрагменти використаних інтелект-карт для різних навчальних дисциплін. Здійснено опитування, бесіди та спостереження для отримання даних. Висунуто узагальнені висновки щодо необхідності змін в українській освітній системі з метою перетворення її в ліберальну та демократичну структуру – відповідно до сучасних трансформацій у суспільстві [9].

Серед сучасних джерел наявні, також фундаментальні праці із педагогіки, філософії та юриспруденції. Так, у дисертації В. В. Федоренка «Військово-правове виховання військовослужбовців ЗСУ: соціально-філософський аналіз», 2016 р. здійснюється глибоке соціально-філософське осмислення та практичне розв'язання нагальних проблем, пов'язаних з військово-правовим вихованням військовослужбовців, що є на часі з погляду подальшого розвитку ЗСУ. Цей процес стає системоутворюючим фактором, оскільки дозволяє формувати культуру законності, свідомої поведінки військовослужбовців, що забезпечує інтеграцію армії як військового інституту в межі стандартів демократичного суспільства та правової держави [114]. У дисертації «Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір», 2016 р. Р. М. Андрусишина проведено загальнотеоретичний аналіз правового виховання, визначено

концептуальні засади методології його дослідження, вивчено його зміст та особливості. Автором запропоновано власне розуміння правового виховання та розкрито його основні характеристики, проаналізовано механізм правового виховання працівників ОВС, зокрема його мету, завдання, систему суб'єктів, форми, методи, прийоми і засоби. Крім того, досліджено особливості правового виховання працівників ОВС у зарубіжних країнах та проаналізовано його роль і значення в контексті правової політики України. У роботі окремо виділено та охарактеризовано правове виховання та правову освіту як фактори формування правової культури [1]. У навчальному посібнику Н. В. Замотаєвої «Військова педагогіка: історія, теорія, практика» 2021 р. розглядаються еволюційні процеси військової педагогіки, висвітлюються ключові терміни й поняття, класифікації, стратегії, підходи та методики й закономірності організації військово-педагогічного процесу згідно вимог сучасної освіти [29]. Дисертація І. В. Тичини «Організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920-1940 рр.», 2021 р. присвячена обґрунтуванню організаційно-педагогічних засад, періодизації та тенденцій професійної підготовки військових фахівців в Україні у період з 1920 по 1940 роки, а також визначення можливостей використання історико-педагогічного досвіду у діяльності вищих військових ЗВО [109].

Зміст виданих протягом останніх років праць свідчить, що вітчизняні науковці не полишали пошуків як в царині правової освіти, так і в організації військово-педагогічного процесу. Зокрема, новий поштовх таким дослідженням дали посилення євроатлантичної інтеграції України й осмислення досвіду здійснення на її території антитерористичної операції, відсічі й стримування військової агресії Російської Федерації.

Серед праць закордонних дослідників проблеми можемо назвати наступні. Першим повним дослідженням Радянських Збройних Сил як соціальної інституції є опублікована в 1985 році книга Е. Джонс (E. Jones) «Red Army and Society». Автор зосереджується на характеристиках, які були спільними для військових систем в некомуністичних країнах та радянської військової системи,

а також на тих, що були унікальними для радянського суспільства та політичної культури. Дослідження охоплює весь процес створення оборонної політики, звертає увагу на політику призову, характеристики професійної армії, роль офіцера-політпрацівника, механізми політичної соціалізації в Червоній Армії та досвід етнічних меншин у Збройних Силах. Також у праці простежено вплив військової системи на економічне, соціальне та політичне життя Радянського Союзу та, як на неї впливає це життя. Праця також розкриває відносини між військовими та цивільними в комуністичних системах [140].

До відомих публікацій, серед створених у країнах ліберальної демократії, що присвячені вивченню функціонування радянських військових формувань є «The Soviet Military: Political Education, Training and Morale», 1987 р., яка цікава роздумами авторів про ефективність діяльності політпрацівників у Червоній Армії. Вона, на думку авторів, попри розпалення ненависті до США в комсомольців, не позбавляла їх почуття меншовартості перед західним світом [139].

Водночас, наявна праця балтійських дослідників В. Тумалавічуса, А. Данилевич та І. Кокіної (V. Tumalavičius; A. Danilevica; I. Kokina) «Issues of peculiarities of military education on different levels: the modern notion of legal preparation for cadets», 2020 р. пов'язана із вивченням ролі системи правової підготовки та навчання, впливу на особистісні якості майбутнього військового керівника, а також її значення для національної оборони та безпеки [141].

Отже, в результаті проведення історіографічного аналізу доступних джерел було визначено декілька основних напрямків наукових досліджень, в рамках яких були розглянуті окремі аспекти проблеми: історико-педагогічні (І. Криленко, М. Нещадим, І. Тичина та ін.), теоретико-методологічні (А. Будас, О. Васильєв, А. Вітченко та ін.), організаційно-методичні (Н. Замотаєва, Д. Коваленко, В. Ягупов та ін.), філософсько-правові (О. Дзьобань, С. Максимов, С. Скуріхін), соціально-філософські (Е. Вільямс, Е. Джонс, В. Федоренко та ін.).

Відтак констатуємо, що на на разі відсутні цілісні наукові дослідження, які розкривають процес становлення правової освіти офіцерів у ЗВВО України (середини ХХ – початку ХХІ століття).

1.2. Термінологічне поле вивчення проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України

Методологічну основу дослідження складають як загальні принципи теорії наукового пізнання, а також діалектичного розуміння сутності історико-педагогічного процесу; філософське вчення про єдність загального, особливого та одиничного, так і низка теоретичних підходів, зокрема: системний, особистісний, діяльнісний, компетентісний, культурологічний, аксіологічний та ін.

Зокрема, особистісний підхід, базується на визнанні унікальності особистості, права на вільний розвиток та власну гідність. Цей підхід передбачає суб'єктність, активну роль того, хто навчається в педагогічному процесі, свободу вибору дій. Особистісному підходу протиставляється принцип колективізму, згідно якого індивідуум має слугувати загальним інтересам. Водночас, абсолютизація кожного з цих підходів має несприятливі наслідки як для окремої людини, так і для суспільства [3, с. 5]. Діяльнісний підхід, пов'язаний з професійною самореалізацією індивіда; діалогічний підхід, що передбачає співпрацю й спільну творчість, як суть дидактичної взаємодії. Цей підхід являє собою методологію, що обґрунтовує процес формування особистості через активну предметну діяльність – застосування різних способів дослідження та перетворення навколишнього світу, активна професійна комунікація тощо. У педагогічному процесі саме цей підхід дає людині можливість пережити здобуті знання як власний фаховий досвід [25, с. 107-115]. Компетентісний підхід направлений на формування у майбутнього фахівця здатності виконувати завдання професійної діяльності; праксеологічний – на задоволення практичних потреб здобувача освіти. Згідно цих підходів освіта сприймається з погляду її результативності. Метою і одночасно результатом навчання визнаються

компетентності, які мають на увазі формування у тих, хто навчається, готовності і здатності вирішувати теоретичні та прикладні проблеми для задоволення професійних та власних потреб [94, с. 10]. Культурологічний підхід задає соціогуманістичний напрям діяльності; антропологічний – акумулює досягнення всіх наук про людину як суб'єкта виховання; аксіологічний, зі свого боку, пов'язаний з пошуком ціннісного аспекту освіти. Згідно культурологічного підходу ключовим завданням освітньої інституції визнається сприяння тим, хто навчається, у їх самоактуалізації шляхом розвитку особистості в соціокультурному розумінні [23, с. 99]. Кожен з обраних методологічних напрямів може бути ефективним при вирішенні окремого завдання дослідження, й водночас, непридатним для розв'язання іншого. Через це погоджуємось з академіком І. Зязюном щодо звернення до принципу цілісності, який інтегрує підходи до сприйняття педагогічної дійсності [31, с. 7-13].

Важливим методологічним підґрунтям дослідження також вважаємо розробку термінологічного поля наукових пошуків. Складний процес становлення педагогічної термінології та різноманітність підходів до розуміння логіки та принципів аналізу педагогічних явищ, на думку Ю. Гончарук, підтверджується протягом усього розвитку науково-педагогічних знань. Адже кожен науковець, сприймає світ, а отже і педагогічну дійсність, виходячи із власного унікального досвіду. Такий антропоцентризм повинен враховуватися під час аналізу теорії і практики навчання й виховання. Попри запропоновані філологічні, термінографічні, лінгвістичні, історичні та інші підходи, ряд проблем у педагогічній термінології досі не розв'язано [16, с. 65-72]. Мовознавцями відзначається, що нині спостерігається тенденція синонімічного вживання категорій термінологічна система і термінологічне поле. Термінологічне поле у зв'язку з цим пропонується розглядати як певне ціле, що включає логічні взаємозв'язки між одиничними поняттями та їх підпорядкованими групами. Наявність певного поняття в термінологічному полі залежить від його взаємозв'язку з іншими поняттями, що належать до нього ж. Термін використовується у термінологічній системі тільки у випадку, коли він

відповідає певному поняттю, яке позначає. Таким чином, системні зв'язки між термінами встановлюються на основі їхньої відповідності різним поняттям, що належать до цього поля [12, с. 15-18].

В ході наукових пошуків проаналізовано термінологічне поле дослідження, до меж якого входять поняття: «правова освіта», «правова просвіта», «правова пропаганда», «правова соціалізація» та ін.

Ключовою дефініцією визначено поняття *«правова освіта офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття»*. З дослідницькою метою дефініцію осмислено:

– у *хронологічній проекції* – як складний, динамічний процес, що має передумови становлення, чинники, етапи, тенденції, суперечності розвитку;

– в *структурі організації підготовки військовослужбовців України* – як складник цілісної фахової підготовки офіцерських кадрів, що: 1) має на меті підготовку здобувачів до виконання юридично врегульованих професійних завдань у військовій сфері, формування високої правової культури, правосвідомості, відповідних правових цінностей, орієнтацій, оцінок, установок правомірної поведінки людини; 2) базується на засадах унормованості, системності, науковості, об'єктивності, фаховості, раціональності, індивідуально-диференційованого підходу й ін.; 3) має відповідний зміст освіти, представлений у навчальних планах, навчальних програмах, підручниках, посібниках, й забезпечується належними формами і методами організації.

Вживаємо поняття «правова освіта» в його сучасному розумінні, що охоплює процес навчання (як цілеспрямований процес взаємодії викладача із курсантами (слухачами) ЗВВО з метою засвоєння ними узагальнених правових знань, формування вмій та навичок) і виховання (як цілеспрямований вплив на свідомість курсанта (слухача) ЗВВО з метою формування в них відповідного рівня правової свідомості, правової культури, зразкової правовірної поведінки).

Правова освіта є видовим поняттям щодо освіти загалом, вона одночасно є процесом і результатом засвоєння знань тими, хто навчається. Маючи на увазі комплексний характер феномена правової освіти як вцілому і як складової

підготовки офіцерського корпусу, можна розглядати його з різних перспектив, зокрема як: об'єкт правового регулювання та втілення державної політики у відповідних сферах, відображений у нормативних актах; проблему, що стосується філософії та загальної теорії права; зміст педагогічного процесу, який охоплює загальний контекст і специфіку вищої військової освіти [122, с. 277-287].

Сучасні глобальні тенденції визнають освіту найбільш пріоритетною сферою життєдіяльності людства. Освітні правовідносини мають свою унікальну сферу походження, функціонування та розвитку, яка охоплює різні рівні освіти: дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну, аспірантуру та докторантуру. Ці відносини націлені на розвиток і самовдосконалення всіх учасників даного процесу, мають стійкий, тривалий, повторюваний характер, є духовними за своєю суттю, багатосторонніми та інтерактивними. Нормативно-правове забезпечення освіти має власні особливості, порівняно з іншими сферами суспільного життя. Специфіка кожного виду відносин, зі свого боку, позначається на їх правовому регулюванні. Спрямованість державної політики в галузі, що включає сукупність заходів, здійснюваних державою, її органами та іншими суб'єктами щодо освіти як соціального інституту, чинить вирішальний вплив на нормативне регулювання відносин у сфері освіти [35, с. 15]. До основи нормативного забезпечення правової освіти населення входять різноманітні законодавчі акти з різною юридичною силою. Ці акти встановлюють необхідний і достатній рівень правових знань та умінь, якими повинні оволодіти громадяни.

У післявоєнний період правовій освіті офіцерів приділялося 30% навчального часу, крім цього організовувалися різноманітні агітаційні заходи. Після введення в дію Статуту внутрішньої служби Збройних Сил Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) у 1975 році, правове виховання підлеглих стало обов'язком командирів і політпрацівників. У 1989 році Міністр оборони видав наказ № 200-1989 «Про організацію юридичного всеобучу і поліпшення правової роботи в Радянській Армії і Військово-

Морському флоті», яким були встановлені вимоги до рівня правової підготовки різних категорій військовослужбовців. Зокрема, офіцерам було обов'язково знати положення Закону «Про загальний військовий обов'язок», загальновійськових статутів Збройних Сил СРСР, а також інших нормативних актів, виданих Міністерством оборони [126, 123-131]. З урахуванням зазначеного, можна зробити висновок, що на момент розпаду Радянського Союзу у ЗВВО на території України існували вже визначені нормативні засади для організації правової освіти офіцерів, хоча вони могли потребувати певних коригувань та адаптації до нових реалій. Разом із цим, слід враховувати істотний вплив офіційної ідеології на всі сфери суспільного життя, зокрема й на становлення правової освіти у ЗВВО відповідного періоду. Питання щодо інтеграції до суспільно-політичної структури незалежної України радянських військових формувань постало, щойно вони опинилися під національною юрисдикцією. Особливістю процесу розбудови ЗСУ стали одночасні зусилля щодо створення правової основи для їх діяльності та перетворення їх структур. Паралельно з цим проводилося організування відповідних систем управління, забезпечення та інших необхідних елементів, що гарантували їх ефективне функціонування. Загальновійськові статuti СРСР, що були оновлені в 1975 році, послужили основою для формування Тимчасових статутів ЗСУ. Пізніше, при створенні військових статутів ЗСУ, була використана їх структура, термінологія та більшість норм. Законом України від 24 березня 1999 року були затверджені нові військові Статuti ЗСУ, такі як Статут внутрішньої служби, Дисциплінарний статут, Статут гарнізонної та вартової служби, Стройовий статут ЗСУ, які замінили Тимчасові статuti. З правової точки зору, військові статuti є прийнятими державою актами, які регулюють різні аспекти військовослужбовців на основі єдиноначальності, централізованості, військової дисципліни та законності. Вони охоплюють всі аспекти життя та діяльності військ: завдання, форми та методи завдання і виховання військовослужбовців; організація повсякденного життя військ – внутрішньої, вартової, гарнізонної, патрульної, паркової та інших спеціальних служб; розпорядок дня; права, обов'язки та

дисциплінарна відповідальність військовослужбовців, взаємовідносини і поведінка воїнів на службі і поза нею, правові засоби і шляхи підтримки військового порядку; висока організованість, військова дисципліна, бойова готовність та ін. На відміну від інших правових актів військові статuti регулюють не лише внутрішньоармійські відносини, але й особисті взаємини між військовослужбовцями, обумовлені їх приналежністю до ЗСУ. Військові статuti ЗСУ, так само як і всі інші закони країни, ґрунтуються на принципах, викладених у Конституції України. Конституція України визначає компетенцію вищих органів державної влади та управління в сфері оборони. Правова основа ЗСУ, включаючи військові статuti, допомагає забезпечити ефективну організацію та функціонування оборони держави [75, с. 10-12]. Відповідно до статті 59 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, командир військової частини має численні обов'язки, серед яких здійснення правового виховання підлеглих. Він зобов'язаний встановлювати внутрішній порядок у своїй військовій частині, на кораблі або в підрозділі, який гарантує безумовне дотримання законів України та положень статутів ЗСУ. Командир також повинен бути прикладом дисципліни, безумовного виконання законодавства, наказів та розпоряджень відповідних командирів. У своєму ставленні до підлеглих він має бути ввічливим та справедливим, не допускаючи приниження їх честі та гідності. Командир повинен постійно виховувати своїх підлеглих у дусі гуманізму та людяності, керуючись загально визнаними принципами міжнародного права. [91]. Директивою Міністра оборони України від 26 січня 1994 року № Д-4 «Про організацію та завдання правового виховання в Збройних Силах України» передбачено, що командири і начальники на всіх рівнях зобов'язані спрямовувати свої зусилля на покращення правового виховання особового складу як невід'ємної складової бойової підготовки та виховного процесу, а також як основного засобу забезпечення військової дисципліни та правопорядку на високому рівні [36, с. 340]. У відповідності до Концепції військової освіти в Україні, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410, військова освіта включається до загальної системи освіти

країни на основі єдності законодавчої та нормативно-правової бази. Ця система забезпечує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрових військових та офіцерів запасу на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях для Збройних Сил та інших військових формувань України. [92]. Саме із запровадженням Концепції військової освіти України С. Поляков пов'язує запровадження терміну «система військової освіти», до якої згідно цього документа, увійшли Міністерство освіти та науки України, центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані вищі навчальні заклади; вищі навчальні заклади, в яких відбувається підготовка військових фахівців; науково-методичні установи. Водночас автор не погоджується із таким підходом, адже самою Концепцією визначено, що військова освіта в Україні, не обмежуючись вищою, містить чотири елементи, зокрема: початкову військову підготовку молоді; професійну військову підготовку; вищу освіту військових фахівців; підвищення кваліфікації та перепідготовку офіцерських кадрів.

Систему військової освіти С. Поляков пропонує визначати як «організаційно та функціонально поєднаний комплекс військових освітніх і наукових закладів, структурних військових навчальних підрозділів (кафедр, факультетів) у складі цивільних освітніх закладів, що забезпечують реалізацію військової освіти в Україні і органів державного управління, які здійснюють керівництво та регулювання діяльності цих закладів». Водночас, до завдань останніх входить, переважно, управління – з одного боку – навчально-виховним процесом загалом, а також окремими закладами освіти [74, с. 90-93].

Інструкція «Про організацію освітньої діяльності у ВВНЗ Міністерства оборони України», яка була затверджена Наказом Міністра оборони України № 399 від 30 жовтня 1998 року, ставила перед собою завдання формування у студентів поваги до Конституції та законів України, свідомого виконання вимог військової присяги і тимчасових статутів ЗСУ, а також наказів та директив Міністра оборони України. Зазначене включалося в пріоритетні завдання виховної роботи у ВВНЗ [81]. Крім цього, задля подальшого розвитку правової освіти та виховання громадян в дусі поваги до Закону і прав людини,

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року № 366 була затверджена Програма правової освіти населення України. Ця програма передбачала створення умов для широкого отримання та використання правових знань населення і визначала основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи для їх реалізації. Згідно з Програмою, правознавство стало обов'язковою дисципліною у вищих навчальних закладах. Обсяг і зміст відповідного курсу визначалися потребами суспільства у підготовці правосвідомих громадян, а також високими вимогами до кваліфікації працівників [89]. З метою виконання Указу Президента України № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення» правова освіта здійснюється в різних рівнях освіти, зокрема в дошкільних, повних загальноосвітніх школах, професійних (професійно-технічних), вищих, а також закладах післядипломної освіти. Відповідно до цього Указу встановлено обов'язковий обсяг і зміст курсу з правознавства, який передбачений у навчальних програмах [86]. Відповідно до спільного наказу Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 13.04.2005 № 221/217 «Про затвердження інструкції про організацію освітньої діяльності у ЗВВОЗСУ та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України», освітня діяльність у військових вищих навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України здійснювалася шляхом проведення навчально-виховного процесу, який включав навчальну, виховну, методичну, наукову і науково-технічну діяльність. Основною метою навчально-виховного процесу у військових вищих навчальних закладах було забезпечення курсантів, слухачів або студентів необхідними знаннями, уміннями і навичками в гуманітарній, соціальній, науково-природничій, технічній і військовій сферах, які необхідні для їх професійної діяльності, а також для їхнього інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку [80]. Зазначена інструкція була чинною до 10 листопада 2015 року. Після цього, особливості організації та здійснення освітньої діяльності у ЗВВО були визначені Наказом Міністерства оборони

України від 20.07.2015 № 346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ЗВВО Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України» і Наказом Міністерства оборони України від 27.05.2015 № 240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади». Ці документи встановлюють повноваження вищих військових навчальних закладів, їх структуру, склад учасників освітнього процесу, а також права та обов'язки особового складу [82].

Після ретельного аналізу згаданих нормативних актів, можна відзначити, що на початку досліджуваного періоду регулювання правової освіти офіцерів у ВВНЗ було фрагментарним і акцентувалося на процесі виховання, яке розуміли як вплив командирів на поведінку особового складу. Ця тенденція продовжувала існувати й на подальших етапах розвитку правової освіти офіцерів у ВВНЗ. Проте з часом увага законодавців стала зосереджуватись на процесі засвоєння необхідних юридичних знань військовими фахівцями. На підставі вищезазначеного, можна виділити три етапи в розвитку регулювання правової освіти офіцерів у ВВНЗ протягом досліджуваного періоду. Перший етап (1946-1975 рр.) характеризується оновленням нормативної бази Збройних сил СРСР з урахуванням бойового досвіду, розвитку озброєння та змін у світовій геополітичній обстановці. На цьому етапі активно вдосконалювалися правила і стандарти, що регулюють правову освіту офіцерів. Другий етап (1975-1991 рр.) був визначений наростанням системної кризи в СРСР. В цей період нормативне регулювання правової освіти в галузі знаходилося під впливом загальної політичної й соціальної нестабільності. Зміни в країні відбивалися на процесі розвитку правової освіти офіцерів. Третій етап (1991-2015 рр.) був пов'язаний зі становленням і розбудовою системи військової освіти в незалежній Україні. На цьому етапі відбувалися активні зміни в правовому регулюванні, спрямовані на адаптацію до нових реалій та потреб суспільства. Приділялася значна увага створенню ефективної системи правової освіти офіцерів у ВВНЗ. Кожен з цих етапів мав свої особливості, але в цілому вони відображали процес становлення

та розвитку правової освіти офіцерів у ВВНЗ протягом відповідного періоду [126, с. 124-126].

У наукових працях з філософії та юридичної науки спостерігається поширена тенденція до злиття або розгляду правової освіти й виховання як взаємопов'язані аспекти. Ця тенденція знаходить своє відображення у текстах раніше наведених нормативних актів, які визначають статус та компетенцію вищих військових навчальних закладів. У контексті правової культури офіцерського складу Збройних Сил України, С. Скуріхін вказує на різні аспекти правового виховання, які сприяють формуванню правової свідомості та компетентності офіцерів. До них автор відносить правове навчання, правову пропаганду, юридичну практику, безпосередню реалізацію права та самовиховання [103, с. 214-224]. Звертаючись до змісту правового виховання, С. Сірий та О. Кожедуб акцентують увагу на необхідності забезпечення військовослужбовців необхідними знаннями з питань держави, права і законності. Вони вважають, що це є важливим елементом формування правової свідомості та відповідального ставлення до виконання службових обов'язків [97, с. 131-135]. В дисертації В. Федоренка під назвою «Військово-правове виховання військовослужбовців ЗСУ: соціально-філософський аналіз» розглядається поняття військово-правового виховання як складової частини процесу правової соціалізації особистості. Автор визначає його як цілеспрямований та систематичний вплив на свідомість, поведінку та діяльність військовослужбовців, спрямований на забезпечення усвідомленого дотримання ними вимог законів України, Військової присяги, військових статутів, а також виконання наказів командирів і начальників [114, с. 71]. При вивченні методологічних основ правового виховання, С. Максимов вказує на залежність розуміння його сенсу від бачення як права, так і сутності самого процесу правового виховання. Вчений відзначає наявність двох основних підходів до цієї проблеми. Згідно з першим підходом - позитивістським - сутність права зводиться до встановленого порядку на основі примусу. Правове виховання за цим підходом розглядається як цілеспрямований вплив державних інституцій на

правосвідомість громадян з метою забезпечення правопорядку. З іншого боку, ліберально-юридичний (непозитивістський) підхід базується на поєднанні вимог порядку та свободи. За цим підходом, сутність правового виховання полягає, насамперед, у формуванні поваги до прав людини. Пріоритетним завданням є розвиток свідомості та ціннісного ставлення до принципів гуманізму, рівності і справедливості. Учений акцентує увагу на різних підходах до розуміння сутності та мети правового виховання, вказуючи на важливість збалансованого поєднання вимог правопорядку та поваги до прав людини. Додатково, можна розібрати сутність виховання, порівнявши два підходи до нього. Авторитарний підхід розглядає виховання як зовнішній вплив, в якому акцент робиться на зовнішніх чинниках і контролі. З іншого боку, гуманістичний підхід розкриває виховання з погляду внутрішніх процесів, які відбуваються всередині свідомості особистості. В цьому випадку, акцент робиться на саморозвитку, формуванні цінностей та розумінні власної ролі у суспільстві. При цьому, найбільш перспективними для теорії і практики правового виховання С. Максимов вважає синтезовану концепцію стадіального розвитку особистості, що органічно включає правове виховання в процес освіти та дискусивно-комунікативний підхід (правове виховання постає як складна система комунікативних відносин, спрямованих безпосередньо на відтворення правового суб'єкта й правової системи загалом). Цікавим є також спостереження автора, що поняття «правове виховання», яке було використане в радянському науковому дискурсі і продовжує мати значення в сучасній літературі, не є поширеним на Заході. Йому подібними є поняття, такі як «формування правових уявлень», «становлення правового почуття», «правова соціалізація особистості», «розвиток громадянської свідомості». Вчений слушно зауважує, що наведені термінологічні збіги потребують з'ясування того, чи відповідає наявна система правового виховання умовам розбудови правової державності та яким чином вона має трансформуватися [55, с. 53-62]. Погоджуючись із автором, додаємо, що вірний вибір термінів, які охоплюють ключові явища у суспільному житті, має велике значення не тільки для спрощення наукової комунікації, але й для уніфікації їх використання в процесі

створення нормативних актів і досягнення спільного розуміння їх у практиці освітніх закладів. На нашу думку, сприйняття понять «правова освіта» й «правове виховання» як рівноцінних, є наслідком певної подібності й тісного взаємозв'язку двох ціннісно-нормативних систем суспільства – права і моралі. Відтак, гарантувати законослухняну й етичну поведінку суб'єктів в обох випадках мав би, насамперед процес виховання. На думку О. Дзьобань, співвідношення права і моралі – це питання взаємодії ціннісних ієрархій. Аксиологія моралі є більш універсальною, адже пов'язана зі світоглядними основами, через що відноситься до цінностей вищого порядку. Право, зі свого боку, засноване на глибших і важливіших для людини етичних уявленнях. Автор наголошує на важливості розробки теоретико-методологічних основ ціннісної складової правового виховання, оскільки досвід взаємодії людини з правом закарбовується в її свідомості, формуючи відповідну правову культуру. Взаємодія права з мораллю, звичаями та цінностями приватного або публічного життя є важливим для збереження ціннісних орієнтацій у правовій системі. Більшість правових систем мають тісну залежність від цінностей справедливості й свободи. Ідея взаємного доповнення правових вимог моральними прослідковується у творчості філософів, таких як Іммануїл Кант у класичній німецькій філософії та Володимир Соловйов у російській філософії права. Найчастіше, на думку О. Дзьобань, правові й етичні цінності взаємодоповнюють одна одну. Процес правового виховання відбувається пізніше, ніж формування етичного фундаменту особистості, і значною мірою залежить від якості цього фундаменту. Засвоєння правових цінностей відповідає рівню етичних цінностей особистості. Розуміння права як системи справедливих настанов, на яких базується волевиявлення суб'єкта, прирівнює його до моралі, оскільки обидва є соціальними регуляторами. Основні цінності моралі, такі як справедливість і свобода, також пояснюють природу права. Обидва мають загальні ціннісні засади, що визначають важливість людської особистості. Але вони мають різну змістовну орієнтацію. Право ґрунтується на цінностях формальної рівності, справедливості і свободи як умови реалізації правових відносин. Для моралі

найважливішими є цінності добра, милосердя і свободи як необхідної умови морального вибору. Тому через правове виховання етичні цінності набувають "юридичного виміру", інтерпретуються в контексті правової системи суспільства, конкретизуються щодо правових ситуацій і набувають загальновизнаного характеру. Взаємодія моралі і права найповніше втілюється у етико-правових конструкціях прав людини. Ця взаємодія також виявляється у тотожності деяких правових і моральних норм, які підкреслюють особливу вагомість захищених цінностей, таких як життя, свобода і власність. У цих випадках моральні і правові норми виступають як взаємодоповнюючі цінності. Взаємозв'язок моралі і права не має причинно-наслідкового характеру (зводження цінностей права до цінностей моралі), але він є логічним, де одне поняття є необхідною складовою іншого. Значущість цієї взаємодії полягає в тому, що юридичні норми повинні ґрунтуватися на етичних цінностях. Якщо це не відбувається, самі юридичні норми втрачають свою цінність та не визнаються суб'єктами. Особливо яскраво цей зв'язок простежується у кризові моменти розвитку соціуму, коли моральні установки у свідомості суспільства настільки наближаються до правових, що фактично їх замінюють. Взаємозв'язок моралі і права позначається й на взаємодії моралі й правового виховання. Вони, маючи єдину спрямованість своєї дії, сприяють залученню суб'єкта до відповідних цінностей. Право і мораль є універсальними формами вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму у поведінці людей. Однак вони відрізняються у змісті своїх цінностей. Мораль передає абсолютні цінності, тоді як право встановлює необхідний і достатній мінімум. Таким чином, мораль виступає як критерій цінностей права. Способи освоєння цінностей права і моралі відрізняються. Освоєння цінностей передбачає глибоке переживання, оскільки важлива різниця між визнанням цінностей і повним їх усвідомленням. У той же час, для розуміння сутності права інтелектуальний аспект важливіший, ніж для моралі, і це потрібно враховувати при організації правового виховання [22, с. 179-184].

Автори монографії «Правове виховання в сучасній Україні» вказують на тісний зв'язок між правовим вихованням і правовим навчанням, стверджуючи, що одне не може існувати без іншого, а навчання також має виховний ефект. Цю дію можна умовно розділити на дві сфери: виховання переважно впливає на емоційно-вольову, ціннісну і світоглядну складові свідомості, тоді як навчання спрямоване на раціональну складову (представлення людині інформації). Однак ціннісний і емоційно-вольовий вплив значно обмежений фактичним станом судової практики. Дослідники наголошують, що неможливо навчити людину поважати цінності, які декларуються політиками і педагогами, але не присутні у загальній свідомості та поведінці людей [76, с. 30]. За твердженням С. Шефеля та І. Коваленко, пізнавально-правова діяльність має тісний зв'язок з культурою. Автори розглядають правове виховання з соціокультурної перспективи як спеціально організований процес соціальної та правової ідентифікації людини шляхом прийняття нею норм і обмежень, що регулюють її поведінку в межах певної правової культури. До ключових характеристик особи з високим рівнем правової культури дослідники відносять свободу, гуманність, відповідальність та адаптивність [76, с. 41]. Незважаючи на те, що навчання і виховання мають глибоку взаємодію, було б некоректним вважати правову освіту та правове виховання однаковими поняттями у педагогічному науковому дискурсі. За Н. Ткачовою, розвиток гуманістичної правової педагогіки є важливим для зміцнення виховного впливу права, поліпшення освіти в контексті гуманізації та надання пріоритету загальнолюдським цінностям. [110, с. 17].

Термін «правова просвіта» є подібним за своїм звучанням, але не за змістом до поняття правової освіти. Перша в деяких працях, наприклад, «Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір» Р. Андрусина, ідентифікується із правовим навчанням і розглядається як одна з форм правового виховання [1]. За слушним зауваженням О. Топчій, через існування інтегративних частин семантичних полів терміносполучень «правова освіта» і «правова просвіта» існують відмінності між цими ключовими поняттями юридичної педагогіки. Це, за твердженням дослідниці, створює

підстави для багатьох перетворень: у нормативних актах, наукових дослідженнях та у застосуванні педагогічних засад правової роботи із населенням України. Автор розуміє правову просвіту як частину юридичної андрагогіки, яка є видом неформальної та інформальної освіти. Ця педагогічна технологія ґрунтується на партнерській взаємодії між юридичними інституціями, юристами, ЗМІ та громадянами, які мають інтерес до правової інформації. Мета правової просвіти полягає в реалізації принципів верховенства права, зміцненні громадянської держави, підвищенні рівня правосвідомості особистості і забезпеченні правомірної поведінки особи та груп осіб. [111, с. 18-25]. Звідси слідує, що ці два поняття відрізняє ознака добровільності й ініціативності. Разом із цим, власний досвід взаємодії індивіда з правовою системою суспільства чи його наслідування від найближчого оточення може виходити за межі відповідних програм, відтак, цей процес не буде обмежуватись цілеспрямованим впливом на особистість.

У дисертації, присвяченій педагогічним аспектам етико-правової підготовки майбутніх військових фахівців із вищою освітою, Д. Коваленко розглядає етико-правову підготовку офіцерів у ВВНЗ як процес формування етико-правової свідомості у суб'єктів, а також розвитку культури етико-правової поведінки, спілкування та військово-професійної діяльності в контексті військового середовища. Основна мета цієї підготовки полягає в тому, щоб офіцери мали глибоке розуміння етичних та правових принципів, вміли застосовувати їх у своїй роботі та приймати відповідальні рішення на основі цих цінностей. Це сприяє створенню професійного військового колективу, забезпечує дисципліну та довіру між офіцерами, а також зміцнює внутрішню моральну основу військової служби [38].

Аналізуючи формування правової культури військовослужбовців під час навчально-виховного процесу, Ю. Кузь, розкриває поняття адаптивної правової підготовки військовослужбовців як специфічної системи, завдяки якій курсанти оволодівають знаннями правового характеру з їх прив'язкою до військового середовища [50, с. 37].

Із наведених визначень випливає, що зміст правової підготовки полягає в поєднанні правового навчання і виховання, що здійснюються у ВВНЗ. Правова пропаганда, розглядається в у науковій та навчальній літературі як форма правового виховання. У Збройних Силах України правова пропаганда являє собою розповсюдження правових поглядів та ідей, а також роз'яснення законодавства з метою формування правосвідомості у військовослужбовців. У її межах розрізняються кілька напрямків, зокрема:

1. Пропаганда Конституції України - спрямована на підвищення свідомості і розуміння основних принципів та цінностей, закріплених у Конституції.

2. Роз'яснення військового законодавства - має на меті пояснити норми, правила і процедури, що регулюють військову сферу, зокрема військові обов'язки, права та відповідальність.

3. Роз'яснення кримінального законодавства - спрямоване на пояснення норм та процедур, пов'язаних з кримінальною відповідальністю, протидією злочинності та захистом правопорядку.

4. Роз'яснення причин і умов порушень законності і виникнення злочинів, а також шляхів їх запобігання - спрямоване на освітлення факторів, що сприяють порушенням закону, а також на пропаганду превентивних заходів та позитивного досвіду у попередженні правопорушень.

Ці напрямки спрямовані на підвищення правової свідомості, формування правомірної поведінки та зміцнення правопорядку у військовому середовищі. [36, с. 343]. А. Заєць із цього приводу наголошує, що правова пропаганда є такою специфічною формою правового виховання, яка має ідейний характер, адже більше ніж решта, пов'язана із цілями й завданнями правової політики у державі [27, с. 7-10].

В контексті відтворення правової культури офіцерського складу ЗСУ, С. Скуріхін розглядає явище правової соціалізації як процес, який включає цілісне й комплексне освоєння та передачу правових, соціально-професійних культурних знань і навичок. Він допомагає адаптації військовослужбовців до особливостей військової служби та сприяє формуванню їх правової культури;

включає у себе розуміння та засвоєння норм, цінностей та правил, пов'язаних з військовим обов'язком та професійною діяльністю офіцерів. Цей процес сприяє розвитку військовослужбовців як законослухняних і висококваліфікованих професіоналів, здатних ефективно функціонувати у військовому середовищі та виконувати свої обов'язки з дотриманням правових норм і принципів [101, с. 143-145].

Як зазначалося, правова освіта та соціалізація відрізняються за своїм змістом. Основна різниця полягає в тому, що правова освіта є цілеспрямованим та організованим процесом передачі знань і навичок з питань права, який проводиться з метою формування правової свідомості та компетентності. За допомогою правової освіти акцентується на усвідомленні законів, норм і принципів, що регулюють поведінку особи. У свою чергу, соціалізація передбачає процес набуття соціального досвіду та взаємодії з оточуючим середовищем. Вона не завжди є цілеспрямованим і організованим, оскільки залежить від широкого спектру факторів і випадкових обставин. Соціалізація включає у себе особистий досвід, взаємодію з різними соціальними групами, включаючи сім'ю, ровесників, суспільство та військове оточення. В процесі соціалізації майбутні офіцери отримують соціальні норми, цінності та практики, які формують їх поведінку і сприяють їх адаптації до військового середовища. Таким чином, відмінність між правовою освітою та соціалізацією полягає у тому, що правова освіта є більш структурованим і спрямованим процесом передачі правових знань, тоді як соціалізація передбачає набуття соціального досвіду шляхом взаємодії з оточуючим соціальним середовищем.

Ураховуючи наведене, пропонуємо розмежовувати поняття правової освіти, правової просвіти, правової пропаганди та правової соціалізації, спираючись на основні характеристики педагогічного процесу (див. Додаток А)

За І. Зайченком, педагогічний процес можна охарактеризувати за допомогою таких елементів, як мета, завдання, зміст, методи, форми взаємодії між педагогами і вихованцями, а також результати, досягнуті у процесі навчання і виховання. Через те що такі компоненти педагогічного процесу проявляються

шляхом активної взаємодії ключових учасників педагогічного процесу – учнів і педагогів за тих чи інших умов, до них також додаються цільовий, змістовий, діяльнісний та результативний компоненти.

Так, цільовий компонент полягає в формулюванні мети і завдань педагогічної діяльності: від загальних – формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості – до окремих (формування певних якостей). Змістовий компонент розкриває сутність того, що реалізується в процесі досягнення як загальної мети, так і окремих завдань. Діяльнісний компонент (організаційний або організаційно-управлінський) передбачає взаємодію суб'єктів а також, організацію й управління процесом, на шляху до підсумкового результату. Результативний компонент педагогічного процесу відображає ефективність його функціонування, ступінь досягнення визначених мети та завдань [28, с. 73].

Відтак, для *правової освіти* основними суб'єктами виступатимуть педагог та учні (студенти, курсанти, здобувачі тощо), між якими в рамках унормованого, організованого навчально-виховного процесу існує субординація. Метою правової освіти є формування високої правової культури і правосвідомості, установок правомірної поведінки в людини, до завдань цього процесу входить оволодіння індивідом передбаченим відповідними документами (Держстандарт, робоча програма, індивідуальний навчальний план та ін.) обсягом правових знань та установок, які, зі свого боку складають змістовий компонент. Результативним компонентом правової освіти виступає опанування відповідними компетентностями, що засвідчується певними документами (сертифікат, додаток до диплома).

Правова просвіта характеризується добровільністю й ініціативністю, отже її ключові суб'єкти – лектор (доповідач, волонтер, запрошений експерт) та слухачі (представники різних верств населення, зацікавлені в отриманні певної правової інформації) взаємодіють, переважно, на паритетних засадах. Метою правової просвіти є розбудова громадянського суспільства, підвищення загального рівня правосвідомості, завданням – інформування про способи реалізації або захисту прав особи у конкретних життєвих ситуаціях. Відповідно,

зміст правової просвіти складає сукупність актуальної правової інформації в обсязі, що необхідний пересічному громадянину у повсякденному житті. Правова просвіта реалізується в діяльності спеціалізованих установ, громадських організацій, волонтерів тощо. Часто вона має епізодичний неформальний характер. Результатом цього процесу має бути наявність у громадян правових знань, необхідних для використання у буденних ситуаціях.

Залежно від форм взаємодії суб'єктів *правової пропаганди*, безпосереднє підпорядкування між ними може бути як наявним, так і відсутнім. Її метою є виховання нетерпимості до протиправних дій, заохочення правомірної поведінки, а до змісту входять ставлення та ціннісні орієнтації, пов'язані із необхідністю дотримання чинного законодавства. Правова пропаганда полягає у використанні усних, друкованих або віртуальних засобів для трансляції державно-правових ідей, мотивації населення до схвалюваних варіантів поведінки. У результаті цієї діяльності суб'єкти повинні засвоїти відповідні ідеї та цінності.

Хоча *правова соціалізація* не є різновидом педагогічного процесу, вона виступає одним із шляхів формування правової культури особистості, тому вбачаємо можливим застосовувати до неї характеристики останнього. Основним суб'єктом правової соціалізації є індивід, який взаємодіючи із різними інститутами суспільства набуває певних знань, вмінь, установок та досвіду, зокрема, й у галузі права. Мета правової соціалізації полягає в адаптації людини як члена суспільства до певної правової системи. Зміст цього процесу тісно пов'язаний з індивідуальним досвідом особистості та фактичним станом правової системи. Особливістю його набуття є безпосередній контакт людини з правовою реальністю, стихійний, неформальний характер такої взаємодії. Результатом цього процесу є здатність індивіда розв'язувати життєві ситуації в юридичній площині, спираючись на власний життєвий досвід.

Отже, правова освіта є найбільш явним, системним, унормованим, контрольованим та передбачуваним напрямом формування в особистості відповідної культури серед проаналізованих. Відтак вона піддається

спостереженню, а її результати оцінці. Варто зауважити, що описані вище процеси фактично не відбуваються ізольовано, а навпаки, доповнюють одне одного. Водночас, виникнення суперечностей між ними ускладнює (подекуди унеможлиблює) досягнення їх цілей. Враховуючи специфіку цього дослідження, сформульоване нами визначення поняття «правова освіта» повинне відповідати ключовим категоріям теорії педагогіки. «Освіта» є найбільш загальним педагогічним поняттям, яке одночасно позначає як соціальне явище, так і педагогічний процес. Воно, з одного боку, дозволяє розглядати об'єкт педагогіки в широкому соціальному контексті, ураховуючи його взаємозв'язок з іншими аспектами суспільного життя. З іншого боку, поняття, введене в педагогіку, дозволяє конкретизувати його і уявити його в конкретних термінах і категоріях [15, с. 614-616]. За поглядами М. Фіцули, освіта є процесом і результатом засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок учнями. Цей процес також передбачає формування наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, а також розвиток її творчих сил і здібностей [118, с. 21]. Н. Головка, зі свого боку, відносить правову освіту до предмета правової (галузевої) педагогіки, що охоплює поширення юридично-педагогічних і правових знань шляхом систематичного та фундаментального навчання. Вона передбачає глибоке осмислення та розуміння правових принципів, норм і процесів. Правова освіта здійснюється через освітні установи різного рівня і виду, де створюються спеціальні навчальні програми та пропонуються відповідні курси з правових дисциплін [14, с. 101].

Отже, правова освіта є видовим поняттям щодо освіти загалом та володіє наведеними нижче ознаками: вона одночасно є процесом і результатом засвоєння тими, хто навчається, систематизованих правових знань, формування відповідних умінь і навичок; цей процес є цілеспрямованим і впорядкованим; правова освіта має системний і обов'язковий, відповідно до нормативних актів, характер і здійснюється в закладах освіти різних типів; має чітку мету: оволодіння індивідом необхідним обсягом правових знань і формування високої

правової культури та правосвідомості, установок правомірної поведінки в людини.

Висновки до розділу 1

У першому розділі здійснено історіографічний аналіз проблеми, виділено й схарактеризовано основні напрями її розробленості: *історико-педагогічний, теоретико-методологічний, організаційно-методичний, філософсько-правовий, соціально-філософський*. Аналіз стану досліджуваної проблеми свідчить про те, що вивчалися різні аспекти правової освіти офіцерів, проте проблемі розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ –початку ХХІ століття належної уваги приділено не було.

Окремо виділено і проаналізовано наукові розвідки закордонних учених з досліджуваної проблеми (Е. Jones (Великобританія), V. Tumalavičius (Литва), A. Danilevic (Латвія), I. Kokina (Латвія) та ін.).

Проаналізовано термінологічне поле дослідження, до меж якого входять поняття: «правова освіта», «правова просвіта», «правова пропаганда», «правова соціалізація» та ін. Ключовою дефініцією визначено поняття *«правова освіта офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття»*. З дослідницькою метою дефініцію осмислено:

– у *хронологічній проекції* – як складний, динамічний *процес*, що має передумови становлення, чинники, етапи, тенденції, суперечності розвитку;

– в *структурі організації підготовки військовослужбовців України* – як *складник* цілісної фахової підготовки офіцерських кадрів, що: 1) має на меті підготовку здобувачів до виконання юридично врегульованих професійних завдань у військовій сфері, формування високої правової культури, правосвідомості, відповідних правових цінностей, орієнтацій, оцінок, установок правомірної поведінки людини; 2) *базується* на засадах унормованості, системності, науковості, об’єктивності, фаховості, раціональності, індивідуально-диференційованого підходу й ін.; 3) має *відповідний зміст освіти*,

представлений у навчальних планах, навчальних програмах, підручниках, посібниках, й *забезпечується* належними формами і методами організації.

Поняття «правова освіта» використано в його сучасному розумінні, що охоплює процес навчання (як цілеспрямований процес взаємодії викладача із курсантами (слухачами) ЗВВО з метою засвоєння ними узагальнених правових знань, формування вмінь та навичок) і виховання (як цілеспрямований вплив на свідомість курсантів (слухачів) ЗВВО з метою формування в них відповідного рівня правової свідомості, правової культури і зразкової правовірної поведінки).

Результати дослідження першого розділу знайшли висвітлення в публікаціях авторки [122; 126; 130; 132].

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У другому розділі розкрито основні передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України, обґрунтовано процес розвитку правової освіти офіцерів ЗВВО України досліджуваного періоду. Відповідно до розроблених критеріїв виділено три етапи розвитку правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття: I етап (1946-1975) – формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства; II етап (1975-1991) – утвердження правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі на засадах радянського законодавства; III етап (1991-2015) – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти. Виявлено загальні тенденції і суперечності розвитку процесу. Проаналізовано зміст, з'ясовано методи і форми організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України досліджуваного періоду.

2.1. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)

Підготовка військових фахівців в Україні має коріння як у національних традиціях, так і у запозиченому досвіді. У цьому контексті правова освіта відіграє важливу роль у формуванні майбутніх офіцерів, оскільки військова служба регулюється законами України та іншими нормативними актами, які виконуються. Збройні Сили потребують додержання правопорядку та законності, що є запорукою їх нормального функціонування. Воїнська дисципліна включає неухильне виконання законів, військових статутів, присяги, наказів та розпоряджень командирів кожним військовослужбовцем. У науковій та методичній літературі високий рівень військової дисципліни часто

розглядається як кінцева мета та показник результативності правової освіти та правового виховання особового складу [114, с. 73; 103, с. 214].

Військова дисципліна сягає своїм корінням у давні часи вітчизняної історії. З початку княжої доби на українських землях з'явилися організовані збройні формування, які мали ознаки армії. Перші такі угруповання, що стали основою війська, склалися зі скандинавських варягів, які мали міцні родо-племінні зв'язки. У цей період військова дисципліна ґрунтувалася на звичаєвому праві і особистій відданості підлеглих правителю.

Козацьке військо, яке функціонувало в XVI-XVII століттях, вважається одним з найкращих історичних зразків української армії. Однак, навіть тоді, коли існували писані закони і військові статuti, військова дисципліна, здебільшого, регулювалася традиціями та звичаєм. Запорожці не сприймали формалізацію дисциплінарних процедур як відповідну їхнім правам і вважали це зазіханням на їх вольності.

У наступні століття питання військової дисципліни регулювалося законодавством держави, яка здійснювала контроль над українськими територіями. Спочатку це була Московія, а пізніше - Російська імперія. Закони і статuti встановлювали правила поведінки військовослужбовців і дисциплінарні процедури [10, с. 125-130].

Таким чином, на ранніх етапах розвитку української армії досягнення встановленого порядку та координації дій здійснювалися шляхом заохочення та покарання, а інформація про правила поведінки передавалася усно або через спостереження та наслідування. Слід зазначити, що, незважаючи на свою архаїчність, козацьке звичаєве право мало свої переваги, такі як швидкість застосування завдяки відсутності формальних процедур, а також автентичність, що дозволяло сприймати ці норми як справедливі, засновані на народній мудрості.

Термін "дисципліна" став поширеним через проведену в Російській імперії масштабну військову реформу. У цей період також виникло явище правової освіти у військових школах. Це стало можливим завдяки прийняттю понад трьох

тисяч нормативних актів, таких як маніфести, укази, установи, регламенти, статuti, резолюції тощо, які регулювали повсякденну діяльність військ. Результатом кодифікації та систематизації військово-правових документів, розпочатих у 1700 році, було створення Артикулу військового (1715 р.) та Статуту військового (1716 р.). У 1830 році було затверджено "Загальне положення і статут для військово-навчальних закладів", в якому включено "законознавство" до навчального плану. Цей курс передбачав вивчення російського цивільного й військового законодавства. В "Повчанні для освіти вихованців військово-навчальних закладів" (1849 р.) було зазначено, що повага до законів, усіх без винятку, є запорукою державного добробуту. Водночас було наголошено, що можна поважати лише те, що знаєш, тому для вихованців військових навчальних закладів, крім знань про військове законодавство, було необхідно володіти також загальними законами своєї батьківщини. У правовій підготовці юнкерів, важливу роль відігравав розпорядок дня військових училищ та ознайомлення з дисциплінарною практикою, яка безпосередньо пов'язана з підтриманням суворого статутного порядку [124, с. 159-162].

Восени 1917 року й до весни 1918 року вище державне керівництво УНР (УЦР та Генеральне секретарство, яке пізніше стало міністерством з військових справ), поступово впроваджувало єдині принципи побудови Української армії, засновані на відновленні військової дисципліни та обмеженні впливів революційного ентузіазму (згадаймо "Тимчасовий закон про утворення Українського народного війська" і Статут Особливої Армії УНР). Незважаючи на відмову від регулярної армії та готовність ввести народну міліцію, воєнні та соціально-політичні реалії змусили соціалістичне керівництво УЦР зберегти тимчасове існування Української армії з урахуванням потреб чіткої військової дисципліни. За словами В. Задунайського, незважаючи на непродовжуваний час, необхідний для встановлення повноцінної військової дисципліни, українське військове будівництво у цій сфері було успішним та досягло певних результатів [26, с. 113].

Освіта як один з найважливіших елементів суспільного життя пов'язана з багатьма іншими його подіями та явищами й зазнає впливу численних факторів. Зокрема, особливості розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти на території України в досліджуваній період пов'язані з рядом власних передумов і чинників. До таких ми відносимо як фактори становлення і розвитку системи військової освіти загалом, так і правової освіти офіцерів в її установах. Природньо, що відповідний процес пов'язаний зі специфікою функціонування системи військовихЗВО. Насамперед, враховуємо, що на початок досліджуваного періоду територія сучасної України входила до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, відтак розташовані в її межах ВЗВО утворювали систему разом з іншими подібними закладами СРСР.

Підготовка військових спеціалістів для Червоної армії УСРР у період з 1919 по 1921 роки відбувалася в складних організаційних, економічних та політичних умовах. На початку 1919 року військові навчальні заклади не мали єдиного структурного плану та навчальних програм. В січні 1921 року Головний управління військових училищ Всеросійського головного штабу Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки прийняло остаточне рішення щодо реформи військової освіти. Ця реформа передбачала скорочення загальної кількості курсів, їх об'єднання та перетворення на "військові школи нормального типу" з трьома роками навчання. Вона також впровадила нові форми та методи підготовки військових фахівців, оновлені навчальні програми та теорію військової освіти. Результати цих реформ були застосовані вже на полях Другої світової війни [108, с. 228].

Варто підкреслити, що розвиток збройних сил СРСР у цей час відбувався в складних міжнародних та внутрішньодержавних суспільно-політичних умовах. Штучний голод забрав мільйони життів, крім цього, вирувала класова боротьба й пошук внутрішніх ворогів. Було широко практиковане виявлення і припинення будь-яких відхилень в думках від офіційної ідеології. Для організації репресивних заходів проти так званих "ворогів народу" та "куркулів", встановлення санітарних кордонів навколо голодомором постраждалих областей

та придушення протестів незадоволених, були задіяні не тільки частини та підрозділи НКВС, але й військові формування. Це, своєю чергою, вимагало проведення відповідної пропагандистської та виховної роботи серед військовослужбовців, які впливали з робітничого та селянського середовища.

Тому Центральний Комітет ВКП(б) прийняв ряд рішень, у яких зобов'язував командирів, політпрацівників, політоргани, партійні та комсомольські організації посилити роботу з виховання воїнів, спрямовану на вірність соціалізму, пильність і непримиренність до ворогів, дисципліну та організованість. Оскільки до 1930 р. неписьменність у лавах червоноармійців була, загалом, ліквідована, політичні заняття, як центральна ланка в ідейно-політичному вихованні воїнів, у 1930-х роках стали проводитись двічі на тиждень по дві години. Порядок їх проведення був таким: доповідь керівника на тему заняття, самостійна робота слухачів під керівництвом груповода або його помічника та підсумкове заняття у вигляді бесіди. Наприкінці кожного розділу програми політичної підготовки керівник проводив контрольню-перевірочну заняття та давав оцінку успішності кожному військово-службовцю за чотирибальною системою. У методиці політичних занять основна увага акцентувалася на розвитку активності учнів й відходу від методу «питання-відповідь». Почастішало використання керівниками груп політичних занять у процесі політичного навчання та виховання червоноармійців яскравих фактів з досвіду громадянської війни, конкретних прикладів із життя, побуту та навчання військ. Усе ширше використовувалися унаочнення, часто, виконані військовослужбовцями самостійно, твори художньої літератури та кіно. Виховна робота з особовим складом не обмежувалася рамками планових занять. Повсякденний вплив партійних і комсомольських організацій, активна діяльність ленінських кімнат і клубів, що у суспільно-політичному житті країни - усе це розширювало кругозір воїнів, формувало в них політичні та моральні якості, що відповідали соціальному запиту тогочасного устрою.

Зростання ідеологічного догматизму того часу, що заперечувало усяке інакодумство, яким закономірно супроводжуються наукові дослідження, узяв

гору. У навчанні воїнів переважав прагматизм, виховання було зведено лише до масових заходів. Після прийняття постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 року «Про педологічні збочення в системі наркомосвіти», дослідження в галузі психологічного відбору в армії були закриті, література з профвідбору була заборонена. Стали незатребуваними військово-педагогічні знання, поступово ліквідувалися військово-педагогічні курси, скоротилася кількість публікацій на військово-педагогічну тематику.

Наслідки таких заходів не забарилися. Вже в ході радянсько-фінської війни були розкриті серйозні недоліки у підготовці військ та командного складу - у використанні бойової техніки, організації взаємодії родів військ у бою, оперативно-тактичній підготовці командного складу, недооцінювались проблеми бойових дій в особливих умовах тощо.

І. Тичина у дисертації «Організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920-1940 рр.» доходить висновку, що військова освіта на теренах України у міжвоєнний період змінювалась під впливом політичних та соціально-економічних чинників, що на той час були вирішальними для життя країни. Через потребу у підвищенні результативності підготовки офіцерських кадрів окремі аспекти навчальної і виховної роботи вимагали перегляду. Серед головних причин перетворення існуючої системи військової освіти також були: недоліки в управлінні нею; прогалини у знаннях студентів; неузгодженість змісту навчання у військових навчальних закладах; недосконалість навчальних засобів та методичної системи. І. Тичина також включає до негативних факторів, які безпосередньо впливали на підготовку військових фахівців для Робітничо-селянської Червоної Армії на території України у період з 1920-х до 1940-х років, відсутність навчання старшого та вищого керівництва, яке підготовлялося військовими академіями, на військових факультетах цивільних інститутів, вечірніх і заочних військових академіях та вищих військових школах, включаючи Російську Радянську Федеративну Соціалістичну Республіку.

У 1941 році на території України функціонувало 50 військових навчальних закладів, які готували військових фахівців. Серед них було 13 авіаційних навчальних закладів, 2 медичні училища, 1 інженерне та 2 училища зв'язку, 6 артилерійських та 12 піхотних училищ, 2 танкових та 1 тракторне училище, 2 стрілецько-кулеметних училища, 5 політичних училищ та 2 училища хімічного захисту, 1 військово-морське училище та 1 училище військово-морської авіації. Досвід двадцятирічного розвитку військового будівництва Робітничо-селянської Червоної Армії на території України у міжвоєнний період свідчить про те, що заходи, спрямовані на збільшення якісного і кількісного складу командного персоналу армії, обрані радянським урядом, мали свою доцільність в конкретних історичних умовах. Навіть у контексті репресій серед військового керівного складу та викладачів військових навчальних закладів, Робітничо-селянській Червоній Армії вдалося забезпечити достатню кількість військових фахівців середнього та молодшого керівного складу перед початком Другої світової війни. Однак, визнанням владою СРСР провалу в підготовці військових фахівців у 1936 році та навіть відмовою від політично-соціального цензу не була виправлена загальна ситуація в галузі військової освіти. Це призвело до серйозних проблем з якістю навчання майбутніх військових фахівців, зокрема, що спричинило поразку Червоної Армії у 1941 році [109, с. 79].

Воєнні умови вимагали від підготовки офіцерів, аби вона стала вузькопрофільною, наблизилася до потреб військової практики. Так, у навчальних програмах військово-політичних училищ відбулися зміни щодо: посилення військової та військово-технічної підготовки політпрацівників при скороченні часу на вивчення суспільних дисциплін; перебудови комплексу суспільних дисциплін з урахуванням завдань, розв'язуваних політпрацівниками в бойовій обстановці; націлювання курсу партійно-політичної роботи на вивчення особливостей такої діяльності в бойовій обстановці; глибокого вивчення поточного досвіду війни у всіх його аспекта. Після закінчення бойових дій Радянськими Збройними Силами постало перед ними кілька важливих завдань, включаючи: масову демобілізацію для скорочення обсягів Збройних

Сил; перехід Збройних Сил на мирний штат; проведення переозброєння армії та флоту; розбудову системи підготовки офіцерського складу. Основним принципом підготовки військ, як і раніше, була необхідність навчати солдатів тим навичкам, які стануть в нагоді під час бойових дій. З цією метою командири створювали на заняттях умови, максимально наближені до реальних бойових ситуацій, усуваючи умовність та послаблення. Тактичні навчання проводилися залежно від ситуації, часто з використанням двох сторін або з позначенням сильного та активного противника. На заняттях розглядалися комплексні теми, що охоплювали основні види бойової діяльності, наприклад, наступ у складних умовах з проривом глибоко розгорнутої оборони "противника" та відображенням ударів великих мас танків і піхоти тощо. Велика увага приділялася питанням взаємодії між підрозділами. Особлива увага приділялася підготовці офіцерів і сержантів в межах їхніх підрозділів. Було відновлено та розширено командирську підготовку, головною формою якої стали щомісячні трьохденні збори. Регулярно проводилися інструкторсько-методичні заняття. Покладалися високі вимоги до глибокого знання та безумовного дотримання статутів і настанов, а також зміцнення на цій основі військової дисципліни, організованості та порядку в армії. Збільшувалася роль сержантського складу в навчанні та вихованні підлеглих. Значної ваги набувала підготовка солдатів-фахівців, а також прагнення до збільшення кількості відмінників та передовиків у бойовій та політичній підготовці. Згідно накопиченого протягом Другої світової війни досвіду, були внесені зміни до Польового статуту, бойових статутів та настанов різних видів Збройних Сил і родів військ. У розвитку навчання та виховання особового складу, а також у організації служби військ, велику роль відіграли нові дисциплінарний статут Збройних Сил СРСР (1946 рік), Статут внутрішньої служби Збройних Сил СРСР (1946 рік) і Стройовий статут Збройних Сил СРСР (1947 рік). Командири, політоргани, партійні та комсомольські організації надавали особливу увагу поясненню сучасних вимог бою до військового персоналу та мобілізації його для вмілого опанування бойовою технікою та зброєю, а також для їх ефективного використання в

бойових умовах. Основним завданням практичної роботи в мирний період було мобілізувати особовий склад для освоєння нової техніки та зброї, зміцнювати єдиноначальність та військову дисципліну. Політоргани та партійні організації зосереджували свою увагу на підвищенні бойової готовності військ та зміцненні зв'язку між армією та народом. Пріоритетним завданням ставало ідейно-політичне виховання комуністів для армії та флоту. Після завершення війни планова політична підготовка була відновлена. Мета, завдання, організаційні форми та тематика цих занять визначалися відповідно до вказівок ЦК ВКП(б) в директиві Головного політичного управління, що була спрямована до військ у грудні 1946 року. Марксистсько-ленінське навчання офіцерів та генералів стало необхідною складовою командирської підготовки. Для рядового та сержантського складу регулярно проводилися двогодинні політичні заняття двічі на тиждень за єдиним навчальним планом. В цілому, після війни в Збройних Силах СРСР було проведено численні заходи щодо покращення підготовки та розстановки військових кадрів. Вони отримали новий поштовх завдяки розвитку ракетно-ядерної зброї в армії та флоті. Ці заходи були проведені з метою зміцнення партійно-політичної роботи серед військового персоналу. За рахунок розвитку економіки, науки та техніки значно покращилося матеріально-технічне забезпечення військ, покращилася їх організаційна структура, форми та методи навчання та виховання. У системі військової освіти були враховані нові тенденції, пов'язані з появою та розвитком ракетно-ядерної зброї. Справді, в перші повоєнні роки в Україні і Радянському Союзі загалом існувала політична нестабільність, яка відобразилася і на управлінні обороною. У період з 1946 по 1950 роки було розпочато репресії проти численних військових керівників. Це було пов'язано з бажанням Сталіна "поставити на місце" покоління військових лідерів, які виростили під час війни, проявилися як переможці і набули значного досвіду. Але для Сталіна ці люди стали потенційно небезпечними після закінчення війни і стабілізації ситуації. Він боявся можливої незалежності і недовіряв своїм військовим керівникам, або вважав, що вони мають занадто великий вплив або незалежні політичні позиції. Після смерті Йосипа Сталіна у

1953 році, політична обстановка в СРСР стала складною і напруженою. Це було пов'язано зі зміною влади та перерозподілом вищих державних посад [126, с. 228-232].

Винайдення нових видів озброєння, зокрема атомної зброї, вимагало суттєвих змін у системі та методах підготовки військових кадрів в Збройних Силах СРСР. Починаючи з січня 1954 року, за рішенням Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) та Ради Міністрів СРСР, особовий склад Збройних Сил розпочав процес вивчення атомної зброї та тактиків ведення бойових дій в умовах її застосування. На рубежі 50-60 років виникла гостра потреба істотно перетворити завдання, зміст та методику навчання як особового складу, так і офіцерських кадрів Збройних сил. Перед військами було поставлено завдання - готуватися до швидкого та рішучого використання всіх засобів збройної боротьби, уміння здійснювати високошвидкісні марші, вести наступальні та зустрічні бої, швидко створювати запеклу та активну оборону. Так, у Харківському танковому училищі (ХТУ) у період з 1956 по 1963 роки відбулися зміни в підготовці офіцерів, зокрема з урахуванням умов застосування зброї масового ураження, такої як ядерна зброя. Це привело до введення нових тем у навчальні програми технічних дисциплін, збільшення обсягу часу на їх вивчення та коригування планів польових виходів [48, с. 11]. З появою нової техніки та зброї, вимоги до військовослужбовців значно змінилися. Знання і уміння, які можна засвоїти лише маючи розвинену уяву та абстрактне мислення, стали надзвичайно важливими. Військові повинні були мати розумові та сенсорні навички, щоб ефективно взаємодіяти з технікою та зброєю. Особливу увагу приділяли розвитку рухових навичок, проте важливим став інтелектуальний компонент. Знання про роботу зі зброєю та технікою вимагали розуміння принципів їх функціонування, уміння аналізувати ситуації та швидко приймати рішення. Психологічні якості, такі як швидка реакція, розвинена пам'ять та відтворювальна уява, стали необхідними для досягнення військової майстерності. Наприклад, важливо було бути здатним уявити об'єкт, описаний вказівками або на кресленні, та правильно сприймати

його характеристики. Це сприяло вмінню працювати з технікою та зброєю у різних умовах та ситуаціях. У 1960 році в дію були введені нові дисциплінарні статuti і статuti внутрішньої служби Збройних Сил СРСР. Вони були схвалені Президією Центрального Комітету Комуністичної Партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) та затверджені Указами Президії Верховної Ради СРСР. Ці нові статuti розширили деякі права начальницького складу і накладали на них обов'язок подавати приклад підлеглим у суворому і точному дотриманні радянських законів, військової присяги, військових статутів, наказів, вказівок і норм комуністичної моралі. Це означало, що всі начальники були зобов'язані не лише вимагати від підлеглих виконання дисципліни і виконання обов'язків, але й самі подавати приклад правильної поведінки та відданості принципам соціалістичного суспільства. Ці статuti ставили особливий акцент на важливість дотримання радянських законів, що було відображене в вимозі до начальників постійно підтримувати відповідний рівень дисципліни серед підлеглих. Вони також наголошували на значенні військової присяги, військових статутів та норм комуністичної моралі, як основних принципів служби у Збройних Силах СРСР. Виховання воїнів з високими морально-політичними та бойовими якостями було одним з основних завдань командирів та політпрацівників в Збройних Силах СРСР. Для досягнення цієї мети використовувалися різні форми та методи політичної підготовки особового складу, агітаційно-пропагандистської та культурно-освітньої роботи. Усі засоби масової інформації, такі як друковані видання, радіо, телебачення, використовувалися для поширення ідеологічних принципів, воєнно-політичної доктрини та виховання патріотизму серед військовослужбовців. Значна увага приділялася освітній роботі, що включала в себе навчання і підвищення кваліфікації особового складу. У ці ж роки поглиблюється робота з навчання та виховання правового активу курсантів вищих військових навчальних закладів. Стали регулярно проводитися його збори, семінари військових дізнавачів, народних засідателів, членів курсантських товариських судів честі. На цих зборах та семінарах курсанти з числа правових активістів крім слухання лекцій та бесід за законодавством

вивчали форми та методи правовиховної роботи. Тоді ж активізується й удосконалюється агітаційно-пропагандистська робота правової спрямованості. Підготовка кадрів у військових закладах освіти будувалася з урахуванням основних напрямів діяльності офіцерів в армії та на флоті, до яких належать: повсякденна робота з підтримання високої бойової готовності частин та кораблів; цілеспрямоване військове та ідейно-політичне виховання підлеглих, керівництво бойовою та політичною підготовкою; навчання особового складу в умовах систематичного оновлення озброєння та сталого розвитку військового мистецтва; безперервне вдосконалення власних політичних, оперативно-тактичних, військово-технічних та спеціальних знань [128, с. 45-53].

Разом із цим, афганська війна 1979–1989 рр., прискорила настання всеохоплюючої системної кризи, що остаточно поглинула СРСР у другій половині 1980-х років. Слабка й незрозуміла для простих громадян аргументація безпосередньої залучення радянських військ до бойових дій на території Афганістану, приховування їх масштабів і наслідків, а також міжнародні санкції посилювали внутрішнє напруження в країні, що стало одною з причин розпаду СРСР [32, с. 108-106].

У контексті зростання суспільно-політичної кризи в СРСР, у Збройних силах СРСР було приділено більшу увагу правовій освіті особового складу. Наказом Міністра оборони №200–1989 «Про організацію юридичного всеобучу і поліпшення правової роботи в Радянській Армії і Військово-Морському флоті» були встановлені правові мінімуми для різних категорій військовослужбовців. Зокрема, від офіцерів вимагалось мати знання Закону «Про загальний військовий обов'язок», загальновійськових статутів Збройних Сил СРСР та інших нормативних актів Міністерства оборони. В другій половині 1980-х рр. у період перебудови в СРСР, партійні настанови щодо підвищення якості військового виховання, зміцнення дисципліни та правопорядку у військах, а також поєднання демократизації та гласності мали певний вплив, але дійсні зміни в цих напрямках були досить обмеженими й залишилися на папері [126, с. 123-131].

У період розпаду Радянського Союзу, військові заклади вищої освіти на території України, як і інші сфери суспільного життя, стикалися зі складнощами та викликами. Організація правової освіти офіцерів мала сформовані нормативні засади, але треба враховувати історичний контекст того часу. Під час існування Радянського Союзу, військова система була сильно пронизана ідеологією комунізму та марксизму-ленінізму. Всі сфери суспільного життя, включаючи військову, підпорядковувалися партійному керівництву та офіційній ідеології.

Враховуючи цю обставину, доцільно дослідити особливості трактування права в радянській державі [129, с. 442-447]. Однією з основних рис було впровадження марксистсько-ленінської теорії, яка лягла в основу будь-якого розуміння права після революції 1917 року. Під впливом більшовицької влади розуміння права зводилося до його ролі перехідної фази до досягнення ідеального суспільства, яка повинна була зникнути в процесі еволюції. Іншою характеристикою ідеологізації та політизації праворозуміння після революції було те, що будь-які підходи до розуміння цієї складної категорії передбачали, що право походить безпосередньо від держави, оскільки вона санкціонує та затверджує правові норми, які регулюють поведінку соціалістичного суспільства. Третьою особливістю післяреволюційного праворозуміння було надання пріоритету соціалістичному розумінню права, яке виходило з політики соціалізму. Четверта особливість полягала в тому, що в післяреволюційний період право переважно розглядалось як публічна сфера, а існування приватного права як окремого аспекту заперечувалось. Право радянського періоду мало імперативний характер і було частиною державної політики, контрольованою партійною владою, що відповідало формі державно-правового режиму. Останньою особливістю ідеологізації та політизації розуміння права в післяреволюційний час була психологічна обумовленість його виникнення та існування [39]. Так, А. Луначарський, нарком освіти в радянському уряді у 1917-1929 рр. зазначав: «Право є інтуїтивним і таким, що відбиває класові інтереси мас й створюється на основі нового господарського укладу, що може чітко сформулюватись лише в процесі безпосередньої правової революційної

творчості. Такий закон революцій і, перш за все, великих переворотів, які не мають прецедентів» [53, с. 15-16].

Як зазначають О. Шаталова та Ю. Бараш, незалежна Україна дістала в спадок безсистемну сукупність 33 військовихЗВО, яка не відповідала потребам ЗСУ (далі – ЗСУ) та її економічним можливостям, була надмірною, громіздкою, нерациональною, відділеною від загальнодержавної освіти, недостатньо врегульованою нормативно-правовими актами [134, с. 202-207].

Інтеграція колишніх радянських військових формувань у суспільно-політичну структуру незалежної України розпочалася одразу після переходу їх під державну юрисдикцію. Розбудова ЗСУ характеризується одночасним формуванням правової бази їх діяльності та організацією структурних реформ, відповідних систем управління та забезпечення. Здобуття Україною суверенної державності вплинуло як на бачення правопросвітницької місії посадових осіб ВВНЗ, так і його нормативне регулювання. Остання редакція Загальновійськових статутів СРСР 1975 року послужила основою для укладення Тимчасового статуту Збройних Сил, а згодом і Військового державного кодексу Збройних Сил, структура, термінологія та більшість норм були збережені. Законом України від 24 березня 1999 року затверджено Військовий статут ЗСУ : Положення внутрішньої служби, Дисциплінарний статут, Положення про гарнізонну та вартову службу, Військовий статут Збройних Сил, що замінює Тимчасовий статут. Військові статuti як зафіксована державою сукупність нормативно-правових актів, регулюють усі сторони військових відносин на основі єдиноначальності, централізованої влади та правової військової дисципліни. Вони регламентують усі сторони життя і діяльності військ: завдання, форми і методи виконання завдань і навчання військовослужбовців; організацію повсякденного життя у військах - внутрішніх, вартових, гарнізонних, патрульних, паркових та інших спеціальних служб; розпорядок; права військовослужбовців, обов'язки та дисциплінарна відповідальність, взаємини та поведінка військовослужбовців на службі та поза нею, законні засоби та методи охорони військового порядку, високий рівень організованості,

військової дисципліни та бойової готовності тощо. На відміну від інших нормативно-правових актів, статuti регулюють не лише відносини всередині Збройних сил, а й особисті відносини між військовослужбовцями за ознакою їх належності до збройних сил. Як і інше вітчизняне законодавство, військові статuti Збройних Сил ґрунтуються на нормах Конституції України, яка встановлює компетенцію вищих органів державної влади та управління у сфері оборони [75, с. 10].

Статутом внутрішньої служби ЗСУ передбачено, що командири військових частин зобов'язані здійснювати правову освіту підлеглих, забезпечувати дотримання підпорядкованими підрозділами внутрішнього порядку, що забезпечить неухильне виконання положень законодавства України і статутів ЗСУ ; подавати приклад у дотриманні законодавства, наказів і розпоряджень командирів (начальників); ввічливо і справедливо ставитися до підлеглих, поважати їх честь і гідність; постійно виховувати в останніх людяність і гуманність, відповідно до визнаних принципів міжнародного права [91].

Директива Міністра оборони України від 26 січня 1994 року № Д-4 «Про організацію та завдання правового виховання в Збройних Силах України», зобов'язувала командирів і начальників всіх рівнів працювати над удосконаленням правової освіти особового складу як невід'ємної складової бойової підготовки, навчально-виховного процесу та основного засобу забезпечення високого рівня військової дисципліни та правопорядку [36, с. 340].

Водночас Концепція військової освіти в Україні, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410, встановлює, що військова освіта є частиною національної системи освіти, що базується на єдиній законодавчо-нормативній базі і забезпечує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації військових спеціалістів і офіцерів запасу за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями для ЗСУ та інших військових організацій [92].

Таким чином, принципи правової освіти та підготовки військовослужбовців тісно пов'язані з політикою популяризації юридичних знань. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366 було затверджено Програму правової освіти населення України [89] правознавство віднесено до обов'язкових предметів у закладах вищої освіти. Наповнення відповідних курсів визначалося відповідно до потреб суспільства у вихованні законослухняних громадян та високих вимог до якості підготовки спеціалістів. Аналогічні положення містить Указ Президента України №992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення» [86].

Спільний наказ Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 13.04.2005 №221/217 «Про затвердження інструкції про організацію освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти ЗСУ та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України» [80] передбачав провадження освітньої діяльності у ВВНЗ у вигляді навчально-виховного процесу. Він охоплював навчання, виховання, методичну роботу та науково-технічну діяльність. Метою навчального процесу є забезпечення можливості набуття слухачами (студентами, учнями) «знань, умінь і навичок у гуманітарній, соціальній, науково-природничій, технічній і військовій сферах, необхідних для професійної діяльності, а також їх інтелектуальний, поведінковий і моральний, духовний, естетичний і фізичний розвиток. Згадана інструкція діяла до 10 листопада 2015 року, пізніше особливості здійснення освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України були визначені Наказом Міністерства оборони України від 20.07.2015 №346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України» [83] та Наказом Міністерства оборони України від 27.05.2015 №240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», який регулював повноваження вищих військових навчальних закладів, їх структуру, склад учасників освітнього процесу, права та обов'язки особового складу на сучасному

етапі [82]. Прийняття зазначених підзаконних нормативних актів було пов'язане із реформуванням системи освіти в Україні, зокрема інтеграцією військової та цивільної вищої школи.

Отже, після аналізу розвитку правової освіти офіцерів у ВВНЗ України, можна виділити основні передумови, які визначили напрямок розвитку правової освіти у цих закладах, а також чинники, що впливали на цей процес (див. Додаток Б).

Уважаємо, що вихідним каталізатором формування правової освіти у військах в цілому є необхідність забезпечення дисципліни – це гарантує керованість поведінки військового персоналу і злагодженість їх дій. Для досягнення цих цілей неможливо обійтися без освоєння відповідного нормативного матеріалу.

Ще однією важливою передумовою для розуміння процесів, що відбувалися протягом досліджуваного періоду, є приєднання України до СРСР та поширення марксистсько-ленінської ідеології, яка мала вплив на всі сфери суспільного життя. Необхідність просування офіційної ідеології призвела до виникнення окремої професії - політпрацівників. Проте, цінності, які були офіційно визнані радянською державою, часто не збігалися з тими, які насправді приймалися в суспільстві. Це, своєю чергою, викликало ряд негативних наслідків, як-от, скептицизм щодо правових шляхів вирішення конфліктів, забюрократизованість процедур, формалізм у виконанні доручень.

Третьою передумовою є ускладнення організаційно-управлінських відносин у військовій сфері, яка була спричинена швидким науково-технічним прогресом ХХ століття. Освоєння космосу, розробка нових видів зброї, зокрема, масового знищення, а також протистояння між Радянським Союзом і США під час холодної війни, робили організаційно-управлінські відносини у військовій сфері складнішими. Це, своєю чергою, створювало необхідність оптимізувати викладання гуманітарних дисциплін у військових школах. Одночасно з цим, підготовка фахівців вимагала перерозподілу навчальних годин на користь

відповідних технічних дисциплін. У таких обставинах зросла роль командирів у правовому вихованні підлеглих.

Крім цього, у досліджуваному періоді на розвиток правової освіти офіцерів у ВВНЗ України впливали три групи чинників: *суспільно-політичні, нормативно-правові та соціально-економічні.*

До першої групи чинників, які впливали на розвиток правової освіти офіцерів у ВВНЗ України, належать наступні явища:

1. Традиції народу, досвід та історичні зразки української армії.

2. Світові геополітичні перетворення, зокрема розпад СРСР та здобуття незалежності Україною, що спричинили значні зміни у політичному, соціальному та правовому контексті. Україна стала самостійною державою зі своїми власними нормами та цінностями, що вплинуло на зміну мети, змісту та методів здійснення правової освіти.

3. Зміна політичних режимів і характеру взаємовідносин між громадянами та державою. Політичні трансформації в Україні відображалися на підходах до правової освіти. Змінилася спрямованість та акценти в правовому вихованні, а також методи його здійснення.

4. Трансформації у системі моральних цінностей суспільства, включаючи ставлення до військової служби. Зміна цінностей та поглядів у суспільстві мала вплив на сприйняття військової професії та ролі офіцерів. Це також вплинуло на викладання та розуміння правових аспектів військової діяльності у ВВНЗ.

Після здобуття незалежності Україна прийняла на себе ряд зобов'язань, що суттєво вплинули на розвиток правової освіти офіцерів у ВВНЗ. Зокрема, забезпечення прав людини у мирний та воєнний час стало однією з головних пріоритетних завдань для України. Правова система була орієнтована на захист інтересів власного народу, замість геополітичних амбіцій колишньої наддержави. Було розпочато інтеграцію військової освіти в оновлену національну систему освіти. Це означало перегляд навчальних програм, забезпечення високої якості освіти та врахування сучасних вимог і стандартів.

Починаючи з 2014 року, коли російська агресія почалася в Україні, зросла значущість викладання МГП - офіцери мали оволодіти навичками профілактики воєнних злочинів серед особового складу, що стало необхідною складовою їх підготовки. [113, с. 139].

До другої групи чинників, які впливали на розвиток правової освіти офіцерів у ВВНЗ України, відноситься чинність нормативних актів, які мали кілька аспектів:

1. Визначення статусу особи як громадянина певної держави. У період СРСР громадянські та політичні права були обмежені, і населення зобов'язувалося підтримувати державну ідеологію та політику. Проте, після розпаду СРСР в 1991 році, Україна розпочала процес ствердження демократії та верховенства права, яке було закріплено в її Основному Законі.

2. Регулювання відносин у галузі військової освіти. Реформування системи військової освіти в Україні включало її інтеграцію з цивільною освітою та орієнтацію на кращі світові практики. Це сприяло покращенню якості та змісту військової освіти.

3. Власне зміст правової освіти.

До третьої групи чинників, які впливали на розвиток правової освіти офіцерів у ВВНЗ України, входять:

1. Рівень соціокультурного розвитку вступників до вищих військових навчальних закладів. Цей фактор включає мотивацію абітурієнтів, їх загальну освіту та наявність практичного досвіду у військовій галузі.

2. Рівень матеріального та кадрового забезпечення військових вищих навчальних закладів також впливав на умови перебування курсантів та доступність засобів навчання.

3. Фактичний стан законності та боротьби з правопорушеннями, як у державі загалом, так і в збройних силах, впливали на правосвідомість населення та військовослужбовців [128, с. 45-53].

Запропонована нами класифікація чинників розвитку правової освіти у ВВНЗ відображає основні та загальні аспекти цього процесу, але не охоплює всі можливі причинно-наслідкові зв'язки і підстави.

2.2 Етапи розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України означеного періоду, тенденції, суперечності розвитку

Наукове уявлення про предмет дослідження потребує обґрунтування поділу на періоди, визначення основних етапів розвитку досліджуваного явища та опису їх основних характеристик. Дослідження, проведені Н. Гупаном [19], О. Сухомлинською [107] та Є. Хриковим [120] присвячені методологічному забезпеченню періодизації в історико-педагогічних дослідженнях. У своїх працях ключові етапи розвитку вітчизняної середньої та вищої освіти розглядали О. Кірдан [37] і Т. Литньова [52]. Дослідження І. Іщука [33] та Л. Остапенко [68] розкривають історико-правові та історико-педагогічні аспекти правового навчання й виховання. М. Нещадим [65] розглядав процес становлення системи військової освіти в Україні.

Періодизація в історії педагогіки має велике науково-методологічне значення з кількох причин. По-перше, вона дозволяє відслідковувати безперервність та послідовність процесу формування предмету педагогіки. По-друге, вона допомагає виділити найважливіші концептуальні положення та висновки освітньої теорії та практики в межах кожного періоду. По-третє, вона дозволяє застосовувати найсучасніші методи дослідження розвитку педагогічної думки для об'єктивної оцінки досягнень, визначення слабких місць і виявлення перспективних проблем. Процес проведення періодизації є складною задачею наукового пізнання, оскільки вимагає глибокого розуміння предмету дослідження та факторів його розвитку.

Погоджуємось з О. Сухомлинською, що визначення основи періодизації та контексту, який присвоюється кожному періоду, є важливим для розгортання дослідницького поля. Це визначає рушійну силу та характер змін в кожному

періоді. Коректна періодизація спрощує пошук внутрішніх закономірностей, дозволяє здійснити наукове узагальнення та розуміння структурних особливостей науки. Вона розкриває генезис та еволюцію ідей, концепцій, методів та тенденцій розвитку у даній науці [107, с. 47-66].

Дослідники, зокрема Є. Хриков, виявили ряд проблем, що виникають під час виконання завдання періодизації. Серед найпоширеніших недоліків у реалізації цього наукового завдання вони визначили наступні: невідповідність найменувань визначених періодів сутності дослідження; невідповідність джерельної бази періодизації предмету дослідження; відсутність чіткого обґрунтування виокремлення періодів; неузгодженість деяких елементів наукового апарату дослідження; неузгодженість критеріїв періодизації між собою, заміна одних критеріїв іншими; ототожнення освітньої теорії та практики у дослідженнях; інтуїтивний (відсутність достатнього обґрунтування) характер процедури періодизації. Відповідні особливості було поділено автором на три групи: недосконале визначення методологічних засад періодизації, нечітке визначення критеріїв для її проведення та неузгодженість її результатів з сутністю дослідження. [120, с. 182-196].

Аналізуючи актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень, Н. Гупан вказує на те, що періодизація не обмежується простим хронологічним розчленуванням педагогічного процесу, а є виокремленням його конкретних змістових компонентів. Кожен варіант періодизації є результатом критичного мислення дослідника і свідчить про його компетентність. Кожне історико-педагогічне явище має власну періодизацію, яка допомагає структурувати вивчену проблему. В історико-педагогічних працях хронологія, періодизація та термінологія тісно пов'язані між собою [19, с. 53-56].

Під час розроблення періодизації має велике значення правильне використання відповідної термінології та понять. Ці терміни повинні бути чіткими, науково обґрунтованими і спрямованими на послідовне розкриття конкретної проблеми. Використання відповідної термінології допомагає уникнути неоднозначності і плутанини, а також сприяє зрозумілості і точності в

передачі наукових ідей та концепцій. Це дозволяє належним чином структурувати і систематизувати досліджувану область, що є важливим аспектом методології історико-педагогічних досліджень.

Для цього дослідження розглядаємо процес розвитку правової освіти в ЗВВО на території України, обмежений хронологічно з одного боку першим випуском офіцерів із вищою освітою, здійсненим Вищою військовою школою протиповітряної оборони (м. Харків), яка цього ж року наказом Міністра Збройних Сил СРСР переформувана у Військову академію артилерійської радіолокації. (нижня межа), а з іншого боку - затвердженням Наказу Міністерства оборони України від 27.05.2015 №240 "Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади" та Наказу Міністерства оборони України від 20.07.2015 №346 "Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ЗВВО Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України" [83] (верхня межа). Вищі військові навчальні заклади, їхні повноваження, структура, особливості організації освітнього процесу, склад його учасників, а також їх права та обов'язки були визначені, зокрема, цими нормативними актами.

У СРСР основною складовою системи підготовки офіцерів Збройних Сил були військові училища. Первинну підготовку офіцерів здійснювали вищі військові командні училища, вищі військові інженерні училища, вищі військові авіаційні училища та вищі військово-морські училища. У загальному вжитку термін "офіцер" відноситься до осіб, які займають командні (начальницькі) посади у Збройних Силах та поліції, мають військове або спеціальне звання, а також займають штатні посади у штабах військ, частин, на кораблях, в органах управління, військових навчальних закладах та інших установах Збройних Сил, військових формувань України. Особа, яка обіймає посаду офіцера, має відповідне військове звання та отримала військову освіту [135].

Після прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 липня 1943 року "Про порядок присвоєння військових звань військовослужбовцям Червоної

Армії" термін "офіцер" було офіційно впроваджено в радянських Збройних силах [96]. Після проведення оптимізації радянських вищих військових навчальних закладів, сучасна система військової вищої освіти в Україні включає 2 університети, 4 академії та 6 військових інститутів. Ці заклади займаються підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації військових фахівців для служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу, з метою задоволення потреб ЗСУ. Згідно з Законом України "Про вищу освіту", ці установи є складовою частиною загальнодержавної системи освіти [78]. Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) ЗСУ, затверджене Указом Президента України від 7 листопада 2001 року №1053/2001 відносить до категорії офіцерів громадян України, яким присвоєно військові звання від молодшого лейтенанта і вище [88].

О. Сухомлинська слушно вказує на відмінності між розвитком педагогічної думки і освітою, які в історико-педагогічній науці інколи ототожнюються, хоча це різні напрями. Навіть при існуванні в одних і тих самих історичних умовах і просторі вони не є ідентичними. Освітнє середовище тісніше пов'язане з соціальною сферою і піддається впливу соціальних, політико-правових, економічних та ідеологічних процесів, які впливають на шкільну політику, функціонування освіти і становлять основу для періодизації розвитку школи. Авторка пропонує періодизацію розвитку національної педагогічної думки, використовуючи культурно-антропологічний та цивілізаційний підходи. Вона включає 7 періодів, а саме: I період: IX–XVI ст. – педагогічна думка Княжої Доби; II період: 1569–сер. XVII ст. – педагогіка в контексті слов'янського Відродження; III період: друга половина XVII–XVIII ст. – педагогічна думка і школа Козацької доби; IV період: XIX ст.–1905 р. – становлення модерної педагогічної думки; V період: 1905–1920 рр. – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; VI період: 1920–1991 рр. – українська педагогічна думка і школа за радянських часів. У межах VI періоду науковиця визначає такі етапи: I - 1920-1933 рр.: етап експериментування і новаторства; II –

1933–1958 рр.: українська педагогіка як складова "російсько-радянської" культури; III – 1958-1985 рр.: українська педагогічна думка у змаганні за педагогічний розвиток; IV – 1985-1991 рр.: становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу. VII період: 1991 р. – сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Українській державі [107, с. 47-66].

Досліджуючи розвиток професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України, О. Кірдан використовує критеріально-комплексний підхід як методологічну основу. Він також застосовує комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів педагогічного дослідження, таких як історичний, ретроспективний, хронологічний аналіз, синтез, узагальнення, періодизація (діахронний), конструктивно-генетичний. В рамках свого дослідження, вона виділяє наступні критерії періодизації предмету дослідження. Особливості його становлення та розвитку, що відбуваються під впливом сутнісних рис технологічного укладу, соціально-політичних, суспільно-історичних та економічних детермінант, а також державної освітньої політики. Законодавче та нормативно-правове забезпечення процесу професійної підготовки. Організаційне, теоретичне та методичне забезпечення процесу професійної підготовки, а також його кількісні та якісні зміни. [37, с. 74-78].

Т. Литньова, у своєму дослідженні розвитку загальної середньої освіти у 30-х роках ХХ століття до початку ХХІ століття, використовує змістовий компонент освіти як критерій для періодизації. Вона виділяє основні тенденції побудови змісту освіти на кожному з семи етапів, а саме: етап, орієнтований на репродукцію знань учнів (1930-1940-і роки); політехнізації (1950-і роки); орієнтований на розвиток особистості (1960-і роки); запровадження діяльнісного підходу до змісту освіти (1970-і роки); переходу до культурологічної концепції змісту освіти (1980-і роки); формулювання і впровадження ідеї гуманізації змісту освіти (1990-і роки); упровадження компетентнісної парадигми змісту освіти (початок ХХІ століття). [52].

Л. Остапенко досліджує періодизацію правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі (кінець XX - початок XXI століття) з використанням аксіологічного підходу, де цінності суспільства виступають критерієм у їх динаміці. В рамках періоду 1984-2017 років автор виділяє такі етапи: I період – 1984-1990 роки – консервативно-ідеологічний (освітній процес з ідейно-комуністичною спрямованістю, активізація батьківських комітетів та педагогічного всебічного навчання, впровадження суспільствознавчих дисциплін). II період – 1991-2002 роки – пошуково-контроверсійний (криза моральних цінностей у суспільстві, впровадження обов'язкових та варіативних дисциплін з правовим змістом, зміцнення зв'язків між соціальними інститутами - школою, сім'єю, державою). III період – 2003-2017 роки – компетентнісно-демократичний (перший субперіод – 2003-2008 роки; другий субперіод – 2009-2017 роки) (актуалізація патріотизму та демократичних цінностей у суспільстві, формування громадянської компетентності, розробка нових ефективних форм співпраці з батьками для забезпечення виховання правосвідомого громадянина держави, розширення змісту, форм та методів правового виховання учнівської молоді) [68, с. 76-78]. Ми згодні з автором, що ключові цінності суспільства та їх еволюція мають значний вплив на зміст, форми та методи правового виховання. Важливо розглядати їх у комплексі з іншими соціальними факторами.

Аналізуючи історико-правові аспекти формування та розвитку процесу правового навчання на українських землях, І. Іщук виділяє: етап зародження (від давніх часів до 1920-х років) – характеризується використанням примітивних методів і форм правового просвітництва населення, що було неодмінною складовою народної педагогіки і не відділялося від загальної освіти; етап становлення (1920-1990 роки) – характеризується певним загальним і обов'язковим характером правового навчання, хоча воно було політизованим. У цей період сформувалася більш розвинена система заходів і методів для засвоєння правових знань; новітній етап (починаючи з 1990 року) – відзначається різноманітністю форм, методів і способів правового навчання населення. Також

на цьому етапі присутня розширена мережа комунікативно-інформаційних заходів, за допомогою яких здійснюється правове інформування [33, с. 51-57]. Дослідник віддає перевагу процесуальному компоненту правового навчання (форми, методи) як критерію для періодизації об'єкта дослідження протягом його становлення. Одночасно автор виділяє три нерівномірні за обсягом хронологічні проміжки, які, на нашу думку, можна оптимізувати та розділити на менші сегменти, щоб більш точно відобразити об'єкт дослідження.

Зі свого боку, у контексті періодизації розвитку військово-педагогічної теорії та практики протягом ХХ століття, радянські вчені розробили наступні підходи.

І. Тичина, сучасна українська дослідниця, вивчаючи організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні протягом 1920-1940 рр., пропонує розрізняти три такі періоди. Перший (1920-1923 рр.) відзначається формуванням підготовки військових фахівців на території України, відповідно до революційного змісту та класового характеру нової армії. Другий (1923-1937 рр.) характеризується коренізацією та розвитком підготовки військових фахівців. Третій (1937-1941 рр.) відзначається реорганізацією військових шкіл у військові училища [109, с. 78-79]. Авторка вірно підкреслює, що армія у вивченому періоді була стабільною моделлю поведінки як для індивідів та організацій. Ця модель ґрунтувалася на чітко сформованій ідеології, системі цінностей, правилах, нормах та принципах. Тому її можна розглядати як соціальний інститут з використанням інституційного підходу.

М. Нещадим узагальнено обґрунтовує такий хронологічний поділ становлення та розвитку системи військової освіти (далі – СВО) в Україні: перший етап – 1991-1993 рр.; другий етап – 1994-1996 рр.; третій етап – 1997-2002 рр. Протягом першого та другого етапів було розроблено нормативні документи щодо створення СВО в Україні та забезпечення ступеневої військової освіти; визначено Перелік спеціальностей і спеціалізацій підготовки військових фахівців; проведено структурування мережі військових навчальних закладів, військових ліцеїв, а також системи допризовної та призовної підготовки;

здійснено науково-методичне забезпечення навчального процесу на основі нових освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм; організовано підготовку військових фахівців у цивільних ВНЗ у спеціальностях, споріднених з цивільними; забезпечено Збройні Сили необхідною кількістю військових фахівців у всіх військових спеціальностях; розроблено нові концептуальні підходи до інтеграції військової та цивільної освіти та встановлено нормативні засади цього процесу; проведено наукові дослідження з психолого-педагогічних проблем військової освіти; поліпшено систему управління, розроблено та впроваджено централізовані, регіональні та локальні автоматизовані комп'ютерні мережі управління підготовкою військових фахівців; здійснено ефективні заходи щодо підвищення військової та виконавчої дисципліни, організації служби військ. Доведено, що вирішальним для СВО, ухваленими рішеннями, якісними змінами та вагомістю був третій етап, в рамках якого було створено єдину СВО в Україні; науково обґрунтовано положення щодо інтеграції військової та цивільної освіти; оптимізовано мережу військових навчальних закладів та кафедр військової підготовки; введено новий Перелік спеціальностей і спеціалізацій підготовки військових фахівців; визначено зміст військової освіти згідно загальнодержавних освітніх стандартів; поліпшено правові засади функціонування СВО; створено інфраструктуру для підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів у СВО; розроблено Концепцію інформатизації військової освіти; підвищено ефективність комплексних науково-методичних досліджень з проблем військової освіти; розширено міжнародне співробітництво у галузі військової освіти; вдосконалено управління СВО; розвинуто матеріально-технічну базу військових навчальних закладів [65].

Для визначення необхідних критеріїв періодизації розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України в період з 1946 по 2015 роки, необхідно ретельно вивчити його характеристики протягом цього проміжку часу.

Після закінчення Другої світової війни, 30% навчального часу виділялося для правової освіти офіцерів. Здійснювалися також агітаційні заходи різної

тематики [125, с. 53]. У загальній системі навчально-методичної роботи Військової академії артилерійської радіолокації (м. Харків) важливе місце посідало викладання суспільних наук, яке здійснювалося та постійно вдосконалювалося під безпосереднім керівництвом політвідділу. Вивчення суспільних наук відбувалося протягом усього періоду навчання. Поступово в академії сформувалася система викладання суспільних наук, яка на кожному етапі її діяльності розвивалася та формувалася у суворій відповідності до загальнопартійних вимог та залежно від загальноакадемічних завдань. Так, протягом 1946-1952 рр. в академії викладалися історія СРСР, історія ВКП(б), марксистсько-ленінська філософія, політична економія, партійно-політична робота у Радянській Армії та Військово-Морському Флоті. Головна увага приділялася вивченню основ марксистсько-ленінської теорії, історії комуністичної партії, досвід партійно-політичної роботи протягом Другої світової війни [136]. З метою покращення правової підготовки курсантів та слухачів, у 1971 році було введено спеціальні предмети: «Радянське військово-правове та організація військового господарства», «Радянське військово-законодавство та організація військового господарства» та «Основи радянського військового законодавства». Основною формою правової освіти стали систематичні лекції, а також практичні заняття, виробнича практика, самостійна робота та консультації. Статутом внутрішньої служби Збройних Сил СРСР, прийнятим у 1975 році, правове виховання було віднесено до службових обов'язків командирів і політпрацівників. У систему правової підготовки курсантів входило правове виховання, правове навчання, правове самовиховання, правова пропаганда у засобах масової інформації з використанням друку, наочної агітації та культурно-освітніх установ. З метою правової підготовки використовувалися також різні форми правової практики. За посилення суспільно-політичної кризи, регламентація правової освіти особового складу Збройних сил СРСР ставала детальнішою. Наприклад, відповідно до Наказу Міністра оборони № 200 - 1989 "Про організацію юридичного всеобучу і поліпшення правової роботи в Радянській Армії і Військово-Морському флоті",

вимагалось, щоб офіцери знали норми Закону "Про загальний військовий обов'язок", загальновійськові статuti Збройних Сил СРСР та інші нормативні акти, що видаються Міністерством оборони [126, с. 123-131].

Як відзначає М. Нещадим, військова освіта в Україні станом на 1991 рік, визначалася, зокрема, такими особливостями: зменшення ролі військової освіти та недостатнє фінансування. Масовий характер підготовки фахівців із нехтуванням особистісним підходом до навчання. Зниження престижу військовихЗВО. Авторитарне управління освітою та ігнорування національних особливостей. Технократичне бачення соціальної ролі майбутніх фахівців. Відсутність зв'язку з передовим досвідом зарубіжних освітніх систем. Відокремлення психолого-педагогічної науки від реального навчального процесу. Недостатня взаємодія з фундаментальними і прикладними науками, сучасними технологіями зарубіжних партнерів. Невідповідність структури та змісту навчання реальним вимогам життя та професійної діяльності військових фахівців. Перевантаженість навчального змісту. Недостатня розробленість системи мотивації навчально-пізнавальної діяльності курсантів та слухачів. Зниження значущості самостійної роботи курсантів та слухачів для розвитку їх особистості. Недостатність розвитку системи психолого-педагогічного супроводу підготовки військових фахівців. Відсутність чітких критеріїв об'єктивної оцінки знань, навичок та вмінь курсантів та слухачів. Консервативність керівництва та науково-педагогічних працівників військових навчальних закладів. Недостатнє соціальне і матеріальне забезпечення науково-педагогічних працівників, відсутність стимулів для підвищення їх професійної майстерності. Недосконалість системи конкурсного відбору та атестації науково-педагогічних працівників. Невідповідність структурної та організаційно-штатної побудови військових навчальних закладів сучасним вимогам професійної підготовки. Слабка матеріально-технічна та навчально-методична база військово-педагогічного процесу, відсутність необхідного друкарського та копіювального обладнання, підручників, посібників та навчальних матеріалів.

Отже, для відродження національних традицій в українській армії, відповідно до світових стандартів і національних інтересів, було необхідно радикально перетворити існуючу військову освітню систему та збудувати нову - на засадах державності та створення демократичного суспільства [65, с. 15-16].

Зразком для реформування Збройних Сил у перші роки незалежності України стала американська система підготовки офіцерів. Поетапна реформа військової освіти України передбачала, зокрема, формування Академії ЗСУ, трьох міжвидових та п'яти видових ЗВВО (на той час Збройні сили України склалися з чотирьох видів військ). У межах розбудови національної системи військової освіти за відносно короткий строк перед військовим керівництвом стояли такі завдання, як: створення дев'яти навчальних закладів, де з 1 вересня 1993 р. планувалося розпочати підготовку курсантів та слухачів; створення двох військових ліцеїв та шести ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою; здійснення передачі майна закладів вищої військової освіти, які ліквідувалися, до інших державних структур України (Міністерство освіти, Міністерство внутрішніх справ, Національна Гвардія, Служба безпеки України). Однак, без урахування економічних можливостей України, реформування системи військової освіти шляхом копіювання західних зразків виявилось неможливим. У ході розпочатої перебудови було зруйновано матеріально-технічні та наукові бази більшості закладів вищої військової освіти, звільнено значну кількість науково-педагогічного складу, чим було додатково послаблено систему військової освіти. У 1994 р. Міністерством оборони України було скореговано функціонування системи військової освіти й станом на 1995 р. Україна мала систему підготовки, яка істотно відрізнялася і від традиційної системи військової освіти колишнього СРСР, і від тих, що функціонували в інших країнах, зокрема, майже всі заклади вищої військової освіти України були багатопрофільними та міжвидовими. У грудні 1997 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено Концепцію військової освіти в Україні та заходи щодо її реалізації. Її головною метою стало збереження досягнень вищої військової освіти України, її науково-педагогічного потенціалу, забезпечення якості підготовки військових фахівців

відповідно до сучасних вимог і, водночас, зменшення витрат на їх підготовку. Серед поставлених концепцією завдань також були формування і забезпечення розвитку високих моральних якостей військовослужбовця – громадянина України. Загалом, у 90-х роках ХХ ст. військова освіта була інтегрована з державною системою освіти, розроблено її нову нормативно-правову та методичну бази. Одним з концептуальних аспектів розвитку військової освіти в цей період було створення системи міжвидової підготовки фахівців з вищою військовою освітою, що включала різні види підрозділів силових структур. На початку 2000-х років в системі вищої військової освіти України налічувалось: Академія ЗСУ, Українська військово-медична академія, Харківський військовий університет, 9 військових інститутів (розташованих у Києві, Одесі, Харкові, Львові, Севастополі), 4 військових інститути, що функціонували при цивільних вищих навчальних закладах, а також 2 факультети та 30 кафедр військової підготовки. Система виконувала завдання підготовки військових фахівців для ЗСУ та інших військових формувань України [133, с. 134-139].

Інтенсивний розвиток всіх сфер суспільного життя, а також включення до європейського освітнього простору мають наслідком модернізацію змісту та структури вищої освіти. Концептуального вдосконалення, зі свого боку, потребує й система військової освіти. Вектор розвитку національної військової освіти задають відповідні керівні документи, де викладені ключові завдання національної військової освіти, серед яких формування загальноєвропейського простору вищої освіти. В ХХІ столітті важливими аспектами модернізації вищої освіти та вищої військової освіти в Україні стали такі зміни: наближення національної законодавчої бази в освітній галузі до стандартів провідних країн; оптимізація мережі вищих навчальних закладів з метою забезпечення доступності вищої освіти для всіх верств населення, безперервності процесу освіти та особистісного професійного розвитку; забезпечення високої якості освітніх послуг та відповідність світовим стандартам; інформатизація освіти, впровадження сучасних методів та технологій навчання, перехід до відкритої моделі освіти; впровадження інноваційних та креативних елементів у освітній

процес, застосування новітніх досягнень освіти і науки; розвиток особистісно-орієнтованої освіти, сприяння гармонійному розвитку особистості майбутнього військового фахівця, включаючи здатність самостійно здобувати та використовувати знання на практиці, формувати інформаційні та соціальні навички; оновлення змісту фахової підготовки, збільшення ролі фундаментальних наук, поєднання гуманізації та фахової підготовки; виховання аналітичного мислення, громадянської культури, патріотизму, багатостороннього світогляду та високої моральності у студентів; забезпечення якості підготовки науково-педагогічних кадрів, які впливають на якість системи вищої освіти. За Г. Фініним, одним з важливих напрямів модернізації сучасної національної системи освіти є вдосконалення змісту та практик правової освіти, правового виховання, формування правової культури та правової свідомості. Розвиток української держави перебуває в діалектичній єдності із розвитком правової культури вітчизняного суспільства. Демократична держава як інститут реалізації демократії вимагає від суб'єктів суспільних відносин правової культури демократичного типу [116, с. 120-131].

Із цього ж приводу За словами Ю. Калиновського, рівень правової культури і правосвідомості є важливим фактором горизонтальної і вертикальної соціальної мобільності в модернізованих суспільствах. Це означає, що можливості переходу людини від одних соціальних ролей до інших, а також з одного соціального класу в інший, особливо вищий, залежать від рівня її правової культури. Тому в таких суспільствах правове виховання є гнучким і динамічним процесом порівняно з традиційними суспільствами [34, с. 124-133].

Відтак, оновлення всіх інститутів суспільства, включаючи систему вищої освіти перебуває у тісному взаємозв'язку із рівнем правової культури суб'єктів.

Інтеграція системи військової освіти України із загальнодержавною зумовила поширення на неї вимог щодо гарантування її якості у ЗВВО. З огляду на специфіку військової справи та організації освітнього процесу в установах цієї галузі, дослідники визначають кілька тенденцій, що стосуються майбутнього розвитку вищої військової освіти. Серед них такі: збільшення варіативності

навчально-методичної роботи, що включає самостійний вибір форм і методів навчання, використання прогресивних педагогічних технологій та різних форм контролю якості підготовки студентів вищої військової освіти; демократизація управління вищою освітою шляхом розширення повноважень навчальних закладів, поліпшення їх структури та залучення до міжнародного співробітництва; використання компетентнісно-змістових модулів та оцінка рівня сформованості компетентностей з використанням теорії кваліметрії для підбору змісту освіти; розробка нового покоління професійних стандартів в освітній діяльності та вищій військовій освіті з урахуванням стандартів НАТО; покращення державної політики щодо забезпечення якості вищої військової освіти та приведення її до відповідності міжнародним стандартам і досягнень у цій галузі; широке впровадження інформаційних, комунікаційних та особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, а також технологій дистанційного навчання та імітаційного моделювання в освітній процес [30, с. 146-162].

Разом із цим, дослідники визначають ряд суперечностей, притаманних розвитку системи військової освіти України. Так, Ю. Приходько аналізує протиріччя, які виникають у зовнішніх та внутрішніх аспектах функціонування військової освіти та їх вплив. До перших належать протиріччя між: розумінням кадрової політики в сфері військової освіти та потребою в підвищенні її ефективності; існуючими концептуальними поглядами на розвиток військової освіти та актуальними тенденціями у розвитку світових цивільних і військових освітніх систем; науковими поглядами на елементи та сутність процесу управління та дійсним станом управління системою військової освіти, а також заходами та результатами контрольно-коригувальних дій; існуючою мережею вищих військових закладів освіти та системним підходом до формування державного замовлення на підготовку військових фахівців для ЗС України відповідно до Національної рамки кваліфікацій і посадових призначень; законодавчими принципами наближення військової освіти до цивільної та вимогами щодо якості теоретичної і практичної підготовки військових фахівців;

фінансовим, матеріально-технічним забезпеченням та сучасними вимогами й потребами щодо їх відповідності нормативним документам з підготовки офіцерських кадрів, здатних виконувати завдання у мінливій обстановці.

Автор пов'язує наявність суперечностей внутрішнього впливу з управлінськими та процесуальними факторами функціонування вищих військових навчальних закладів, які вказують на невідповідність елементів процесу підготовки військових фахівців вимогам освітніх стандартів та якісного засвоєння освітньо-професійних програм. [77, с. 179-196].

О. Васильєв вважає, що основними причинами наявних суперечностей є: недостатня увага до інформаційного, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення військово-освітнього процесу, виховної роботи та повсякденної діяльності ВВНЗ; незадовільний стан матеріально-технічної бази військових закладів освіти; зниження мотивації та активності викладачів та студентів на всіх рівнях навчання, методичної та наукової роботи; відсутність системності у підготовці та впровадженні компетентнісної моделі військового фахівця, зокрема його військово-професійної складової; застарілість змісту навчальних дисциплін з оперативно-тактичних, тактичних, військовотехнічних та загальноінженерних питань; недостатня ефективність використовуваних освітніх технологій; відсутність чіткості щодо підходів до теоретичної та практичної підготовки військових фахівців, а також інформаційного та матеріально-технічного забезпечення; низька об'єктивність оцінювання знань, умінь та навичок студентів науково-педагогічними працівниками та неефективність застосовуваних методик й інструментів; зниження рівня науково-педагогічної роботи та якості викладання, розроблення та вдосконалення навчальних матеріалів, а також вимогливості до процесу навчання та професійного зростання; зменшення наполегливості у підготовці науково-педагогічних працівників через недостатню участь у програмах ад'юнктури та докторантури.

Водночас, О. Васильєв зазначає, що хоча суперечності, які виникають у військово-освітньому процесі, можуть становити певні труднощі для його

учасників, їх подолання вимагає залучення інтелектуальних та фізичних ресурсів, а також творчого підходу до справи. Саме в цьому полягає сутність динамічного інноваційного розвитку системи підготовки військових фахівців [6, с. 9-22].

Аналіз архівних джерел вказує, що змінювалися не тільки нормативні та організаційні принципи правової освіти офіцерів у вищій військовій школі, але й її зміст. Наприклад, в програмах з дисципліни "Основи радянського законодавства й організації військового господарства" акцентувалася увага на відповідальності особового складу за правопорушення та процедури їх притягнення до неї, а також особливостях забезпечення військ. До робочих програм аналогічної дисципліни "Основи законодавства України" вже включалися розділи про міжнародне гуманітарне та конституційне право [143; 144]. Варто зазначити, що традиційні форми правової освіти офіцерів залишаються важливими, хоча до них додалися нові, більш сучасні методи. Наприклад, з'явилися можливості працювати з електронними базами даних та використовувати відкриті Інтернет-ресурси для самоосвіти [103, с. 214-224].

На основі критеріїв: 1) суспільно-політична обстановка в країні, розвиток військово-педагогічної теорії і практики підготовки офіцерів; 2) суперечності, що виникали у процесі здійснення правової освіти майбутніх військових фахівців; 3) нормативні документи, які регулювали діяльність ЗВВО і здійснення ними правової освіти; 4) форми і методи організації правової освіти офіцерів ЗВВО обґрунтовано етапи розвитку правової освіти офіцерів протягом досліджуваного періоду.

Перший етап розвитку правової освіти (1946-1975 рр.) – формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства – розпочинається із першим випуском офіцерів із вищою освітою, здійсненим Вищою військовою школою протиповітряної оборони (м. Харків), яка цього ж року наказом Міністра Збройних Сил СРСР переформувана у Військову академію артилерійської радіолокації.. Етап завершився прийняттям оновленого Статуту внутрішньої служби Збройних Сил СРСР 30 липня 1975

року, яким закріплювався обов'язок командирів і політпрацівників здійснювати правове виховання особового складу. Протягом цього етапу спостерігається збільшення кількості ЗВВО на території України. До них належали, зокрема: Військова академія артилерійської радіолокації (з 1955 р. - Артилерійська ордена Вітчизняної війни радіотехнічна академія Радянської Армії імені Маршала Радянського Союзу Говорова Л. О.), Полтавське вище військово-командне училище зв'язку, Львівське вище військово-політичне училище та ін. У зазначений хронологічний відрізок не викладалися спеціальні дисципліни для здобуття правових компетентностей курсантами (вони були введені лише у 1971 році). Правова освіта здійснювалась у рамках політичних занять та пропагандистських заходів, спрямовувалась на пояснення норм, за недодержання яких настає юридична відповідальність, а також на профілактику правопорушень і підтримання дисципліни. У процесі викладання переважали усні і наочні методи.

Головними тенденціями цього етапу вважаємо поступове ускладнення змісту правової освіти майбутніх офіцерів, виокремлення правового виховання як самостійного напрямку виховної роботи, його нормативне закріплення як обов'язкового, уніфікація правового навчання у ВВНЗ шляхом введення відповідних дисциплін. Це мало наслідком підвищення інтересу науковців до даної проблематики, появою теоретичних та методичних розробок із неї. Розвитку правової освіти у вищій військовій школі на цьому етапі були притаманні суперечності між: потребою в опануванні курсантами фундаментальними знаннями із права та рівнем їх загальноосвітньої підготовки; обов'язком майбутніх офіцерів здійснювати правове виховання підлеглих та відсутністю навчальної дисципліни, яка б підготувала їх до цього; обсягом навчального матеріалу та часом, що відводився на його вивчення.

Ці суперечності радянська система військової освіти розв'язувала, відповідно, шляхом відбору вступників, забезпечення наступності освіти, а також введенням спеціальних освітніх компонентів.

Другий етап (1975-1991 рр.) – утвердження правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі на засадах радянського законодавства – тривав до того, як радянські військові вищі навчальні заклади, розташовані на території України, перейшли під юрисдикцію нашої держави внаслідок проголошення нею незалежності. Серед них були: Артилерійська ордена Вітчизняної війни радіотехнічна академія Радянської Армії імені Маршала Радянського Союзу Говорова Л. О., Полтавське вище військове командне училище зв'язку імені Маршала Радянського Союзу К. С. Москаленка, Львівське вище військово-політичне ордена Червоної Зірки училище та ін. Під час цього етапу відбувся активний розвиток педагогічної теорії та практики правової освіти у радянській вищій військовій школі. Через зниження загальної дисципліни, на державному рівні здійснювались спроби посилити правову підготовку майбутніх офіцерів. Остання здійснювалась за допомогою традиційних форм, таких як лекції, практичні заняття та самостійна робота, але стало більше застосовуватися практичних методів навчання, таких як ситуаційні завдання. Зміст правової освіти, порівняно з попереднім періодом, став більш упорядкованим і доповнився методами правового виховання підлеглих бійців.

Протягом зазначеного етапу посилюється тенденція до збільшення питомої ваги правового виховання в освітньому процесі ВВНЗ, порівняно із правовим навчанням. Продовжує розвиватись педагогічна теорія із цього напрямку. Правове навчання набуває свого сучасного стану. На цьому етапі правовій освіті при підготовці військових фахівців характерні суперечності між: потребою в ґрунтовній підготовці майбутніх офіцерів із технічних дисциплін та опануванням ними знаннями з інших фундаментальних галузей (педагогіка, філософія, право тощо); вимогами, які ставляться до військової дисципліни й правопорядку та фактичним станом їх дотримання постійним і змінним складом військових училищ; очікуваннями зниження делінквентності за рахунок здійснення правового навчання і виховання та фактичним станом боротьби з правопорушеннями (якою б дієвою не була реалізація правової освіти, вона не

підміняє собою ефективного функціонування правоохоронної, судової та пенітенціарної систем).

Верхньою межею *третього етапу (1991-2015 рр.)* – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти – є дата затвердження Наказу Міністерства оборони України від 27.05.2015 р. №240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», який визначав повноваження вищих військових навчальних закладів, їх структуру, склад учасників освітнього процесу, права та обов'язки особового складу, а також Наказу Міністерства оборони України від 20.07.2015 №346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ЗВВО Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України», який визначав особливості організації та здійснення освітньої діяльності в закладах вищої освіти Міністерства оборони України. Під час цього етапу відбувалося одночасне формування правової основи діяльності шляхом реформування ключових структур ЗСУ , а також інтеграція вищих військових навчальних закладів України у загальнодержавну систему освіти. На цьому етапі ЗВВО України представляли зокрема: Львівський військовий інститут Сухопутних військ (пізніше – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного), Одеський інститут Сухопутних військ (згодом – Військова академія, м. Одеса), Полтавський військовий інститут зв'язку (пізніше – філіал Київського військового інституту управління та зв'язку), Харківський університет Повітряних Сил та ін. Зміст правової освіти оновлювався відповідно до розвитку національного законодавства й міжнародних відносин. До встановлених форм її організації додалися також засоби, пов'язані з розвитком інформаційних технологій. Триває тенденція до превалювання проблемно-пошукових методів і самостійної роботи, що викликає потребу в стимулюванні дослідницької активності майбутніх офіцерів.

Для цього етапу властиві суперечності між: потребою в стабільності змісту навчання та динамічними змінами в законодавстві України (особливо у перші

роки її незалежності); обсягами навчального матеріалу та учбового навантаження; наданням комплексного уявлення про функціонування правової системи та побудовою в курсантів (слухачів) уявлень про правове регулювання їх діяльності у військовій галузі.

За сучасності ці суперечності розв'язуються шляхом віднесення правничих дисциплін до переліку вибіркових, а також використання в якості засобів навчання офіційних текстів чинних нормативних актів. Так, навчальним планом підготовки військових фахівців за освітньо-професійною програмою бакалаврського рівня освіти в Національній академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного дисципліни «Правознавство» та «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право» віднесені до переліку вибіркових. Водночас, дисципліна «Статути ЗС України та їх практичне застосування (у т.ч. стройова підготовка)» є обов'язковою і передбачає набуття компетентностей, теоретичних знань та умінь, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю [63]. Ураховуючи, що забезпечення правильного застосування законодавства в Міноборони та Збройних Силах України є завданням відповідної юридичної служби, а захист соціальних, майнових і особистих прав військовослужбовців, за потреби, може здійснюватися кваліфікованим фахівцем, – даний підхід вбачається досить збалансованим.

2.3 Зміст, форми і методи організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття

Аналіз змісту, форм і методів організації правової освіти офіцерів ЗВВО України досліджуваної доби здійснено на основі вивчення передового досвіду організації правової освіти Одеського інституту Сухопутних військ України, Харківського університету Повітряних Сил України, Львівського вищого військово-політичного училища, Полтавського військового інститут зв'язку та ін.; дослідження змісту навчальних дисциплін на різних історичних етапах:

«Радянське військове право та організація військового господарства», «Загальновійськові статuti ЗС СРСР», «Основи права», «Основи Конституційного права України», «Основи законодавства України», «Військова адміністрація», «Статuti ЗСУ», «Статuti ЗС України та їх практичне застосування (у т.ч. стройова підготовка)», «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право» та ін.

Особливостями військово-педагогічного процесу, які вирізняють його з-поміж решти напрямків освітньої діяльності є: по-перше – специфічний зміст; по-друге – його суворі унормованість та, переважно, закритість освітнього середовища; по-третє – необхідність реалізації його мети (розвитку особистості фахівця і лідера, здатного самостійно приймати виважені рішення у мінливій обстановці) в рамках жорсткої регламентації діяльності майбутнього офіцера.

У цьому дослідженні ми розглядаємо *зміст правової освіти* через такі її елементи: *когнітивний досвід* (знання правових засад військового обов'язку і військової служби, правового статусу військовослужбовців, їх соціального захисту; міжнародних законів і звичаїв ведення війни), *практичний досвід* (уміння і навички забезпечувати виконання та особисто дотримуватись і застосовувати вимоги нормативних документів, що регламентують службову діяльність Збройних Сил), *соціальний досвід* (установки на свідоме додержання юридичних норм, які визначають проходження військової служби, активну законослухняну поведінку, ставлення до права як суспільного явища, що формалізує бажані ідейно-ціннісні орієнтири людства).

Послуговуючись автентичною термінологією, що вживалася в освітній документації досліджуваної доби, узагальнено знання, вміння та навички, якими мали оволодіти випускники ЗВВО України. *Знати*: центральні поняття та визначення теорії права; загальні положення військового законодавства щодо організації Збройних сил та проходження служби; норми міжнародних договорів, які встановлюють правила ведення війни; основні питання професійної етики та службової дисципліни, методи їх підтримання серед підлеглих; *уміти*: додержуватись і застосовувати профільне законодавство в

службовій діяльності; організувати і підтримувати внутрішній порядок у підрозділі, усвідомлюючи цінність права як універсального соціального регулятора; *володіти навичками*: правильного тлумачення та застосування юридичних норм до конкретних службових ситуацій; складання відповідних документів; пошуку необхідної правової інформації та ін.

Наведене суголосно із компетентностями, зафіксованими сучасним Стандартом вищої освіти за спеціальністю 253 Військове управління (за видами збройних сил) для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: «ЗК01. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо. ЗК02. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК10. Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного, демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. ФК12. Здатність управляти підрозділом (за видами, родами ЗСУ , інших військових формувань, утворених відповідно до законів України) в ході бойового застосування та повсякденної діяльності на основі знань і розуміння правових засад функціонування держави і основ законодавства України, системи забезпечення національної безпеки України, сутності та основних питань етики збройної боротьби, професії офіцера. ФК22. Здатність опановувати знання в інших галузях професійної діяльності, здійснювати пошук, аналізувати та надавати критичну оцінку інформації з різних джерел».

Зміст правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття мав наступні риси: 1) залежність від економічних, політичних, соціальних чинників розвитку держави і суспільства; 2) взаємозв'язок і взаємозумовленість елементів правоосвітнього і правовиховного процесів; 3) наукова обґрунтованість системи правових знань, умінь, навичок, зорієнтованих на розвиток і формування особистості військовослужбовця; 4) відображення специфіки військово-педагогічного процесу як напряму освітньої діяльності; 5) трансформування сутності від заполітизованості, ідеалізму, комуністичної ідеології і переконаності військовослужбовців до

формування в курсантів почуття поваги до Конституції та Законів України, збереження дотримання приписів МПП, вироблення навичок протистояння підривним соціальним технологіям тощо.

Із дослідницькою метою процес правової освіти розмежовуємо на правове навчання, правове виховання і розвиток правосвідомості особистості. За М. Фіцулою, під час реалізації завдань, які постають перед вищою школою, освітній процес забезпечує чотири основні функції: навчальну, виховну, розвивальну, професійну. Остання, зокрема, полягає у професійної спрямованості навчання і виховання. Навчання охоплює процеси передачі, засвоєння, збереження і застосування інформації для вирішення певних навчальних завдань. Основні суб'єкти процесу навчання у вищій школі - викладачі і студенти, тож, кореспондуючими елементами навчання є викладання і учіння [117, с. 79]. Зі свого боку, військове навчання, за визначенням В. Ягупова, є цілеспрямованою, планомірною та організованою діяльністю, що включає взаємодію між навчальними кадрами та студентами, спрямовану на свідоме, міцне та глибоке освоєння системи військово-професійних знань, навичок та умінь. Цей процес включає в себе набуття військової освіти, виховання, розвиток та психологічну підготовку військовослужбовців і військових підрозділів, а також розширення їх світогляду, засвоєння воєнного досвіду людства та військової діяльності [138, с. 18]. У запропонованій дефініції автор акцентує увагу на військово-професійній спрямованості та комплексному характері такого процесу. Як було встановлено у першому розділі дисертації, правове навчання часто ототожнюється із правовим вихованням та правовою освітою загалом – як у повсякденному спілкуванні, так і в науковому дискурсі й законодавчих текстах. Однією з причин такої неузгодженості, на нашу думку, є прояв виховного характеру навчання як його об'єктивної закономірності – з одного боку й нормативна природа права як регулятора поведінки особистості – з іншого. Ураховуючи загальні ознаки навчання, *визначаємо* правове навчання офіцерів як *цілеспрямований процес взаємодії викладача із курсантами (слухачами) ВВНЗ з метою засвоєння ними узагальнених правових знань,*

формування вмінь та навичок адекватної юридично значущої поведінки у професійній діяльності та повсякденному житті.

На початку *Першого етапу (1946-1975)* зміст правового навчання передбачав оволодіння текстами чинних військових статутів та відомчих документів. Оскільки йшлося про нормативні акти, дія яких поширювалась на курсантів і слухачів, такий метод, підвищував їх інтерес до правової освіти. Крім цього, командири всіляко заохочували індивідуальне читання преси майбутніми офіцерами. У кожному підрозділі створювалася підшивка періодичних видань, доступна кожному курсанту та слухачеві, практикувалося вивішування преси на вітрини, аби оперативна правова інформація доводилася до пересічного читача. Після затвердження нових військових статутів 1946 р. у радянських ВВНЗ розгорнулася пропаганда їх вимог. У військовій періодиці було запроваджено спеціальні рубрики, наприклад: «Вимоги статутів - у життя», «Статут вимагає» тощо. У період з 1956 по 1970 роки оновлювалося законодавство щодо зміцнення оборони СРСР, підтримання порядку та дисципліни у Збройних Силах, зокрема, було запроваджено оновлені загальновійськові статuti (1960 р.). У 1962 р. з'явилося видання «Основи радянського військового законодавства (Посібник для офіцерів РА та ВМФ)». Для курсантів, що залучалися як народні засідателі та членів товариських судів, тематичних гуртків, проводилися різноманітні збори, семінари та конференції. Під час них майбутні офіцери слухали лекції, брали участь в бесідах із вивчення профільного законодавства, а також вивчали форми й методи правовиховної роботи у підпорядкованому підрозділі [125, с. 47-58].

Як зазначалося вище, для *Другого етапу (1975-1991)* досліджуваного періоду характерний активний розвиток педагогічної теорії та практики правової освіти у радянській вищій військовій школі. Разом із цим, інтерес дослідників зосереджувався на впливі на емоційно-вольовий компонент свідомості військовослужбовців, аніж, когнітивний – тогочасні праці присвячувались, здебільшого, проблемам правового виховання, аніж навчання, як-от «Правовое воспитание советских воинов» Г. Бушуєва та «Философско-социологический

анализ взаимосвязи нравственной и правовой ответственности личности советского воина» Г. Васяновича [132, с. 107-112]. Такий інтерес саме до процесу виховання військовослужбовців обумовлюється затвердженням у 1975 р. нових загальновійськових статутів, що прямо зобов'язували командирів та політпрацівників здійснювати правове виховання особового складу. Правове навчання майбутніх офіцерів на цьому етапі здійснювалося під час викладання спеціальних предметів. Від них вимагалось *знати* загальновійськові статuti та організацію служби військ у підрозділах і частинах й основи радянського законодавства, а також *уміти* організовувати і підтримувати внутрішній порядок у підрозділі у суворій відповідності з вимогами загальновійськових статутів, застосовувати їх положення в організації внутрішньої, гарнізонної, караульної служб та побуту особового складу підрозділу, а також застосовувати норми радянського законодавства у практичній діяльності [143].

Так, в навчальних програмах підготовки курсантів вищих військових командних училищ зв'язку з 1983 року, зокрема в Полтавському Військовому командному училищі зв'язку, було передбачено вивчення таких предметів, як "Загальновійськові статuti ЗС СРСР" та "Основи радянського законодавства й організації військового господарства". На ці предмети загалом відводилося відповідно 98 та 54 години. Перший предмет передбачав засвоєння змісту відповідних документів. Другий включав розділи щодо: комплектування ЗС СРСР та проходження військової служби, Закону про загальний військовий обов'язок; радянського законодавства та відповідальності за державні та загальнокримінальні злочини; матеріальної відповідальності військовослужбовців; правосуддя та прокурорського нагляду в СРСР; військових трибуналів та органів військової прокуратури; порядку проведення дізнання, попереднього слідства та судового розгляду кримінальних справ; адміністративного розслідування; роботи з запобігання злочинам; змісту та завдань правового виховання військовослужбовців; основ організації військового господарства; забезпечення військовослужбовців продовольством, речовим майном та грошовим утриманням; квартирно-експлуатаційного

забезпечення та медичного обслуговування; економічної роботи в підрозділі та військовій частині [142; 143]. Із початком викладання у ВВНЗ дисциплін «Радянське військове право та організація військового господарства», «Радянське військове законодавство та організація військового господарства» та «Основи радянського військового законодавства» вийшли друком відповідні підручники й навчальні посібники для майбутніх офіцерів. Крім цього, масово видавалися не лише підручники й посібники, але і плакати, інформаційні стенди, присвячені новим військовим статутам й підтриманню дисципліни (Див.Додаток Г), що розташовувались у приміщеннях військових училищ, частин, офіцерських клубів. Головною рисою радянських засобів правового навчання і виховання майбутніх офіцерів була їх насиченість комуністичною агітацією, адже вони розглядались, насамперед, як елемент політико-просвітницької роботи з просування державної ідеології.

Усіляка освітня діяльність, зокрема й у царині права, за часів СРСР планувалася й проводилася під уважним контролем КПРС. Так, Постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо покращення правового виховання трудящих» від 15 вересня 1970 р. визначала виховання високої правосвідомості, юридичної обізнаності населення, а також зміцнення соціалістичної законності одним з найважливіших державних завдань. У документі наголошувалося, що вся система політичної освіти має розгорнути широке вивчення основ законодавства та права у навчальних планах та програмах, в ідейно-політичній роботі серед громадського активу та населення [95, с. 295-300]. У Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 30 липня 1970 р. «Про заходи щодо покращення роботи судових та прокурорських органів» вказувалося, що органи прокуратури та суди приділяли недостатньо уваги пропаганді радянських законів та правовому вихованню населення, особливо молоді [42, с. 549-554]. Тож надалі особлива роль у цій справі відводилася представникам судової влади, прокуратури та міліції як фахівцям у галузі права. Крім цього, у військових училищах та академіях регулярно здійснювався аналіз та узагальнення дисциплінарної практики – кількості та характеру скоєних проступків. Одержані висновки

враховувались при плануванні та проведенні виховних заходів із курсантами відповідних училищ [160]. У середині 80-х років минулого століття (період «Перебудови»), спостерігалось істотне погіршення дисципліни у ВВНЗ під дією суспільно-політичних (внутрішнє напруження в СРСР через незрозумілу аргументацію безпосередньої участі радянських військ у бойових діях на території Афганістану, санкції США) та соціально-економічних (зниження рівня життя в країні, викривлене уявлення про дотримання закону у деяких курсантів) чинників. Через це, з метою поліпшення правової роботи в Радянській Армії, зокрема, у ВВНЗ було запроваджено «юридичний всеобуч». Наказ Міністра оборони СРСР № 200 від 12 травня 1989р. «Про організацію юридичного всеобучу та поліпшення правової роботи в Радянській Армії та Військово-Морському Флоті» містив такі основні положення: вважати загальну та систематичну правову освіту військовослужбовців складовою бойової та політичної підготовки та політико-виховної роботи; організувати вивчення радянського законодавства у всіх військових навчальних закладах усіма категоріями особового складу; посилити увагу до вивчення радянського законодавства у військових навчальних закладах, забезпечити високий якісний рівень підготовки з цієї дисципліни слухачів та курсантів; включити курс правового навчання до переліку дисциплін, які вивчаються на кафедрах суспільних наук ВВНЗ; встановити обов'язковий обсяг правових знань для всіх категорій військовослужбовців – «правовий мінімум». Після набрання чинності цим наказом вже у 1989-1990 рр. у військових академіях розпочалося викладання навчальної дисципліни «Військове право», а у військових інститутах та училищах – «Основи радянського права» [126, с. 123-131]. На даному етапі правове навчання було організовано як окремий предмет і набуло своєї сучасної форми. Зміст правового навчання став уніфікованим, хоча він різнився залежно від типу закладу освіти (військова академія, вище військово-політичне училище). Були поширеними традиційні форми навчання, такі як лекції, практичні заняття та самостійна робота. Водночас, усе більш поширеним ставало використання ситуаційних завдань як методу навчання.

Здобуття Україною незалежності на початку *Третього етапу (1991-2015)* розвитку правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі позначилося, насамперед, на змісті правового навчання майбутніх офіцерів. Становлення правової системи держави і динамічний законодавчий процес закладали нормативні засади її функціонування, зокрема й військового будівництва. Одночасно змінювались погляди та підходи до підготовки кваліфікованих фахівців, вимоги, що ставляться до військових професіоналів, уявлення про бажаний рівень правової культури громадян. Важливість вивчення законодавства військовослужбовцями (правове навчання) підкреслюється у п. 3 Директиви Міністра оборони України від 26 січня 1994 року №Д-4 «Про організацію та завдання правового виховання в Збройних Силах України». У різні роки правове навчання майбутніх офіцерів здійснювалося в межах дисциплін «Основи права», «Основи Конституційного права України» та курсу «Основи законодавства України», що поєднував два попередні (Див. Таблиця 1).

Таблиця 1 Співвідношення обсягів навчального часу, відведеного для самостійної роботи та занять під керівництвом викладача із правничих дисциплін у Полтавському військовому інституті зв'язку

Навчальний рік	Дисципліна	Всього годин	Під керівництвом викладача	Самостійні заняття
1997/1998	Основи права	54	36	18
	Основи конституційного права України	54	36	18
	Разом:	108	72	36
1998/1999	Основи законодавства України	82	54	28

Таблицю укладено автором з використанням джерел (150; 151)

Так, вивчення курсантами військового права в межах навчальної програми з курсу «Основи права», з урахуванням норм Конституції України, законів України «Про оборону», «Про Збройні сили України», «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» «Про освіту» та положень Державної національної програми «Освіта» було покликане: надати курсантам визначений обсяг правових знань, необхідний для забезпечення законності та правопорядку, організації правовихих роботи в підрозділі; сприяти вихованню усвідомленої поваги до права, Конституції України, як основного закону держави прав людини та громадянина; надати майбутнім офіцерам комплекс знань, та уміннь, які необхідні для виконання ними своїх службових обов'язків на відповідному професійному рівні; прищеплювати свідоме ставлення до суворого додержання та точного виконання правових приписів. Найважливішими завданнями курсу були: надати курсантам знання щодо основних категорій теорії держави та права, державного управління, будівництва ЗСУ, проходження військової служби, права війни; навчити орієнтуватися в системі законодавства України, системі і компетенції органів державної влади України; переконати курсантів у необхідності неухильно додержуватися вимог законності у практичній діяльності. У результаті вивчення курсу дисципліни курсанти повинні були *знати* основні поняття та визначення теорії права; загальні положення військового законодавства України щодо будівництва ЗСУ та проходження військової служби; організацію, порядок провадження дізнання, адміністративного (службового) та дисциплінарного розслідування, повноваження посадових осіб; основні положення міжнародних договорів, які встановлюють правила ведення війни, поводження з військовополоненими та пораненими, обмежують методи та засоби ведення бойових дій. Також після проходження цього курсу майбутні офіцери повинні були *уміти* застосовувати Конституцію України, чинне законодавство в службовій діяльності, вихованні військовослужбовців; складати основні процесуальні документи; орієнтуватися в системі чинного законодавства, відшукувати необхідну правову інформацію. Крім цього курсанти мали *бути ознайомленими* з організацією та діяльністю

військових судів військових прокуратур юридичної служби Міністерства оборони України, формами їх взаємодії з командуванням та органами виховної роботи щодо забезпечення законності та військової дисципліни у Збройних Силах України. Викладання та вивчення курсу «Основи права» спиралося на теоретичні положення філософії і теорії держави та права, здійснювалося на підставі нормативно-правових актів щодо реформи військової освіти в Україні. Програма вивчення курсу передбачала комплексний підхід до опанування правовими знаннями, враховувала нагальну потребу в умінні майбутніх офіцерів орієнтуватися в оновленому військовому законодавстві, правильно застосовувати його в службовій діяльності, давати правову оцінку реальним явищам та подіям. В усіх видах навчальних занять нормативно-правові акти аналізувалися та вивчалися в органічному зв'язку з життям військ, практичною діяльністю командирів щодо зміцнення правопорядку та військової дисципліни в частинах та підрозділах. Під час *лекцій* увага курсантів акцентувалася на ключових положеннях відповідної теми, внутрішньому взаємозв'язку правових понять та категорій, їх реалізації в Конституції та чинному законодавстві України. Метою *практичних занять* було навчити курсантів орієнтуватися в масиві військового законодавства й *складати основні процесуальні документи*. На практичних заняттях курсанти з метою глибокого засвоєння складних правових категорій в формі *ділових ігор* та комп'ютерного тестування вирішували задачі, набували навичок правильного тлумачення та застосування норм права до конкретних службових ситуацій. Так, тема «Юридична відповідальність військовослужбовців» передбачала засвоєння курсантами вимог до документів адміністративного (службового) розслідування при притягненні військовослужбовців до матеріальної відповідальності, тема «Правова робота в військових частинах та підрозділах» включала вимоги до змісту документів адміністративного розслідування. Тема, присвячена дізнанню в Збройних Силах України, охоплювала порядок складання та основні вимоги до процесуальних документів й підготовку постанови про порушення кримінальної справи. До теми «Організація правової роботи у військових частинах та

підрозділах» входили вимоги до форми та змісту основних службових документів, зокрема, складання проектів наказу командира військової частини [149]. Як вбачається з робочих навчальних програм відповідних дисциплін, курсанти на практичних заняттях та під час самостійної роботи аналізували нормативні вимоги до форми та змісту документів, що найчастіше використовуються у військово-професійній діяльності й складали їх проекти, спираючись на ситуаційні завдання. Варто підкреслити, що складання майбутніми офіцерами проектів службових документів під час вивчення правознавчих дисциплін передбачає не лише їх механічне відтворення за наданим зразком, але й здатність комплексно застосовувати здобуті теоретичні знання до запропонованої ситуації, що відповідає їх майбутній військово-професійній діяльності.

Також, у філіалі Київського військового інституту управління та зв'язку (Полтавського військового інституту зв'язку) на практичних заняттях із дисципліни «Основи права» застосовувались *ділові ігри*, під час яких курсанти розв'язували ситуаційні завдання, опановували навички вірного тлумачення й застосування норм права у різних службових обставинах [147]. Одним з основних недоліків усного викладання навчального матеріалу є монотонний монолог викладача під час лекції. Проте цей недолік може бути компенсований за допомогою методів обговорення матеріалу, що вивчається. Ці методи передбачають колективну роботу суб'єктів навчання, що сприяє активній взаємодії та обміну інформацією. Використання обговорення матеріалу в військовій дидактиці дає курсантам можливість аналізувати специфіку та зміст навчального матеріалу в невимушеній атмосфері. Це дозволяє правильно осмислити, закріпити і обґрунтувати отримані знання, а також навчитись використовувати їх у практичній військовій діяльності. Ділова гра є способом відтворення сутності військово-професійної діяльності шляхом моделювання умов і системи відносин, які є характерними для військової служби. Цей метод передбачає створення ситуацій, що імітують професійну діяльність військових або окремі її аспекти, а також відтворення соціальних взаємин, які є

характерними для цієї діяльності. Основною метою ділової гри є формування навичок прийняття рішень під час взаємодії, активного суперництва та конкуренції між учасниками. Це дозволяє розвивати вміння діяти відповідно до змісту та вимог професійної діяльності військових. Під час ділових ігор у військових можуть випадати різні ролі, де вони стають учасниками дидактично значущих ситуацій, взаємодіють або протистоять одне одному. Важливо, що такі ситуації розвиваються спонтанно і непередбачувано. При цьому автор підкреслює, що конструювання та використання таких ігор повинні враховувати важливі психолого-педагогічні принципи, такі як імітаційне моделювання конкретних умов і динаміки певної діяльності, гри змісту і форм професійної діяльності, спільної діяльності, діалогічного спілкування, двоплановості, проблемності змісту імітаційної моделі та процесу її розвитку в ігровій діяльності [137, с.180]. Н. Замотаєва ділові ігри визначає як метод навчання, метою якого є відпрацювання різноманітних умінь, способів діяльності, у накопичення або поглиблення досвіду спілкування та взаємодії шляхом розігрування змодельованих професійних ситуацій (подій). Дослідниця підкреслює, що ігрові заняття дозволяють органічно перейти від традиційного до інтерактивного навчання, максимально збільшують у тих, хто навчається, інтерес до обраної професійної діяльності [29, с. 193]. А. Будас пов'язує навчальні ігри на заняттях з правознавства з організацією дослідницької навчальної діяльності студентів і їхнім оволодінням пошуковими процедурами. Вона також підкреслює, що ці ігри сприяють формуванню культури рефлексивного мислення, що означає аналіз ходу гри, обговорення її дії та результатів, встановлення зв'язку між ігровою моделлю та реальністю, а також взаємодії між учасниками гри. Крім того, такі ігри сприяють самонавчанню, оскільки студенти набувають суб'єктивний правовий досвід та розвивають вміння вирішувати соціально-правові проблеми або завдання. Значущість ділових ігор саме під час вивчення правознавчих дисциплін автор вбачає у тому, що вони задіюють велику кількість студентів, забезпечуючи закріплення отриманих ними на лекціях правових знань, практичних навичок тлумачення і

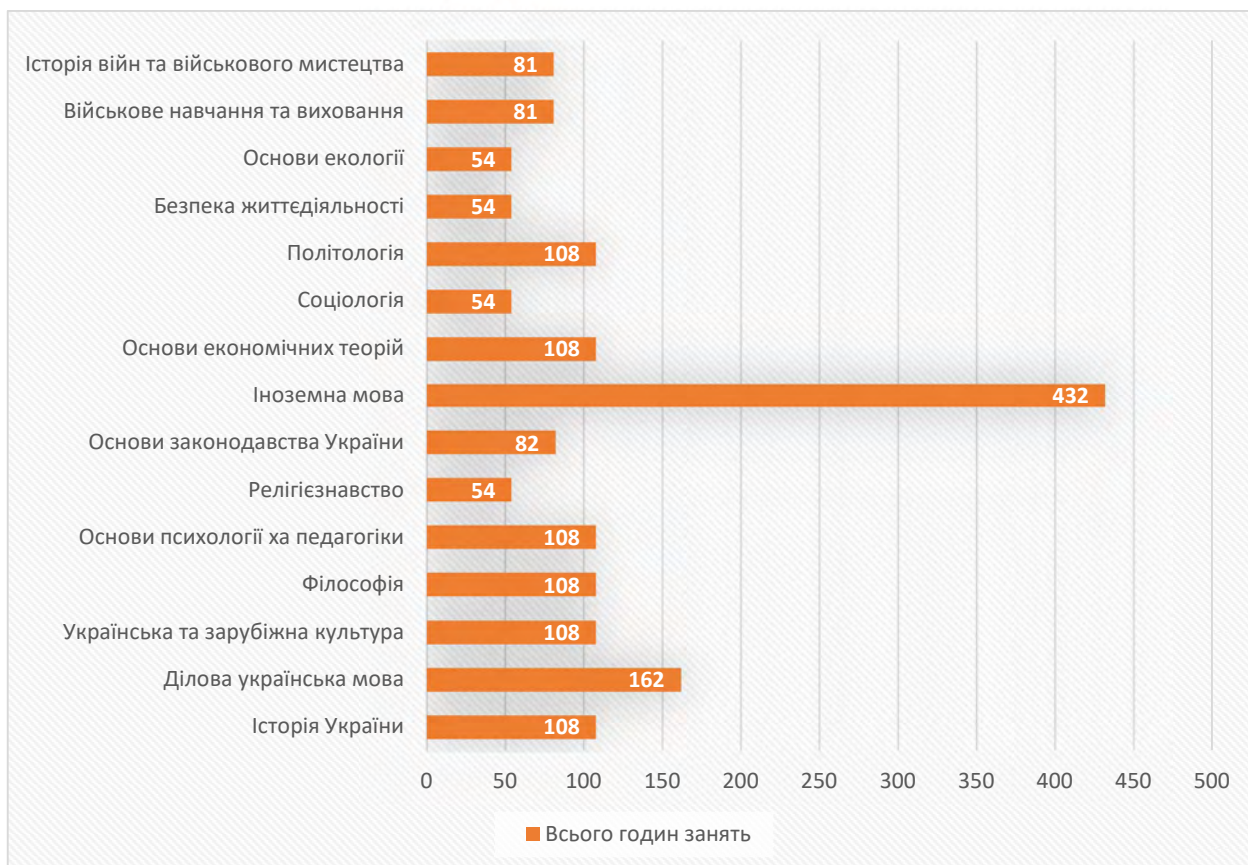
застосування законодавчих та інших нормативних актів. Науковець рекомендує проводити навчальні ігри із правознавства після того, як відповідні знання і уявлення у студентів вже, до певної міри, сформовані й удаватися до цієї технології лише для досягнення цілей, які неможливо реалізувати простішими, традиційними способами [4, с. 224-231]. Адже, як стверджує Я. Гриньова, переважання виключно інтерактивних методів навчання і розмаїття форм активної освіти таке ж шкідливе для організації правової освіти, як і повна їх відсутність. кращий результат може бути отриманий при оптимальному співвідношенні різних освітніх технологій: діяльність людини різностороння, таким різностороннім по-винне бути і навчання, яке є одночасно відтворенням цієї діяльності і підготовкою до неї [18, с.24-28]. Поділяючи думку авторів, відзначимо, що спроможність вдало обирати й поєднувати методи навчання є запорукою успішного засвоєння навчуваними правової інформації, а також проявом педагогічної майстерності викладача й розуміння ним колективу тих, хто навчається. Таким чином, застосування методу ділових ігор при викладанні правничих дисциплін у вищій військовій школі розкриває творчі й комунікативні здібності курсантів їх рефлексивне мислення, залучає усіх присутніх на занятті до вирішення проблемного завдання, сприяє комплексному засвоєнню знань із предмета. Ділові ігри посилюють інтерес майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності, оскільки відтворюють соціальний зміст певних службових ситуацій. Водночас, такий спосіб активізації практичних занять доцільно застосовувати для закріплення на практиці вже сформованих уявлень з відповідної теми.

Вивчення курсантами Полтавського військового інституту зв'язку (далі – ПВІЗ) військового права здійснювалося у взаємозв'язку з гуманітарними та військовими дисциплінами, які викладалися у військовому навчальному закладі. Важливою складовою освітнього процесу була *самостійна робота* щодо закріплення та поглиблення правових знань, активного пошуку необхідної інформації, набуття навичок роботи з нормативно-правовими актами, юридичною літературою. Самостійна робота із вивчення курсу відбувалася під

керівництвом викладача, під час *консультацій*. Вивчення курсу «Основи права» проходило в 7 семестрі й завершувалося складанням диференційованого заліку.

Метою програми з курсу «Основи конституційного права України» було навчити курсантів чітко орієнтуватися в основних положеннях Конституції України й інших нормативно-правових актах, прийнятих на її виконання; формування в курсантів правових знань, уявлень про соціальне значення Основного Закону, його роль в розбудові державності України, її обороноздатності; виховання у курсантів глибокої поваги до Конституції України та інших нормативно-правових актів. В результаті вивчення дисципліни курсанти повинні були *знати*: основні положення теорії конституційного права; історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні; характеристику загальних засад конституційного ладу в Україні; статус і повноваження вищих органів державної влади і управління; статус і повноваження Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції, прокуратури України. *Уміти*: застосовувати норми Конституції України в повсякденній діяльності на офіцерських посадах, при проведенні занять з гуманітарної підготовки, у правовому вихованні підлеглих, працівників та службовців ЗСУ. *Бути ознайомленими* з конституційними законами України та іншими відповідними нормативно-правовими актами. Під час вивчення навчальної дисципліни "Основи конституційного права", курсанти отримували знання про основні принципи конституційного процесу в Україні, права, свободи та обов'язки громадян, а також конституційні принципи діяльності вищих органів державної влади, управління, органів прокуратури та судів загальної юрисдикції. Проходження цього курсу рекомендувалося супроводжувати вивченням Конституції України та конституційних законів України. При проведенні лекцій, увагу курсантів зосереджували на основних положеннях відповідної теми, взаємозв'язку правових понять і визначень, їх використанню в чинному законодавстві України. Метою практичних занять було навчити курсантів самостійно орієнтуватися в Конституції України та чинному законодавстві, правильно застосовувати правові акти у практичній роботі.

Самостійна робота курсантів із вивчення основних положень Конституції України, конституційних законів здійснювалася із використанням літератури та матеріалів, доступних у бібліотеці закладу освіти, а також колекції матеріалів кафедри. Вивчення курсу «Основи конституційного права» відбувалося протягом VIII семестру, загальним обсягом 54 навчальних години і завершувалося диференційованим заліком [148].

Рис. 1. Діаграма розподілу навчального часу між гуманітарними та соціально-економічними дисциплінами у 1998/1999 н.р.

Діаграму укладено автором з використанням джерел

(144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151)

Пізніше ці дві дисципліни були об'єднані під назвою «Основи законодавства України». Так, навчальним планом філіалу Київського військового інституту управління та зв'язку (Полтавського військового інституту зв'язку) на 1998/1999 рік на вивчення дисципліни усього відводилося 82 години (Див. Рис. 1), форма контролю знань – іспит у VIII семестрі [151].

Робоча навчальна програма дисципліни "Основи законодавства України" включала наступні розділи: роль права та його система у процесі розбудови ЗСУ; комплектування ЗСУ особовим складом; юридична відповідальність військовослужбовців; правова робота у військових частинах і підрозділах (зокрема, діловодство в Збройних Силах України); правове виховання військовослужбовців; дізнання в Збройних Силах України; сучасне міжнародне право військових конфліктів (включаючи поняття державної території, її складові та правові процедури їх зміни; визначення агресії в міжнародному праві та конкретні дії, які вважаються проявами агресії; правове регулювання військових конфліктів; сучасне гуманітарне право, що стосується заборонених методів і засобів ведення війни; правовий статус цивільного населення та полонених під час військових конфліктів; правила поведінки військовослужбовців під час бойових дій; обов'язки командного складу). Окрім цього, до програми входили теми, присвячені Основному закону України: основні характеристики Конституції України, види конституцій: писані та неписані; історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні; характеристика загальних засад конституційного ладу в Україні; права, обов'язки та свободи людини і громадянина; конституційне регулювання виборів та референдуму; конституційне регулювання питань здійснення правосуддя в Україні; основні засади територіального устрою України; статус і повноваження органів державної влади, порядок внесення змін до Конституції України, тощо [148]. Отже, архівні джерела підтверджують, що зміст правової освіти офіцерів у ВВНЗ вже з перших років незалежності України був поліпшений і актуалізований, а методи викладання відповідних дисциплін були оновлені порівняно з радянським періодом. Робочі програми відповідних дисциплін українських ВВНЗ включали розділи з міжнародного гуманітарного та конституційного права, вивчення яких додатково сприяло цивілізованому ставленню до учасників збройних конфліктів та підвищенню громадянської свідомості військовослужбовців.

Поряд із змістовною стороною підвищення якості підготовки випускників важливу роль відіграла і методика проведення занять. Як зазначалося у 1991 р. начальником кафедри суспільних дисциплін Військової інженерної радіотехнічної академії протиповітряної оборони імені Л. О. Говорова (м. Харків), полковником В. Слонимським: «Опанування викладацьким складом методу діалогу, формування умінь використовувати його елементи під час лекцій та семінарів – веління часу. Ця проблема загалом успішно вирішується на кафедрі. Багато викладачів, готуючись до занять, підбирають 2-3 проблемні ситуації, що дозволяють зіставити 2-3 підходи до проблеми, висловити своє ставлення. У результаті викладач, розмірковуючи, нібито сам із собою, веде думку слухачів, підключаючи на окремих етапах до розмови й учнів. На таких заняттях слухачі не лише набувають знання, а й навчаються діалектично гнучко та логічно струнко мислити. Якщо на лекціях превалує внутрішній діалог педагога, то семінари організуються таким чином, щоб діалог вели самі слухачі. З цією метою викладачі кафедри широко використовують на семінарських заняттях методи «круглого столу», «прес-конференції», «проблемно-рольовий метод»» [104, с. 11].

По мірі формування системи законодавства України, набуття нею сталості, у ВВНЗ з'явилися численні навчальні видання із військово-правових дисциплін. Наприклад, при викладанні в Національній Академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного дисципліни «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право» використовувались підручники «Правове регулювання діяльності ЗСУ (Ю. Понігатченко, 2002), «Міжнародне гуманітарне право» (В. Репецький, В. Лисик, 2007), навчальні посібники «Адміністративна відповідальність військовослужбовців» (Н. Стукаліна, 2008), «Основи правознавства (у запитаннях і відповідях)» (Н. Стукаліна, 2011), «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право: Курс лекцій» (В. Дурач, Н. Стукаліна, 2013), довідники «Довідник з питань міжнародного військового співробітництва та участі у міжнародних операціях» (2001), «Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в оборонному

секторі. Збірник прикладів (компендіум) позитивного досвіду» (2010) тощо [64]. Вартим, на нашу думку, уваги є виданий Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка навчальний посібник "Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах)" (О.В. Кривенко, І.І. Качан, 2008) розроблений для студентів вищих військових навчальних закладів, а також для курсантів вищих навчальних закладів, що мають військові навчальні підрозділи. В посібнику пояснюються основні концепції військового будівництва, нормативні основи діяльності Збройних Сил та інших військових формувань України, розкриваються принципи військового обов'язку і військової служби. Крім того, розглядаються правовий статус військовослужбовців, забезпечення законності у Збройних Силах та інших військових формуваннях, а також соціальний та юридичний захист військовослужбовців та їх близьких осіб [47]. Особливістю цього посібника є те, що в ньому, на відміну від підручників із правознавства, матеріал подано стисло – у вигляді структурно-логічних схем, ознайомлення з якими сприяло студентам, курсантам (слухачам) в систематизації отриманих знань. Особливим засобом правової освіти у Збройних Силах України були кінофільми, а пізніше – відеоматеріали на юридичну тематику. Їх зміст змінювався, залежно від мети, з якою вони демонструвалися – профілактика позастатутних відносин, корупційних правопорушень, ознайомлення з нормами міжнародного права. Використання таких стрічок зберігає свою актуальність. Так, силабусом дисципліни «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право», що викладається в Національній Академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного у якості додаткового джерела інформації пропонується навчальний фільм «Міжнародне гуманітарне право» [64]. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні правознавчих дисциплін у ВВНЗ представлене, переважно, проведенням комп'ютерних тестувань із відповідних предметів та використанням тематичних онлайн-ресурсів. Наприклад, ще у 90-х роках ХХ століття у Полтавському

військовому інституті зв'язку комп'ютерні тестування проводилися під час практичних занять при вивченні курсу «Основи права» [145].

Отже, проаналізувавши архівні матеріали, наукову літературу та педагогічну практику, відзначимо, що для набуття курсантами ВВНЗ правових компетентностей було важливим використання усієї різноманітності описаних засобів. Так, підручники й навчальні посібники допомагали сформувати у майбутніх офіцерів ґрунтовні знання із предмету й систематизувати їх. Інструменти візуальної агітації давали їм змогу засвоїти базові положення про регулювання повсякденного життя воїнів. Навчальні кіно- та відеофільми надавали додаткової виразності лекційному матеріалу. Інформаційно-комунікаційні технології прискорювали роботу курсантів із нормативним матеріалом, автоматизували процеси оцінювання їх знань із правознавчих дисциплін.

Використання судових та дисциплінарних справ, спостереження за відкритим процесом лишалися серед методів здійснення правової освіти у вищій військовій школі України. Так, С. Скуріхін зазначає, що дисциплінарна практика має вплив на процес правового виховання. Важливу роль у правовому вихованні особового складу виконували військові прокуратури. Зокрема, робота військової прокуратури щодо розкриття злочинів і притягнення винних до відповідальності також мала попереджувальну і виховну цінність. До ефективних форм правового виховання також належить проведення відкритих судових процесів військовими судами прямо у розташуванні військових частин в присутності особового складу. Цей порядок судового розгляду був характерним тільки для військових судів. Розгляд найбільш актуальних і значущих справ безпосередньо у військовій частині дозволяв забезпечити одночасну присутність великої кількості слухачів, посилити вплив на виховання військовослужбовців у плані поваги до закону, непоодинокості відносно правопорушень, додержання вимог військової присяги і військових статутів, а також ефективно запобігати злочинам. [102, с. 63-69]. Військові прокурори (військові прокуратури, як штатно-структурні одиниці) діяли в Україні у статусі спеціальних прокурорів (прокуратур) з 1992 по 2012 рік,

відповідно до Закону України «Про прокуратуру» [90]. Після прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» положення, що стосувались військових прокуратур були виключені із Закону України «Про прокуратуру» [79]. Таким чином, у 2012 році військові прокуратури були скасовані як інститут. Діяльність військових прокуратур було відновлено у 2014 році. Проте, забезпечення правильного застосування законодавства в Міноборони та Збройних Силах України нині здійснює відповідна Юридична служба. Так само, в Україні з 2010 року ліквідована система військових апеляційних та військових місцевих судів [85]. Разом із цим, відповідно до чинного законодавства України, судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом (наприклад, нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом). Кожна особа має право на безперешкодний доступ до судового рішення відповідно до закону. Справи розглядаються в судах публічно, за винятком випадків, передбачених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи. Засідання суду згідно з Законом України "Про судоустрій і статус суддів" проводяться в спеціально обладнаному для цього залі засідань, який забезпечує розміщення сторін та інших учасників судового процесу. У залі судового засідання особи, представники засобів масової інформації можуть здійснювати фотографування, відео- та аудіозапис з використанням портативної техніки без окремого дозволу суду, з урахуванням обмежень, встановлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється за згодою суду. У разі, якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні через відеоконференцію, перебіг судового засідання обов'язково транслюється в мережі Інтернет [93]. Відтак, в умовах сьогодення, з урахуванням дії принципу гласності і відкритості судового процесу, вбачається можливим використання матеріалів судових справ, спостереження майбутніх офіцерів за відкритим слуханням як методу здійснення їх правової освіти.

Досліджуючи основні форми правового виховання як важливого напрямку

профілактики правопорушень серед дітей, Н. Лесько відзначає, що відвідування студентами ПТНЗ судових засідань має викликати жвавий інтерес у юнаків та дівчат, дати їм змогу не лише оволодіти програмним матеріалом, а й надати вірну оцінку різним фактам суспільного і власного досвіду [51, с. 33-37]. Зі свого боку, І. Ковчина, у дисертації, присвяченій теорії та практиці підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності, відносить відвідування судових засідань до важливих елементів підготовки студентів до прикладної діяльності за професією [40, с. 39]. Погоджуємось з названими авторами у тому, що спостереження за відкритим судовим засіданням породжує в свідомості майбутнього фахівця рефлексії із питання, що розглядається по справі й одночасно готує його до практичної діяльності.

Отже, використання матеріалів судових та дисциплінарних справ, спостереження за відкритим процесом у правовій освіті трансформувалися із репресивних інструментів залякування в дієву форму підготовки фахівців до практичної діяльності. Їх слід вважати ефективною формою правової освіти курсантів ВВНЗ, яка: по-перше, виконує виховну функцію, створюючи в майбутніх офіцерів переконання в невідворотності покарання за правопорушення; по-друге, дозволяє їм скласти уявлення про реальний процес правозастосування; по-третє, активізує критичне мислення слухачів, адже кожна із сторін розглядуваної справи прагне обґрунтувати власну позицію як єдину вірну.

Зустрічі з фахівцями-юристами як форма правової освіти у вищій військовій школі мали місце як під час навчальних занять, так і позааудиторних виховних заходів. Організація підвищення рівня правових знань військовослужбовців входила до завдань юридичних служб Збройних Сил, починаючи із радянських часів. Здійснення правоосвітньої діяльності офіцерами-юристами передбачалося Наказом Міністра оборони СРСР від 18.08.1987 року № 250 «Про введення в дію Настанови з правової роботи в Радянській Армії та Військово-Морському Флоті». Пізніше аналогічні положення містили Наказ Міністра оборони України від 26 вересня 2005 року

№ 584 «Про вдосконалення діяльності юридичної служби Міністерства оборони України»; Положення про юридичну службу ЗСУ, затверджене наказом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗСУ від 7 грудня 2005 року №202; Загальне Положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, організації, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1040. Пунктом 2 Директиви Міністра оборони України від 26.01.1994 № Д-4 «Про організацію та завдання правового виховання в Збройних Силах України» передбачено проводити зустрічі особового складу з працівниками правоохоронних органів, проведення правових інформацій, годин правової пропаганди, вечорів питань та відповідей, юридичних консультацій з метою пропаганди правових знань [36, с. 344]. Відповідно до Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, затвердженого Наказом Міністерства оборони України від 16.05.2016 № 259, Юридична служба апарату Міноборони відповідно до покладених на неї завдань, зокрема, здійснює заходи, спрямовані на підвищення рівня правових знань військовослужбовців і працівників структурних підрозділів Міноборони, підпорядкованих органів військового управління, військових частин(установ, організацій) та підприємств. Так само, Юридична служба ЗСУ, органу військового управління, військової частини А0515 відповідно до покладених на них завдань організують і проводять роботу, спрямовану на підвищення рівня правових знань військовослужбовців та працівників ЗСУ Генерального штабу ЗСУ, органу військового управління, військової частини А0515, роз'яснюють практику застосування законодавства, надають правову допомогу та консультації з правових питань військовослужбовцям та працівникам ЗСУ. Зі свого боку, помічник командира (начальника) з правової роботи, (юрисконсульт) військової частини (установи, організації) та підприємства, відповідно до покладених на них завдань, організують і проводять роботу, спрямовану на підвищення рівня правових знань військовослужбовців та працівників ЗСУ військової частини (установи), роз'яснюють практику застосування законодавства, надають консультації з

правових питань [72]. Відтак, сьогодні участь у здійсненні правової освіти входить до завдань військових юристів на всіх рівнях системи Міністерства оборони України – починаючи із військових частин та освітніх установ, й завершуючи апаратом Міноборони. С. Сірий та О. Кожедуб відзначають велике виховне значення виступів військових юристів на зборах особового складу при обговоренні правопорушень, які проводяться у зв'язку з конкретною кримінальною справою. Крім цього, військові юристи також здійснюють виступи для роз'яснення законодавства під час службових нарад, зборів, семінарів з участю осіб командного складу [97, с. 131-135]. В. Ягупов рекомендує залучати фахівців, зокрема, із військового права для проведення практичних занять із відповідної дисципліни у формі круглого столу як компетентних осіб [137, с. 198]. В. Федоренко підкреслює, що офіцерам, які мають юридичну освіту і практикують у галузі права властива професійна правосвідомість. Вона являє собою поєднання раціональних (правових знань) і чуттєвих (емоційних) елементів, де перші домінують, характеризуються системністю і конкретністю. Військовим правникам притаманні професійні юридичні навички, вміння користуватись фаховим інструментарієм у практичній діяльності. Для цього буде замало базових уявлень про правові явища й необхідне глибоке розуміння військового законодавства й практики його застосування. Відтак, правосвідомість цієї категорії військовослужбовців тісно пов'язана із нормами права. Раціональні компоненти професійної правосвідомості тісно взаємодіють з емоціями й настроями, а чуттєвий рівень спирається на переживання офіцера-юриста, пов'язані з певними правовими явищами. Крім цього, здійснюючи юридичну практику офіцери-правники постійно підвищують свій фаховий рівень [115, с. 34-38]. Ураховуючи наведене, позитивними сторонами залучення до здійснення правової освіти майбутніх офіцерів військових юристів є те, що останні володіють систематизованими, актуальними, знаннями в цій галузі, навичками й практичним досвідом їх застосування. Участь таких фахівців як у проведенні навчальних занять, так і позааудиторних активностях дає змогу

сформувати в курсантів реальні уявлення й очікування від нормативного регулювання їх професійної діяльності.

Залежно від способів організації освітнього процесу М. Фіцула розрізняє догматичне, пояснювальне, пояснювально-ілюстративне, проблемне та програмоване навчання [118, с. 147-154].

При оволодінні майбутніми офіцерами правовими знаннями так само простежується застосування різноманітних видів навчання або їх поєднання. Так, наприклад, *догматичне* навчання забезпечувало дослівне запам'ятовування й точне відтворення курсантами текстів нормативних актів, насамперед, військових статутів; *пояснювальне* – застосовувалось для кращого засвоєння навчуваними змісту ключових юридичних категорій їх взаємозв'язків та використання в законодавстві; *пояснювально-ілюстративне* – дозволяло сформувати навички складання основних процесуальних та інших документів, які створюються у військовому діловодстві; *проблемне* – полягало у розв'язанні ситуаційних завдань на правову тематику, аналізі поширених службових обставин (використання навчальних і життєвих ситуацій) під час занять із відповідної дисципліни або виробничої практики, а також опрацювання курсантами текстів нормативно-правових актів і юридичної літератури під час самостійної роботи (постановка дослідницьких завдань, спонукання до аналізу фактів і явищ, їх порівняння, зіставлення, протиставлення); *програмоване* навчання дозволяло оптимізувати учбовий час, що витрачався на перевірку рівня засвоєння курсантами правових знань, тож, знаходило свій вияв у використанні навчальних посібників із відповідною схемою викладу матеріалу, тестових завдань, а пізніше – також комп'ютерного тестування.

Правові знання доносилися до курсантів як в *усних* так і *практичних* формах організації навчального процесу – під час лекційних та семінарських занять. Крім цього, проводились бесіди, дискусії, круглі столи на військово-юридичну тематику.

Ураховуючи обмежену кількість навчальних годин, виділених для опанування конкретними предметами, важливу роль у здобутті юридичної

інформації відіграє правова *самоосвіта*, яка полягає у добровільному поглибленому вивченні військовослужбовцями законодавства із певного кола питань. Важливою ознакою правової самоосвіти є самостійне обрання суб'єктом цілей та змісту діяльності щодо вивчення законодавства.

Ефективним засобом *перевірки засвоєння правових знань* у військовослужбовців ЗСУ було застосування різних форм контролю, які є важливою частиною педагогічних технологій правового навчання. Крім *іспитів та заліків*, однією з популярних форм контролю є розв'язання тестових завдань. Це включає такі їх типи: репродуктивного рівня, що передбачають відтворення знань; перевірки розумових умінь, які спрямовані на оцінку вміння розв'язувати типові завдання; самостійного аналізу, які вимагають критичного осмислення вивченого матеріалу; перевірки творчих умінь, що ставлять за мету перевірити вміння військовослужбовців творчо застосовувати отримані знання при вирішенні нестандартних задач [97, с. 131-135].

Серед методів навчання дослідники розрізняють, зокрема, ті що застосовуються для:

- 1) організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності;
- 2) стимулювання і мотивацію навчально-пізнавальної діяльності;
- 3) контролю і самоконтролю навчально-пізнавальної діяльності [118, с. 119].

Так, серед методів *першої групи* при організації правового навчання у вищій військовій школі протягом досліджуваного періоду використовувались:

словесні (*пояснення, розповіді, лекції, бесіди*) на юридичну тематику – для донесення правової інформації до курсантів;

наочні (*ілюстрування, демонстрування та самостійне спостереження*) – надання курсантам зразків документів, перегляд кінофільмів, відеофрагментів на правову тематику, відвідування відкритих судових процесів, а також здобуття відповідного досвіду під час виробничої практики;

практичні (*вправи, дослідні роботи*) – передбачали *розв'язання завдань*, що являли собою юридично унормовану ситуацію, яка потребує прийняття того чи іншого рішення, а також *підготовку рефератів* із відповідної дисципліни.

Методи *другої групи* були представлені такими як *навчальні дискусії, ділові ігри, створення ситуації та опора на життєвий досвід научуваних*. Вони дозволяли курсантам сформувавши необхідні теоретичні уявлення й навички правової роботи у частині або підрозділі.

До методів *третьої групи* належать методи *усного, письмового та тестового контролю*, які застосовувались при перевірці засвоєння курсантами знань із правових дисциплін.

Правове виховання різних груп населення традиційно визнається науковцями й нормотворцями ключовою передумовою для сталого розвитку держави і суспільства. Дослідники розуміють під процесом виховання комплекс заходів, спрямованих на гармонійний розвиток особистості у всіх її аспектах: фізичному, духовному і соціальному. Цей процес включає формування необхідних навичок для успішного життя, забезпечення безпечного існування та взаємодії з оточуючим соціумом, а також закладення основних цінностей і самосприйняття. Його метою є створення умов для самостійного функціонування і розвитку особистості, а також повного розкриття її потенціалу [106, с. 69-73]. Зі свого боку, *правове виховання військовослужбовців* науковці описують як цілеспрямований і систематичний процес, спрямований на вплив на свідомість та психологію військовослужбовців з метою формування у них глибокого і стійкого правового уявлення, переконань і почуттів. Метою такого виховання є встановлення в них високої правової культури та активної правомірної поведінки [97, с. 131-135].

На *Першому етапі (1946-1975)* досліджуваного періоду, основним завданням правового виховання у збройних силах стало забезпечення додержання військової дисципліни командирами та їх підлеглими. Важливу роль у цьому процесі відіграла діяльність політпрацівників та органів відповідних установ або підрозділів. Із курсантами проводилася політична інформація, яка

передбачала індивідуальні та групові бесіди, зокрема, на правову тематику.. Серед іншого, проведення політінформацій забезпечувало розширення правового кругозору офіцерів, формування їх правової культури. Також як засіб правового виховання майбутніх офіцерів широко застосовувалась пропагандистська література. Крім цього, значний виховний вплив на курсантів військових училищ справляло використання матеріалів судових процесів над бійцями. Після закінчення Другої світової війни й аж до 1970 року поступово активізується і вдосконалюється агітаційно-пропагандистська робота правової спрямованості. Стало поширеним проведення з курсантами кінолекційних та тематичних вечорів, конференцій, вечорів запитань та відповідей [125, с. 47-58].

Протягом *Другого етапу (1975-1991)* розвитку вітчизняної правової освіти у вищій військовій школі правове виховання майбутніх офіцерів стало предметом ретельного вивчення радянських науковців, набуло системного й уніфікованого характеру. Однак, воно залишалося під впливом марксистсько-ленінської ідеології й розглядалося як засіб комуністичного виховання. Так, у Звіті по роботі Львівського вищого військово-політичного училища за 1974-1975 навчальний рік повідомлялося, що за всіма навчальними групами були закріплені позаштатні інструктори політвідділу, підібрані серед найбільш активних та підготовлених викладачів. Вони надавали допомогу командирам, партійним та комсомольським організаціям у проведенні політико-виховної роботи. У навчальних групах, на курсах, у клубі училища регулярно *проводились тематичні вечори, диспути, ленінські читання, зустрічі з ветеранами Другої світової війни, відомими людьми міста, передовиками виробництва*. Для особового складу систематично читались *лекції, доповіді*, проводилися *бесіди «про успіхи радянського народу у виконанні рішення XXII з'їзду партії, про переваги радянського суспільного та державного устрою, радянської демократії, зовнішньополітичної діяльності ЦК КПРС та Радянського уряду»*. Разом із тим, протягом навчального року було зафіксовано ряд грубих порушень дисципліни як серед курсантів, так і постійного складу училища, зокрема суперечки із командирами, спроби невиконання наказів, розпивання алкоголю й самовільні

відлучення. У звіті це пояснюється тим, що політвідділ, партійні організації деяких кафедр при проведенні політико-виховної роботи «не в повній мірі враховували особливості сучасного етапу науково-технічної революції та її вияв у військовій справі, не цілком оперативно роз'яснювалися курсантам нові проблеми та питання сучасного військового будівництва», недостатня увага, на думку керівництва училища приділялася питанням виховання пильності в особового складу, й навіть «викриттю українського буржуазного націоналізму» [158]. Останнє, на нашу думку, може слугувати доказом існування суперечностей між заполітизованим змістом радянського правового виховання та власними поглядами деяких військовослужбовців. У 1975-1976 н. р. у звіті по цьому училищу відзначалося, що командири, політпрацівники, партійні та комсомольські організації зосереджувались на індивідуальній роботі з особовим складом - систематично вивчали моральні та ділові якості курсантів, солдатів та сержантів, приділяючи особливу увагу військовослужбовцям, схильним до порушень військової дисципліни. Поліпшилася робота з *пропаганди* вимог військової присяги та військових статутів, *правових знань*, згуртування військових колективів та підтримання в них здорової, моральної атмосфери [159]. У Звіті державної екзаменаційної комісії Львівського вищого військово-політичного училища про проведення Державних іспитів та випуск курсантів і слухачів у 1989 році вказано, що протягом навчального року 1988/1989 в училищі не вдалося значно зменшити кількість серйозних порушень дисципліни, серед яких найпоширенішими були самовільне залишення закладу освіти та розпивання алкогольних напоїв. Протягом цього навчального року було відраховано з училища 106 курсантів, з них 27 за порушення дисципліни [154].

Від початку *Третього етапу (1991-2015)* розвитку правової освіти у ВВНЗ України правове виховання майбутніх офіцерів зазнало численних змін як у змісті, так і у методах його організації.

Наприклад, у Звіті державної екзаменаційної комісії Львівського вищого військового училища про проведення Державних іспитів та випуск слухачів і курсантів у 1992 році (перший випуск після здобуття Україною незалежності)

Йдеться, що останнім часом в училищі змінився підхід до освітнього процесу у бік його демократизації та індивідуалізації. Активізували роботу кафедри, відділи та служби, вдосконалювалась матеріальна база. В училищі одразу ж розпочався перехід до поглибленого вивчення української мови усіма категоріями слухачів і курсантів, їх виховання на військових і народних національних традиціях України. Згідно цього звіту, освітній процес вже у перший рік незалежності нашої держави, було зорієнтовано на сучасні методики, які передбачали творчо-пошуковий характер навчання. Правове виховання курсантів здійснювалось з урахуванням оновленого військового законодавства у комплексі з духовним, естетичним та національно-патріотичним [152]. Також слід звернути увагу на зафіксоване у вищезгаданому Звіті спостереження, що багато порушень дисципліни було скоєно саме курсантами, які не склали присягу на вірність народу України та навчалися у закладі на тимчасовій угоді. [153]. Це свідчить про те, що особиста мотивація та ставлення майбутніх військових фахівців до служби мають таку ж важливість для формування в них правомірної поведінки, як і застосування різних засобів та методів педагогічного впливу на курсантів. Новим викликом для правової освіти у Збройних Силах України та ВВНЗ стало проведення АТО в Донецькій та Луганській областях. Згідно з В. Федоренком, ця ситуація змусила українських науковців і практиків переосмислити роль соціально-гуманітарних знань і військово-правового виховання в підготовці та проведенні так званої комбінованої війни. На деяких етапах цієї війни агресор використовував соціальних експертів, таких як філософи, військові політологи, соціологи, соціальні психологи, для побудови руйнівних соціальних технологій. Таким чином, Україна стала полігоном, де російська сторона випробовувала ідеї та принципи нового типу війни - "гібридної". Автор вказує, що в умовах сучасного конфлікту військово-правове виховання повинно спрямовуватися на забезпечення дотримання МГП, зокрема в праві збройних конфліктів. Тому вивчення норм МГП та правового регулювання дій військ у збройних конфліктах, разом з розвитком навичок протистояння підривному соціальним технологіям, має особливу важливість

[113, с. 132-141]. Зазначене, в цілому, узгоджується із робочими програмами відповідних навчальних дисциплін у ВВНЗ.

Правове виховання майбутніх офіцерів у ВВНЗ як один із видів виховання, *за обсягом виховуваного суб'єкта* поділяємо на *масове* (було організоване засобами, що поширювались у всій системі вищої військової освіти – пропагандистські кінострічки, тиражовані видання, електронні довідники із правової тематики); *групове* (проводилось із певним навчальним колективом – курс, група тощо); *індивідуальне* (зазвичай, здійснювалося командирами із курсантами, що порушили дисципліну або схильні до таких дій).

За змістом правове виховання у вищій військовій школі класифікуємо на *загальне* (виховання курсанта як члена суспільства - прищеплення поваги до права в цілому) та *галузеве* (виховання курсанта як фахівця, що сумлінно дотримується юридичних норм, які регулюють його професійну діяльність).

Правове виховання у вищій військовій школі протягом досліджуваного періоду здійснювалося в *індивідуальних* (бесіди), *групових* (політінформації, відвідування судових процесів, диспути) та *масових* формах (кінолекції, тематичні вечори, доповіді, наочна агітація). Не менш важливим для становлення особистості військових фахівців було *самовиховання*.

Процеси правового та військово-патріотичного виховання в Збройних Силах та військових закладах вищої освіти тісно пов'язані між собою і впливають на їхні цілі та зміст. Особливо важливий зв'язок між правовим та військово-патріотичним вихованням спостерігається у формуванні в особового складу Збройних Сил та курсантів військових навчальних закладів свідомого ставлення до обов'язку захищати державний суверенітет, територіальну цілісність та демократичний конституційний лад, а також поваги до прав людини, культурної спадщини та довкілля, як у мирний, так і воєнний час, та неприйняття порушень військової дисципліни і корупції. Правове виховання сприяє усвідомленню суб'єктами легітимності вимог, які ставляться до них, як громадян, що захищають Батьківщину, вже в процесі військово-патріотичного виховання [123, с. 248].

Серед методів правового виховання майбутніх офіцерів поширеними були *переконання, привчання, заохочення та покарання*. Крім цього, значний вплив на неформальне виховання курсантів справляли *громадська думка й особистий приклад командирів* [103, с. 214-224]. (Див. Додаток В)

Окрім навчання й виховання важливим елементом освіти є *розвиток*. Останній згідно з визначенням М. Фіцули, є процесом формування та становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, керованих і некерованих. В цьому процесі центральну роль відіграють цілеспрямоване виховання і навчання. Розвиток передбачає якісні зміни в психіці, від нижчих рівнів до вищих, включаючи зміни в пам'яті, сприйманні, уявленні, мисленні, волі, характеру та інших аспектах. Особистість людини розвивається в анатомо-фізіологічному, психічному і соціальному напрямках. При цьому розвиток особистості залежить від спадковості, середовища і виховання [118, с. 45]. Таким чином, рівень розвитку людини дозволяє їй у тій чи іншій мірі розуміти юридичні норми та бути учасником правовідносин.

Досвід, отриманий через позааудиторну роботу, розвиває організаторські здібності, навички командної роботи й відповідальності та є не менш важливим для майбутніх військових фахівців, аніж представників цивільних професій. Позааудиторна діяльність посідає важливе місце у вихованні курсантів ВВНЗ. Так, протягом 2006/2007 навчального року курсантами та слухачами Одеського інституту Сухопутних військ здійснено культпоходи до культурно-освітніх закладів та по історичних місцях міста Одеси і Одеського гарнізону. Також в інституті проводились сімейні спортивні заходи, вечори відпочинку, урочисті офіцерські бали, вечори пісні й музики, тематичні вечори, екскурсії, колективні відвідування театрів офіцерськими родинами. Як приклад професійно орієнтованої позааудиторної діяльності майбутніх військових фахівців, пов'язаної із правовою освітою варто виділити участь курсантів цього інституту у міжнародному конкурсі з гуманітарного права імені Ярослава Мудрого, на якому вони брали призові місця [105, с. 120-122].

Починаючи із 2001 року щорічно відбувався Міжнародний конкурс імені Ярослава Мудрого, який проводився під патронатом регіональної делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні, Білорусі та Молдові. У 2007 році на цьому конкурсі брали участь команди з різних військових навчальних закладів України, таких як Львівський військовий інститут Сухопутних військ, Військовий інститут Подільської аграрно-технічної академії, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківський університет Повітряних Сил та Полтавський інститут зв'язку. Також у конкурсі брали участь команди з Хмельницької академії Державної прикордонної служби України та кафедри військової підготовки Сумського університету. Конкурс включав різноманітні випробування, такі як творчі завдання, розв'язання тактичних задач, практичні заняття на полігоні, а також індивідуальні номінації. Його основна мета полягала в оцінці знань із МГП учасників з команд вищих військових навчальних закладів країн СНД [67].

Участь в таких заходах, безсумнівно, заохочувала курсантів до поглибленого вивчення відповідних дисциплін, адже вимагала від них комплексного оволодіння необхідними знаннями й навичками їх застосування у мінливій ситуації, а бажання посісти призове місце в умовах конкуренції спонукало їх до постійного самовдосконалення.

О. Мельниченко розглядає роль науково-дослідної роботи курсантів у вищій військовій школі і шляхи для її посилення. Він вбачає військово-наукові товариства як колективи, де зустрічаються талановиті молоді люди, які з юності мають перспективні ідеї та зацікавленість у науковій діяльності. Автор визначає стратегічним завданням подальше формування молодих науковців шляхом магістерської підготовки та ад'юнктури, а також створення для них сприятливих умов для наукового й кар'єрного зростання. Наприклад, з урахуванням успіхів курсантів, наявності потужної навчально-матеріальної бази та високого наукового потенціалу вищої військової школи, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України у своєму наказі визначило Академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного базовим навчальним закладом для

проведення II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт у галузі "Військові науки" на термін трьох років (2012-2014 роки) [59, с. 138-145].

Прикладом позаурочної активності із вивчення законодавства у радянських ВВНЗ може слугувати запровадження «Школи правових знань» у вищих військових училищах. Так, наприклад, у Львівському вищому військово-політичному училищі у 70-х роках ХХ ст. щомісяця проводились додаткові заняття з актуальних юридичних питань за індивідуальною для кожного курсу тематикою. Крім цього, в училищі функціонував постійно діючий семінар з педагогіки, психології і дисциплінарної практики [157]. Характерною рисою таких зібрань була їх невіддільність від марксистсько-ленінської підготовки, спрямованість на формування особистості радянського військового політпрацівника.

Здійснення правової освіти майбутніх офіцерів у позаурочний час має ряд переваг, як-от творчий, пошуковий характер такої діяльності, її добровільність, глибше засвоєння обраних (запропонованих) для дослідження тем, створення неформальної атмосфери спілкування, яка сприяє невимушеному обміну думками учасників.

Водночас, оскільки право є одним із регуляторів суспільних відносин, у контексті правової освіти часто згадується правова соціалізація. Остання, за С. Скуріхінім, включає такі аспекти: а) адаптація офіцера до особливих умов військової організації, оволодіння службовими ролями та ознайомлення з нормативними актами, що регулюють військову діяльність; б) інтеграція в контактну соціальну спільноту (наприклад, взвод, рота, колектив офіцерів), визначення власного правового статусу в груповому контексті; в) засвоєння правових норм, цінностей, традицій, перетворення їх на внутрішні показники правової поведінки всередині соціальної спільноти; г) орієнтація в правовому просторі шляхом формування власної системи ціннісних орієнтирів, стратегічних життєвих цілей та шляхів досягнення цих цілей у довгостроковій перспективі [100, с. 108-115]. Правова соціалізація та розвиток особистості хоча й не є тотожними явищами, проте вони визначають і обумовлюють одне одного.

Таким чином, головною ознакою розвитку є його індивідуальний (в силу унікальності кожної людини) характер, а для соціалізації – інтеграція майбутнього фахівця у професійну спільноту. У ВВНЗ досліджуваного періоду розвиток правосвідомості та правова соціалізація майбутніх офіцерів проходили у закритих системах – військових училищах, інститутах, університетах, академіях, під впливом правового навчання і виховання як елементів цілісного освітнього процесу.

Висновки до розділу 2

У другому розділі розкрито передумови становлення (необхідність забезпечення військової дисципліни; превалювання радянської юридичної концепції; ускладнення організаційно-управлінських процесів у військовій сфері та ін.) та чинники розвитку: суспільно-політичні (традиції народу, досвід та історичні зразки української армії; сучасні світові геополітичні перетворення; зміна політичних режимів; трансформації у системі моральних цінностей суспільства та ін.); нормативно-правові (визначення статусу людини як громадянина певної держави; регулювання відносини в галузі військової освіти; укладання змісту правової освіти та ін.); соціально-економічні (рівень соціокультурного розвитку вступників до вищих військових навчальних закладів; рівень матеріального та кадрового забезпечення військових ЗВО; фактичний стан законності та боротьби з правопорушеннями та ін.) правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття.

В хронологічній проєкції обґрунтовано процес розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття як складний і динамічний, який має свої передумови становлення, чинники, етапи, тенденції, суперечності розвитку. На основі критеріїв: 1) суспільно-політична обстановка в країні, розвиток військово-педагогічної теорії і практики підготовки офіцерів; 2) суперечності, що виникали у процесі здійснення правової освіти майбутніх військових фахівців; 3) нормативні документи, які регулювали діяльність ЗВВО і здійснення ними правової освіти; 4) форми і методи організації правової освіти офіцерів ЗВВО обґрунтовано етапи розвитку правової освіти офіцерів протягом

досліджуваного періоду: I етап (1946–1975 рр.) – формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства; II етап (1975–1991 рр.) – утвердження правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі на засадах радянського законодавства; III етап (1991–2015 рр.) – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти).

Виявлено *загальні тенденції* (зростання практичної спрямованості у правовій підготовці військових фахівців; тяжіння до інтегрального підходу в проектуванні правничих дисциплін; посилення акценту на міжнародному гуманітарному праві; урізноманітнення форм і методів організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти; зростання комплексності військового права, зокрема ведення воєнних операцій, управління зброєю та військовою технікою та ін.) та *суперечності* (між: потребою в забезпеченні сталості і стабільності змісту правничих дисциплін та динамічними нормотворчими процесами у військової галузі; декларованими у змісті правової освіти цінностями щодо етичних та моральних норм майбутньої військової служби та окремими проявами негативних суспільних практик; гарантуванням академічної свободи у правовій підготовці майбутніх офіцерів та необхідністю контролю над освітнім процесом для досягнення військово-стратегічних цілей та ін.) розвитку правової освіти офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття.

Проаналізовано зміст, з'ясовано методи і форми організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України досліджуваного періоду. Вивчено передовий досвід Військової академії артилерійської радіолокації, Одеського інституту Сухопутних військ України, Харківського університету Повітряних Сил України, Львівського вищого військово-політичного училища, Полтавського військового інституту зв'язку та ін.; проаналізовано зміст навчальних дисциплін на різних історичних етапах: «Радянське військово-правове та організація військового господарства», «Загальновійськові статuti ЗС СРСР», «Основи права», «Основи Конституційного права України», «Основи законодавства

України», «Військова адміністрація», «Статути ЗСУ», «Статути ЗС України та їх практичне застосування (у т.ч. стройова підготовка)», «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право» та ін.

Зміст правової освіти розглянуто крізь призму таких структурних компонентів: *когнітивний досвід* (знання правових засад військового обов'язку і військової служби, правового статусу військовослужбовців, їх соціального захисту; міжнародних законів і звичаїв ведення війни), *практичний досвід* (уміння і навички забезпечувати виконання та особисто дотримуватись і застосовувати вимоги нормативних документів, що регламентують службову діяльність Збройних Сил), *соціальний досвід* (установки на свідоме додержання юридичних норм, які визначають проходження військової служби, активну законослухняну поведінку, ставлення до права як суспільного явища, що формалізує бажані ідейно-ціннісні орієнтири людства).

З'ясовано, що зміст правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття характеризувався: 1) залежністю від економічних, політичних, соціальних чинників розвитку держави і суспільства; 2) взаємозв'язком і взаємозумовленістю елементів правоосвітнього і правовиховного процесів; 3) науковою обґрунтованістю системи правових знань, умінь, навичок, зорієнтованих на розвиток і формування особистості військовослужбовця; 4) відбиттям специфіки військово-педагогічного процесу як наряду освітньої діяльності; 5) трансформуванням сутності від заполітизованості, ідеалізму, комуністичної ідеології і переконаності військовослужбовців до формування в курсантів почуття поваги до Конституції та Законів України, дотримання приписів МГП, вироблення навичок протистояння підливним соціальним технологіям тощо.

Виділено *форми* (масові, групові, індивідуальні; політінформація, лекційні та практичні заняття, самостійна робота, ділові ігри, предметні гуртки і факультативи, зустрічі з фахівцями-юристами, складання проектів службових документів, робота з періодичною пресою, матеріалами судових та дисциплінарних справ; участь у конференціях, конкурсах, предметних тижнях;

виховні години, самоосвіта та ін.) і *методи* (бесіда, дискусія, пояснення, розповідь, присутність на судовому засіданні, розв'язання ситуаційних завдань на застосування норм права, підготовка повідомлень, доручення, переконання, привчання, заохочення та покарання, громадська думка й особистий приклад командирів та ін.) організації правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття, які охоплюють процеси навчання і виховання.

Результати дослідження другого розділу знайшли висвітлення в публікаціях авторки [124; 123; 125; 127; 128; 129].

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У третьому розділі проведено наукову оцінку історико-педагогічного досвіду правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття. Окреслено перспективні напрями творчого використання досвіду правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття та подальшого його розвитку: на рівні держави і суспільства, на рівні трансформацій системи військової освіти України, на рівні реформування правової освіти офіцерів у ЗВВО.

3.1. Наукова оцінка досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти ЗВВО радянської України, його порівняння із здобутками незалежної української держави

У практиці правової освіти офіцерів досліджуваного періоду існували як позитивні, так і негативні прояви. Зокрема, було виявлено позитивні аспекти, такі як закріплення обов'язку командирів здійснювати правове виховання підлеглих, вдосконалення вітчизняного законодавства та самостійна участь країни в міжнародних відносинах, а також інтеграція військової та цивільної освіти з підвищенням вимог до її якості. Проте, також були виявлені негативні явища в цій практиці, як от: поверхове та формальне здійснення правовиховних заходів, наявність власних негативних установок щодо права серед курсантів та постійного складу військових закладів освіти, а також зростання кількості правопорушень та послаблення боротьби з ними.

Для того, щоб належним чином визначити здобутки і прорахунки правової освіти офіцерів у вітчизняних ЗВВО досліджуваного періоду, необхідно з'ясувати критерії такої оцінки, відповідно до сучасних наукових поглядів стосовно предмета дослідження. Таким критерієм може слугувати відповідність здійснюваної ВНЗ правової освіти її основним принципам – ідейним

орієнтирам, уявленням про бажаний спосіб її організації, що сформувалися в науковій думці.

Значний доробок у цій царині належить представникам юридичної науки. Так, С. Максимов та М. Требін, досліджуючи філософські проблеми правового виховання, відслідковують теоретичні підвалини й методологічні канони, покладені в його основу та їх вплив на розвиток правової культури. Учені переконані, що дотримання таких засад дає змогу відшукати оптимальні шляхи правового виховання українських громадян, які відповідатимуть запитам суспільства, допоможуть ефективно і доцільно забезпечити цей процес.

Автори статті «Місце і роль правового виховання в процесі формування національної правової культури» дійшли висновку, що для розвитку правової культури суспільства і кожної особистості, правове виховання має здійснюватися відповідно до двох груп характерних принципів. Так, до першої з них входять засади, що розкривають специфіку та сутність, юридичний характер цього процесу. Зокрема це: принцип державно-вольового характеру правового виховання. Він передбачає, що правове виховання громадян є важливою функцією держави і полягає у включенні правосвідомість людей юридичних приписів, які відображають волю народу; принцип нормативно-правового характеру правового виховання полягає у тому, що процес виховання базується на знаннях, які мають нормативний характер.

До другої групи С. Максимов та М. Требін відносять принципи, які визначають організацію і функціонування правового виховання.

Так, принцип цілеспрямованості правовиховного процесу передбачає, що перед ним стоїть мета, яка полягає у забезпеченні усвідомленого, такого що базується на ґрунтовних правових знаннях і стійких переконаннях, активної правомірної поведінки шляхом розв'язання відповідних завдань з формування правової свідомості як окремих громадян, так і всього суспільства загалом. Ця мета одночасно є ідеалом і бажаним результатом правового виховання. У другому випадку автори мають на увазі довершену правосвідомість із розвиненою системою стійких правових ідей, принципів, переконань, емоцій,

настанов і цінностей, яка дієво керує поведінкою людини у сфері правових відносин. При цьому задати вірний напрям усього процесу правового виховання, інтенсифікувати та збільшити його ефективність дозволяє саме чітке усвідомлення цієї мети, наполегливе прагнення її здійснення.

Принцип наукової обґрунтованості вимагає, перш за все, відповідності процесу правового виховання сучасним досягненням науки, зокрема, в галузі правознавства. Сутність цього принципу полягає у науковому аналізі юридичної діяльності, застосуванні конкретно-історичного підходу до оцінки правових явищ і процесів. Згідно з принципом науковості, процес правового виховання повинен будуватися відповідно до законодавства України, яке, в свою чергу, має бути осередком науки.

Принцип системності, послідовності та наступності великою мірою визначає ефективність організованого правового впливу на громадян України. Підкреслюється, що процес правового виховання не може бути просто накопиченням випадкових заходів. Натомість, він має бути ретельно спланованим, злагодженим комплексом різноманітних форм впливу на свідомість і почуття громадян. Цей принцип вважається однією з найважливіших методологічних вимог до всієї роботи з правового виховання. Реалізація цього принципу передбачає безперервне правове виховання індивідів, суспільних груп, поступове формування правових переконань і навичок правомірної поведінки, закріплення правових знань та вмінь.

Принцип органічного зв'язку правового виховання з повсякденним життям вказує на те, що ефективність цього процесу залежить переважно від врахування фактів і подій пересічного життя та їх відповідності сучасним вимогам. Результативність правового виховання громадян визначається тим, наскільки виховувані особи розуміють роль права у ефективному вирішенні поширених проблем, а також переконаність у тому, що воно активно сприяє вирішенню складних ситуацій, що виникають у щоденному житті.

Принцип всеосяжності процесу правового виховання полягає в залученні до нього всіх верств та вікових груп населення нашої держави. На думку авторів,

до правового виховання мають включатися як законослухняні громадяни, так і правопорушники. Серед форм правового виховання, що охоплюють окремі групи населення виділяють: фахову юридичну освіту; правове виховання службових осіб підприємств, установ, організацій; активу громадськості; широких суспільних мас; молоді; перевиховання порушників у діяльності правозастосовних органів (поліції, прокуратури, суду). Перша з цих груп об'єднує форми фахової підготовки юристів, решта п'ять - форми правової непрофесійної освіти. Одночасно, до перших п'яти груп належать форми правового виховання законослухняних людей, а остання шоста - форму правового виховання порушників закону.

Принцип точного врахування вікових та інших індивідуально особистісних особливостей громадян, конкретний підхід до кожного з них є дуже важливим, адже індивідуальні відмінності людей досить різноманітні й істотні. Досконале знання індивідуально-особистісних якостей виховуваних суб'єктів, їх уроджених і набутих особливостей дозволяють уникнути багатьох прорахунків у підборі форм, засобів і методів правового виховання. У правовому вихованні необхідно враховувати такі особливості громадян, як професія, соціальний, сімейний стан, освіченість, стать, вік тощо. Важливе значення має також вивчення психологічної структури особистості та її спрямованості, характеру, здібностей, схильностей, темпераменту, особливостей пізнавальних процесів. Особа, яка здійснює правове виховання, повинна добре знати динаміку формування інтересів, ступінь сугестивності, самоконтролю та активності особистості. Досвід, набутий особою протягом життя (звички, духовні цінності, смаки, переконання, настанови, уявлення тощо), стан сформованості правосвідомості, найближче оточення особи (сім'я, робота, друзі) також підлягають ретельному і всебічному аналізу. Знаючи перелічені особливості та характеристики, суб'єкт, що виховує може передбачити, як поведеться людина, зазнавши несприятливих правових наслідків недотримання цих норм, завдяки чому держава здатна суворо регулювати поведінку людей в усіх сферах соціального життя. Між цими методами правового виховання існує складний

діалектичний взаємозв'язок, зумовлений єдністю їх цілей та загальною спрямованістю. Так, метод переконання як один з методів правового виховання населення звернено до всіх громадян України, що дотримуються закону, а методи заохочення тільки до тих, хто сумлінно виконують покладені на них обов'язки, або бажану для держави діяльність, перевершуючи звичайні вимоги. Зі свого боку, правове виховання порушників закону базується на методах державного примусу, до якого можуть вдаватися тільки спеціально уповноважені державою суб'єкти (органи внутрішніх справ, прокуратура, суд тощо). Разом із цим, переконання, тобто формування поваги до закону, завжди було і залишається головним методом правового виховання громадян [57, с. 304-308].

Колектив авторів навчального посібника "Філософія правового виховання" має за мету проаналізувати сутнісний аспект принципів, які визначають зміст процесу правового виховання. Пропонується використовувати критерії, які можуть служити для характеристики структури механізму правового виховання. Ці критерії є загальними та організаційно-функціональними засадами, які взаємозв'язані як зовнішні та внутрішні елементи, що визначають ціль процесу та роботу механізму для її досягнення. Загальні принципи втілюють певні канони, що складають сутність системи правового виховання в цілому. Тому результати діяльності механізму правового виховання перш за все залежать від відповідності цим принципам. До таких засад науковці відносять наступні.

Об'єктивність, яка передбачає урахування реальних можливостей держави і суспільства у здійсненні правового виховання й поточного становища суб'єкта, щодо якого воно здійснюється.

Локальність означає, що правове виховання повинно спрямовуватись не на широке коло світоглядних переконань, а на формування правової культури й правосвідомості тобто тільки в межах відведеного йому призначення. Даний підхід дозволяє збільшити ефективність правового виховання завдяки концентрації спрямованих на нього зусиль.

Конкретність вимагає від суб'єкта, що здійснює правове виховання зважати на конкретні чинники й умови (історичні, соціально-демографічні тощо), які впливають на практичне здійснення завдань цього процесу.

Така засада як науковість передбачає врахування останніх досягнень юридичної, педагогічної, психологічної та інших галузей знань, потреб суспільної та правозастосовної практики у побудові механізму правового виховання.

Принцип законності у системі правового виховання являє собою комплекс вихідних ідей та положень, визначених логікою розвитку суспільства, які виступають засобом переконання суб'єктів у доцільності додержання законів та вироблення мотивів правомірної поведінки. Ці ідеї сприяють дотриманню й виконанню всіма суб'єктами юридичних приписів, відбивають ставлення населення до нормативних актів, опосередковано діють як регулятор суспільних відносин.

Гласність (публічність) дослідники називають специфічним надбанням процесів розвитку правової держави. Цей принцип полягає у доступності здійснення суб'єктами заходів із правового виховання для суспільства, а отже – підконтрольність такої діяльності.

До другої групи принципів правового виховання науковці відносять ті, що визначають результативність його здійснення. Зокрема до організаційно-функціональних засад цього процесу належать такі.

Правило раціональної організації правового виховання пов'язане, насамперед, з організаційними аспектами відповідної діяльності. Дослідники зазначають, що в умовах тотального зменшення державного сектору в освіті й економіці, скорочення його фінансування - на зміну всезагальній правовиховній діяльності радянського зразка, яка забезпечувалась майже всіма структурами державного управління, має прийти раціональний підхід до здійснення правового виховання. Тобто, за твердженням автора цієї класифікації, у сучасному правовому вихованні слід керуватися ідеєю доречності, а не всеосяжності. Разом із цим, весь соціум повинен прагнути до правового

виховання його членів. Проте, інструментарій цього процесу має варіюватися для пенсіонерів і неповнолітніх. Адже це групи суб'єктів із різним рівнем сформованості правового менталітету та схильності до девіантної поведінки.

Вимога комплексності й злагодженості у процесі правового виховання означає системний підхід до об'єкта виховного впливу, приділення належної уваги всім зв'язкам (як-от між правовим і соціальним середовищем) і відношенням між різними елементами відповідної системи. Цей принцип полягає у тому, що віднайти оптимальне рішення щодо певних аспектів правового виховання вбачається за можливе лише шляхом одержання вичерпної інформації щодо відповідного об'єкта. Під координованістю процесу правового виховання дослідники розуміють комплекс злагоджених дій суб'єктів, які його здійснюють щодо організації відповідних заходів, аби домогтися бажаних результатів. Їх втілення напряду залежить від узгодженості об'єднаних зусиль суб'єктів правового виховання. Проведення правовиховних заходів не повинно зводитись до простого виконання обов'язків цими суб'єктами. Натомість вони мають прагнути реалізувати виховну функцію права та сформувати необхідний рівень правової культури й правосвідомості. Щоб цього досягти, суб'єктів правового виховання мають працювати чітко й злагоджено.

Принцип зворотного зв'язку у правовому вихованні вимагає наявності між його суб'єктами такої взаємодії, коли ті, що виховують постійно одержують інформацію щодо стану виховуваних суб'єктів та їх відкритості до сприйняття певних заходів і впливу, якого вдалось досягти завдяки їх проведенню. Таким чином, дієвість механізму правового виховання залежить від того, наскільки вчасно беруться до уваги упущення, що виникають у його функціонуванні та відшуковуються шляхи їх коригування.

Персоніфікованість в організації правового виховання має на увазі, що здійснюючи таку діяльність, суб'єкт, що виховує, має послуговуватись диференційованим підходом до конкретного виховуваного суб'єкта й планувати правоосвітні заходи, урахуваючи кожен ситуацію індивідуально. Цей принцип є необхідним, бо однакові методики можуть бути реалізовані по-різному,

відповідно до таких чинників як компетентність суб'єкта, його творчість, сумлінність тощо. Одночасно, відрізнятися може й поведінка та особистісні характеристики виховуваних індивідів. Зазначене вказує на доцільність посилення контролю за реалізацією заходів із правового виховання, а також індивідуального, чіткого підбору прийомів і засобів, що застосовуються під час їх проведення.

Комплексним науковці називають принцип організованості механізму діяльності із правового виховання. Адже він вимагає раціонального використання засобів і методів цієї діяльності й застосування наукового підходу до розв'язання завдань, що виникають у даній царині.

Підбір і розстановка кадрів у сфері правового виховання, прямо впливає на результативність здійснюваних ними заходів. Наголошується, що даний принцип зберіг свою актуальність і донині. Правовим вихованням мають займатись якісно підготовані професіонали із фаховою юридичною освітою або особи, з якими проведено відповідне навчання. Відтак, підготовка кваліфікованих кадрів для реалізації правоосвітньої діяльності, як і сама вона – є важливим завданням для держави і суспільства [11, с. 31-34].

Ураховуючи, що автори проаналізованих праць включають до змісту поняття «правове виховання» також процес оволодіння відповідними знаннями, вивчення юридичних норм і цілеспрямоване вдосконалення правової культури суб'єктів – вважаємо, що дію сформульованих цими науковцями принципів доцільно поширити на правову освіту загалом. На підтвердження цього, у більш пізній праці М. Требіним аналогічні засади пропонуються вже для правової освіти [112, с. 33-38].

Представлені у вітчизняних дослідженнях принципи можемо згрупувати, відповідно до їх змісту: принцип нормативно-правового характеру включає принцип законності; принцип нерозривного зв'язку правового виховання із законністю і правопорядком – об'єктивність; принцип цілеспрямованості відповідає засаді локальності; принцип системності, послідовності та наступності охоплює вимоги комплексності й злагодженості; принцип точного

врахування вікових та інших індивідуально особистісних особливостей громадян об'єднує персоніфікованість, конкретність, зворотний зв'язок.

Дослідники погоджуються щодо значущості науковості, і водночас, протиставляють всеосяжність процесу правового виховання його раціональній організації. Крім цього, не можна залишати поза увагою принципи органічного зв'язку правового виховання з повсякденним життям, його державно-вольового характеру, гласності, підбору й розстановки кадрів.

Разом із цим, для з'ясування специфіки загальних засад правової освіти майбутніх офіцерів, слід розглянути ті, що сформувалися для військової освіти.

Наприклад, О. Войтех, обґрунтовуючи методологічні засади підготовки національного персоналу ЗСУ для залучення до міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки, окреслює визначальні наукові підходи та принципи навчання військовослужбовців. Спираючись на узагальнення й аналіз вимог компетентнісного, системного, контекстного, діяльнісного й соціокультурного підходів, автор, окрім загальнодидактичних (науковість, наочність, активність, доступність, історизм), виділяє такі специфічні принципи підготовки офіцерів як: поєднання соціокультурного змісту підготовки із військово-професійним, культуровідповідність, проблемність, моделювання, системність та послідовність [8, с. 93-101].

О. Вітченко та В. Осьодло, аналізуючи розвиток системи вищої військової освіти України в контексті новітніх трансформаційних змін, наголошують на тому, що саме декларування прихильності до ідей та духу Болонського процесу є недостатнім, адже вони мають втілюватися у військово-педагогічну реальність. У цьому контексті автори зазначають, що при відборі змісту, форм, методів і засобів навчання у ЗВВО мають ураховуватись ключові дидактичні принципи, зокрема, системність, наступність, розвивальність, оптимальність [7, с. 44-50].

В. Федоренко, визначає результативність правового виховання військовослужбовців через «ступінь досягнення поставлених цілей при оптимальному використанні існуючих засобів у можливо короткий час» [114, с. 90]. Розмірковуючи над питаннями посилення ефективності військово-

правового виховання в ЗСУ, він звертає увагу на важливість подолання проявів бюрократизму у діяльності деяких суб'єктів виховання й необхідності оволодіння ними культурою демократизму. Для цього їм потрібно: відшукувати активні методи виховання військовослужбовців, його здійснення під час живого спілкування; орієнтуватися на ініціативу та активність підлеглих, думку військового колективу, громадськості; враховувати індивідуальні особливості особового складу, долати «валовий» підхід до виховної роботи; у виховній роботі вміло користуватися всіма важелями демократії; позбуватися авторитарного стилю у вихованні військовослужбовців, долати технократизм у взаєминах та штучний поділ обов'язків під час виховання підлеглих; беззаперечно відстоювати принциповість, справедливість і об'єктивність у діяльності військових [114, с. 62].

Узагальнивши специфічні засади формування правової культури як суспільства в цілому, так і військовослужбовців як його окремої групи, можемо виділити такі принципи правової освіти майбутніх офіцерів у ВВНЗ: унормованість – її реалізація на підставі актів законодавства різної юридичної сили (серед яких, наприклад, вимоги професійних стандартів, посадових інструкцій військовослужбовців); системність – внутрішня узгодженість та взаємодія всіх елементів відповідного процесу, включаючи його послідовність і наступність; науковість – окрім відповідності найновішим досягненням педагогічної, юридичної, соціологічної та інших галузей знань, передбачає формування змісту правової освіти на основі актуального законодавства держави; об'єктивність – вимагає врахування реалій, в яких відбувається правова освіта, зокрема, дійсний стан законності, особливості юридичної практики, військово-професійної діяльності тощо; фаховість – означає здійснення відповідних заходів особами, що мають необхідну підготовку, тобто, юристами, які володіють прийомами правового навчання й виховання або науково-педагогічними працівниками, що підвищують свою кваліфікацію у цьому напрямку; раціональність – важлива засада правової підготовки військових фахівців в умовах скорочення навчальних годин, відведених для опанування

правових дисциплін, виховних заходів і суворої регламентації часу дозвілля. Тому їх зміст має ретельно відбиратися, аби не допустити його дублювання в різних компонентах освітнього процесу у ВВНЗ; диференційований підхід – передбачає врахування індивідуальних рис курсантів та їх колективів, зворотного зв'язку, що від них надходить під час реалізації завдань правової освіти.

Перша з названих засад – урегульованість процесу правової освіти майбутніх офіцерів юридичними нормами, - до певної міри реалізовувалась протягом усього досліджуваного періоду. На різних етапах її розвитку проходило, відповідно, оновлення нормативної бази Збройних сил СРСР з урахуванням досвіду Другої світової війни, розвитку озброєння та змін у світовій геополітичній обстановці; наростання системної кризи СРСР; розбудови й перетворення системи військової освіти незалежної України.

Так, після Другої світової війни, норми щодо організації правової освіти зводилися до оволодіння засвоєння курсантами текстів чинних військових статутів та відомчих документів. Крім цього, вимоги щодо посилення військової дисципліни як серед курсантів, так і офіцерів, що здійснювали виховну функцію, закріплювалися в наказах Народного комісаріату оборони СРСР, виданих за результатами перевірок внутрішнього порядку у військових училищах. Також Дисциплінарні статuti й різноманітні розпорядчі документи у військовій сфері зобов'язували офіцерів організовувати правове навчання й виховання підлеглих, слугувати взірцем законослухняної поведінки для них.

Із ускладненням організаційно-управлінських відносин у військовій сфері та, відповідно, їх нормативного регулювання, розроблялися й впроваджувалися плани заходів щодо правового виховання в Радянській Армії та Військово-Морському Флоті, зокрема, у 1973-1975 та у 1977-1980 роках. На рівні закладів освіти обсяг необхідних майбутньому військовому фахівцю правових знань, умінь та навичок визначався навчальними програмами. Вони включали засвоєння змісту Загальновійськових статутів ЗС СРСР, законодавства про комплектування ЗС СРСР та порядку проходження військової служби; юридичну

відповідальність військовослужбовців; правосуддя та прокурорський нагляд у СРСР; організацію військового господарства; матеріальне й соціальне забезпечення військовослужбовців; економічну роботу в частині та підрозділі. У 1989 році для різних категорій військовослужбовців Наказом Міністра оборони були визначені правові мінімуми. Вони включали приписи Закону «Про загальний військовий обов'язок», загальновійськові статuti Збройних Сил СРСР, деякі нормативні акти Міністерства оборони.

Здобуття нашою країною незалежності й обрання шляху демократичних перетворень не могло не позначитись на баченні завдань правової освіти офіцерів у ВВНЗ, і, як наслідок на її нормативних засадах. Крім цього, правова освіта населення України постала одним із пріоритетних завдань нашої держави. Як зазначалося, у 1995 році Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Програму правової освіти населення України, а у 2001 році - указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення». Засади правового навчання й виховання військовослужбовців відповідали загальнодержавній політиці поширення юридичних знань і визначалися Статутами ЗСУ, Інструкцією «Про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України», відповідною Директивою Міністра оборони України та ін. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 253 Військове управління (за видами збройних сил) для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відносить до загальних компетентностей випускника: «Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного, демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні» [70, с.7]. Серед програмних результатів навчання Стандарт також містить вимогу: «Знати та розуміти правові засади функціонування держави, основи законодавства України; системи забезпечення національної безпеки України та основні принципи її функціонування; структуру сектору національної безпеки та оборони держави, особливості функціонування і взаємодії його складових;

основи міжнародного права, структуру міжнародних організацій та основи їх діяльності в умовах інтеграційних процесів» [70, с.9].

Отже, формальне закріплення вимог до рівня й складових правової підготовки випускників вищих військових навчальних закладів спостерігається протягом всього досліджуваного періоду. Що більш пізніми є відповідні джерела, то детальнішим є відображення в них очікуваних від військового фахівця компетентностей. Водночас, попри техніко-юридичну подібність законодавчих актів радянської доби й незалежної української держави, їх зміст і цілі фундаментально відрізняються, адже, переважно, мають у своїй основі протилежні політичні й ідеологічні підґрунтя.

Системність правової освіти офіцерів у вітчизняних ЗВВО середини ХХ – початку ХХІ століття досягалася шляхом:

1) єдності нормативних, теоретичних, організаційно-методичних засад її здійснення в системі вищої військової освіти. Так, 1970-х роках радянськими науковцями були обґрунтовані предмет та система військового права як навчального курсу. Після здобуття Україною незалежності єдині засади здійснення правової освіти офіцерів визначалися керівними документами Міноборони, а також з урахуванням специфіки підготовки фахівців для різних родів військ.

2) наявності зовнішніх міжпредметних зв'язків відповідних освітніх компонентів з іншими дисциплінами суспільствознавчого циклу. Наприклад, у 80-х роках у Львівському вищому військово-політичному училищі поряд із «Основами радянського військового законодавства», викладалися «Загальновійськові статuti Радянської Армії», «Марксизм-ленінізм», «Культурно-просвітницька робота» [155], в Полтавському Військовому командному училищі зв'язку вивчалися «Основи радянського законодавства й організації військового господарства» одночасно із «Загальновійськовими статутами ЗС СРСР», «Історією КПРС», «Партійно-політичною роботою», «Основами військової психології та педагогіки» та ін. [142]. У 1990-х роках у Львівському вищому військовому училищі до навчальних планів окрім

правничих дисциплін входили «Суспільствознавство» й «Культурно-просвітницька робота» [156]. Зі свого боку в Полтавському військовому інституті зв'язку це були «Історія України», «Ділова українська мова», «Військове навчання та виховання» [151]. За сучасності в Національній Академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, що є наступницею Львівського вищого військового училища, засвоєння «Основ військового законодавства та МГП» здійснюється в поєднанні з набуттям знань з дисциплін «Управління повсякденною діяльністю підрозділів», а також «Основи військового управління в т.ч. стандарти НАТО», «Загальна тактика», «Статути ЗС України та їх практичне застосування» [64].

3) внутрішньою побудовою змісту таких дисциплін. Вона, зазвичай, включала загальні положення про право і державу та матеріал військово-професійної спрямованості;

4) включенням правоосвітніх заходів до виховного процесу у ВВНЗ. Зокрема, йдеться про пропаганду правових знань як елемент виховної роботи з курсантами у 1970-х роках [156], а також різноманітні активності правничої спрямованості як складову позааудиторної діяльності ВВНЗ незалежної України [105, с. 120-122].

Отже, система радянської правової освіти офіцерів будувалася навколо марксистсько-ленінської ідеології, тоді як за часів незалежності України вона ставала дедалі більш спеціалізованою, з посиленням тяжіння до євроатлантичної інтеграції. Засада науковості в правовій освіті полягала, насамперед, в її розробці у спеціалізованих дослідженнях із різних галузей знань. Серед них знаходимо наукові праці, видані як за радянських часів, так і в незалежній Україні. Наприклад, "Правовое воспитание советских воинов" Г. Бушуєва (1976) та "Философско-социологический анализ взаимосвязи нравственной и правовой ответственности личности советского воина" Г. Васяновича (1985) відносяться до перших. У праці Г. Бушуєва розкрито взаємозв'язок правового виховання особового складу та боєготовності, а в дисертаційному дослідженні Г. Васяновича проаналізовано особливості юридичної відповідальності бійців з

погляду військової етики. До другої групи належать "Правова культура офіцерського складу ЗСУ" С. Скуріхіна (2011) та "Культурно-виховна робота в Збройних Силах України (1991-2005 рр.)" Я. Романовського (2006). У своїй праці С. Скуріхін розробив доктринальне обґрунтування особливостей правової культури офіцерського складу ЗСУ та виявив шляхи формування й підвищення правової культури серед цієї категорії військовослужбовців. У своїй роботі Я. Романовський розглядає правову освіту як складову культурно-виховної роботи в Збройних Силах України. [132, с. 107-112]. Таким чином, різні аспекти правової освіти були предметом уваги як радянських, так і вчених незалежної України. Однак, зважаючи на позиціонування марксистської методології як єдиної вірної в наукових працях часів СРСР, їх неупередженість залишається під сумнівом.

Об'єктивність як принцип здійснення правової освіти, лише подекуди реалізовувався у радянських ВВНЗ. В. Волошин слушно зазначає, що істотним недоліком радянської системи підготовки офіцерських кадрів є те, що вона створювалась за подобою німецької, і, на відміну від британської чи американської, була ідеалістичною [9, с. 185-195].

Прикладом такого ідеалізму в правовій освіті можуть слугувати спроби організації «юридичного всеобучу» та посилення правової роботи в Радянській Армії та Військово-Морському Флоті у 1989 році, замість розв'язання нагальних проблем законності у військах. Адже збільшення годин на вивчення правознавства, як таке, не може замінити роботу правоохоронної системи. За часів незалежності України такі підходи почасти збереглися, оскільки, загалом, вітчизняна система військової освіти копіювала радянську. Істотну роль у вирішенні цієї проблеми відіграє виховання підлеглих командирами на власному позитивному прикладі правомірної поведінки.

Реалізація принципу фаховості правової освіти у радянській вищій військовій школі ускладнювалась відсутністю професійних юристів та відповідних служб, здатних здійснювати таку підготовку майбутніх офіцерів. Це питання частково розв'язувалось шляхом залучення працівників військової юстиції до проведення правоосвітніх заходів та розробки навчальних програм.

Так само, в незалежній Україні, викладання правничих дисциплін не завжди здійснювалося кадрами із вищою юридичною освітою. Проте, навіть у випадку, коли воно проводиться фахівцями із суміжних галузей, - ці науково-педагогічні працівники мають публікації із відповідного кола питань. Наприклад, доцент кафедри управління повсякденною діяльністю військ та тилового забезпечення Національній Академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, кандидат історичних наук Стукаліна Н.Т. є автором праць «Адміністративна відповідальність військовослужбовців» (2008) та «Основи правознавства (у запитаннях і відповідях): Навчально-методичний посібник» (2011) [64]. Крім цього, у ВНЗ України зберіглася практика запрошення військових юристів для проведення окремих правових заходів. Отже, для дотримання принципу фаховості у правовій освіті офіцерів мають реалізовуватись дві умови: вміння юристів застосовувати прийоми правового навчання й виховання та підвищення іншими науково-педагогічними працівниками своєї кваліфікації із специфічно-правових питань.

Засада раціональності у правовій освіті офіцерів середини ХХ – початку ХХІ століття впливає із суперечності між необхідністю формування комплексного уявлення про функціонування правової системи та побудови в курсантів (слухачів) розуміння правового регулювання їх діяльності у військовій галузі.

Отже, цей принцип вимагає ретельного добору матеріалу, який мають засвоїти майбутні офіцери. Зокрема, у 1940-х роках ХХ століття така потреба була продиктована скороченням строків підготовки командних кадрів. Через війну, що тривала, підготовка офіцерів мала стати вузькопрофільною, якнайближчою до потреб воєнної практики. Значна увага приділялася глибокому вивченню різних аспектів досвіду, здобутого на полі бою. У навчальних програмах військово-політичних училищ було скорочено час, відведений на вивчення суспільствознавчих дисциплін на користь військово-технічної підготовки. Через це комплекс гуманітарних дисциплін було перебудовано відповідно до поширених завдань розв'язуваних політпрацівниками у бойовій

обстановці, подекуди із набуттям ним ознак директивних вказівок. Для навчання слухачів та курсантів використовувались зразки бойових документів, матеріалів періодики [18, с. 228-232]. Фактично, правова освіта, на той час, зводилась до відтворення основних наказів тодішнього військово-політичного керівництва, профілактики злочинів й організації пропагандистської роботи.

У 70-80-х роках минулого століття правове навчання набуло свого сучасного стану, проте, збільшилась питома вага правового виховання в освітньому процесі ВВНЗ. Було впорядковано зміст правової освіти, до якого додалися прийоми правового виховання підлеглих військовослужбовців. Через суперечність між потребою в ґрунтовній підготовці майбутніх офіцерів із технічних дисциплін та опануванням ними знаннями з інших фундаментальних галузей, зокрема юриспруденції, з'явилася тенденція до збільшення кількості годин самостійної роботи як форми організації правового навчання.

Після здобуття Україною незалежності ця тенденція у вітчизняних ВВНЗ посилювалась суперечністю між динамічними змінами в законодавстві, обсягами навчального матеріалу та учбового навантаження на курсантів. Виходом із цього становища стали стимулювання дослідницької активності майбутніх офіцерів під час вивчення правничих дисциплін, зокрема, їх залучення до різноманітних фахових конкурсів; віднесення деяких правничих дисциплін до переліку вибіркових; чітке розмежування компетенції юридичних служб ЗСУ та решти офіцерів, що дозволяє розумно спроектувати відповідні освітні стандарти.

Таким чином, за часів СРСР раціональність правової освіти у ВВНЗ виражалася, насамперед, в коригуванні її змісту та широкому застосуванні самостійної роботи. Зі свого боку, у системі військової освіти незалежної України наявні приклади креативного розв'язання проблеми браку часу для здійснення правової освіти офіцерів.

Диференційований підхід до правової освіти відповідає засаді раціонального сполучення колективних та індивідуальних форм і способів навчальної роботи у військовій дидактиці. В. Ягупов розкриває останню, зокрема, через такі положення: варіативність змістовного компоненту освітнього

процесу; глибоке розуміння індивідуально-особистісних рис курсантів та врахування їх при здійсненні освітньої діяльності як у колективних, так і в індивідуальних формах; якнайкраще поєднання індивідуальних та колективних форм і методів навчання майбутніх військових фахівців; індивідуалізація навчання, наприклад, діяльність груп поглибленої підготовки; додаткові консультації з тими, хто має проблеми у засвоєнні матеріалу чи, навпаки, - здібними курсантами; обрання, здебільшого, активних методів навчання; уміння розпізнавати різноманітні прояви соціально-психологічних явищ при здійсненні військово-педагогічного процесу та керувати ними у дидактичних цілях тощо [138, с. 94].

На етапі формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства її диференціація полягала, насамперед, у здійсненні індивідуальних та групових бесід із порушниками військової дисципліни та актуалізації бойового досвіду Другої світової війни.

Пізніше у радянських ВВНЗ, залежно від їх типу, почали викладатися дисципліни «Радянське військово-правове та організаційне законодавство» - для військових академій, «Радянське військово-законодавство та організаційне законодавство» - для вищих військових училищ та «Основи радянського військово-законодавства» - для вищих військово-політичних училищ. Крім цього, командири, політпрацівники, партійні та комсомольські організації ВВНЗ здійснювали послідовну індивідуальну роботу із особовим складом – систематичне вивчення моральних та ділових якостей курсантів, зосереджуючись на військовослужбовцях, схильних до порушень військової дисципліни.

Так само, залежно від спеціальності й закладу освіти відрізнялися за змістом правничі дисципліни у вищій військовій школі незалежної України. Так в українських військових інститутах та академіях викладалися «Основи права», «Основи Конституційного права України», «Основи законодавства України», «Військова адміністрація», «Основи військового законодавства та МГП», а також обов'язковий освітній компонент – «Статуту ЗСУ». Також, окрім

індивідуальної роботи курсантів за згаданими дисциплінами, з ними проводились ділові ігри, предметні гуртки та інші позааудиторні активності правоосвітньої спрямованості.

Отже, диференційований підхід до правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі за часів СРСР реалізовувався шляхом варіювання її змісту та здійснення індивідуальної виховної роботи з курсантами і слухачами (з акцентом на її ідеологізації й партизації). У ВВНЗ незалежної України підбір специфічного змісту правового навчання й організація індивідуальної та групової виховної роботи доповнилися різноманітними творчими підходами у здійсненні правової освіти офіцерів. Крім цього, якщо радянські офіцери готувалися до роботи з багатонаціональним особовим складом, то в незалежній Україні окрім глибоких знань із соціально-філософських, історичних, правових та психолого-педагогічних питань, їм необхідні також усвідомлення історії, мови, культури, традицій нашого народу. Адже кожен військовослужбовець повинен мати високу національну свідомість, яка тісно пов'язана із захистом Батьківщини, а не абстрактними гаслами комуністів.

Таким чином, заповітованості та ідеалізму радянської правової освіти офіцерів можемо протиставити фаховість і креативність останньої у часи незалежності України.

3.2. Перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваного періоду в умовах сьогодення

В обставинах боротьби за незалежність України, що нині продовжується, протистояння тривалій агресії з боку Російської Федерації з одночасною реалізацією євроатлантичних прагнень – потреба в кваліфікованих, якісно підготованих військових фахівцях залишається актуальною й нагальною. При цьому, офіцери ЗСУ, порівняно з рештою фахівців неюридичних спеціальностей, в силу особливої місії – захисту суверенітету держави, перебувають під пильною увагою суспільства, безпеку якого вони оберігають, тому здійснення ними своїх

обов'язків має базуватись на легітимному національному законодавстві, з урахуванням міжнародних норм та стандартів права збройних конфліктів. Правова освіта офіцерів забезпечує їх необхідними знаннями, які допоможуть вирішувати професійні завдання у юридичній площині та виконувати свої обов'язки відповідно до закону.

Інтеграція системи військової освіти України з загальнодержавною зумовила необхідність гарантування якості вищої військової освіти відповідно до міжнародних стандартів. Спостерігаємо такі тенденції щодо подальшого розвитку вищої військової освіти як варіативність навчально-методичної роботи, демократизація управління вищою освітою, підбір змісту освіти шляхом розробки компетентнісно-змістових модулів, підготовка нового покоління професійних стандартів, удосконалення державної політики гарантування якості вищої військової освіти та широке запровадження сучасних педагогічних технологій.

За В. Мокляком, в Україні демократизація вищої військової освіти відбувається в контексті її наступного наближення до загальнодержавної освіти та гарантування якості. Державна політика в сфері вищої освіти розповсюджується на ЗВВО, забезпечуючи університетську автономію та академічну свободу. Закон також допускає обмеження автономії таких закладів за умови видання нормативно-правових актів державними органами, однак академічна свобода гарантується для учасників освітнього процесу як одне з їх базових прав [62, с. 391-392].

На разі ряд військових ЗВО забезпечує правову підготовку офіцерів та військовослужбовців. До таких закладів можна віднести Академію Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут” та інші [58]. Правова освіта офіцерів в Україні має різні форми та рівні. Процес військової підготовки включає навчання з правових дисциплін, таких як військове право, міжнародне гуманітарне право, право

національної безпеки та інші. Окрім цього, офіцери можуть проходити курси перепідготовки та підвищення кваліфікації з правових питань, що дозволяє їм бути готовими до виконання службових обов'язків та захисту національних інтересів України.

Р. Басенко зазначає, що правова освіта - це важлива складова цілісної освіти сучасної особистості, яка сприяє розумінню ролі права і правопорядку в суспільстві, формуванню відповідальності та самосвідомості. Вона передбачає набуття знань, умінь і цінностей для ефективної взаємодії індивідів та суспільства в цілому. Правова освіта сприяє розвитку критичного мислення, толерантності та поваги до прав і свобод інших людей. В умовах сучасного світу, де правові аспекти пронизують усі сфери життя, правова освіта має велике значення для особистісного зростання та будівництва справедливого, правового суспільства. Вона також потребує постійного оновлення і вдосконалення, враховуючи зміни в правових системах і цінностях [2, с. 466-467].

Загалом, приходимо до висновку, що правова освіта офіцерів залишається важливою складовою військової підготовки, яка дозволяє їм правильно оцінювати ситуації на полі бою та діяти відповідно до вимог законів та норм МГП. Також вона допомагає забезпечити дотримання законів та гарантій прав людини військовими підрозділами та підвищити рівень професійної підготовки офіцерів в цілому.

Компетентнісний підхід до правової освіти цінний тим, що дає змогу не лише сформуванню в курсантів ВВНЗ теоретичні знання, але й необхідні вміння й готовність до ефективної службової діяльності у майбутньому. Цей підхід є дієвим інструментом формування особистості, здатної жити в умовах динамічних змін, які відбуваються у суспільстві та економіці. Адже формує готовність до успішного виконання різноманітних завдань у роботі та житті. Він сприяє формуванню творчого мислення, самостійності та ініціативності, які, безперечно, є бажаними рисами на сучасному ринку праці. Компетентнісний підхід є важливим інструментом у сучасній освіті, який забезпечує якісну підготовку майбутніх фахівців. Компетентнісний підхід у військовій освіті має

такі переваги: *сприяє розвитку практичних навичок*, які можуть застосовуватись у бойовій обстановці; *розвиває творчість та самостійність*, у військовослужбовців, які повинні бути готові до непередбачуваних ситуацій; *підвищує ефективність навчання*, так як дозволяє отримувати знання, необхідні для виконання реальних завдань на полі бою; *підвищує мотивацію*, адже військовослужбовці, отримавши практичні навички, можуть відчувати більшу впевненість у своїх здібностях та готовність до подальшої служби. За О. Дубасенюк, компетентнісний підхід передбачає інтеграцію елементів професійної та загальної культури, що дозволяє людині проявити професіоналізм в конкретній системі знань, навичок та вмінь у фаховій діяльності. Він спрямований на розвиток професійної компетентності, яка є ключовою якістю майбутнього спеціаліста та дозволяє йому успішно увійти в професійне та соціальне середовище [24, с. 11-18].

Так, дослідники наголошують, що протягом професійної підготовки військових фахівців слід пам'ятати, що майбутні офіцери не тільки засвоюють знання, а й працюють в умовах, що відтворюють майбутню професійну діяльність [54, с. 359].

У системи військових практик і стажувань для курсантів різних років навчання існують різноманітні можливості реалізації їх дослідницького потенціалу. Як зазначають Л. Кравченко, О. Полонський та П. Хоменко, його ефективна реалізація вимагає від керівника (педагога, офіцера курсової ланки) серйозної підготовки. Основним завданням такого керівника є створення атмосфери співробітництва, особистісно зорієнтованого виховання та стимулювання пошукової діяльності курсантів під час планування та керівництва практикою. Паралельно, необхідна чітко структурована система навчальних практик і військових стажувань, яка має значний дослідницький потенціал у роботі з особовим складом. Ця система сприяє самовдосконаленню, саморозвитку та самореалізації особистості курсантів, які в майбутньому стануть офіцерами, командирами, педагогами та вихователями. Науково-дослідницька діяльність майбутніх офіцерів тактичного рівня під час навчальних, військових

практик та військового стажування передбачає розвиток таких систематизованих умінь: здатність здійснювати динамічний аналіз ситуацій; порівнювати раніше вивчені факти та передбачати наслідки власної діяльності; використовувати альтернативні шляхи пошуку інформації; будувати систему причинно-наслідкових зв'язків; здатність інтегрувати та синтезувати отримані практичні висновки; шукати альтернативні варіанти вирішення проблеми, обирати та обґрунтовувати найоптимальніший з них; формулювати гіпотези; аналізувати та узагальнювати досліджені факти; розвивати мислення; формулювати висновки; здатність об'єктивно оцінювати процес і результати діяльності [46, с. 29-36]. Зі свого боку, В. Васищев та Л. Кравченко наголошують на важливості військово-педагогічній роботі компетентності та професійності офіцерів, наявності у них глибокого розуміння цілей і завдань підготовки підлеглих. Вони повинні вміти знайти та оптимально структурувати необхідний навчальний матеріал і логічно, чітко та обґрунтовано його викладати. Для успішної військової педагогічної роботи важливим є вміння використовувати різні допоміжні та технічні засоби, а також демонструвати прикладне виконання бойових нормативів. Крім того, військові педагоги мають розвивати педагогічно доцільні взаємини з особовим складом та підтримувати бажання підлеглих самостійно здобувати необхідні знання та навички [45, с. 1-9]. Зазначимо, що практики та стажування майбутніх офіцерів відіграють важливу роль у їх правовій підготовці. Ці форми навчання надають їм практичний досвід застосування правових норм та принципів у реальних ситуаціях. Під час практик та стажувань майбутні офіцери отримують можливість працювати в різних військових підрозділах та отримувати практичні навички у вирішенні певних службових завдань. Вони стикаються з реальними ситуаціями, де потрібно застосовувати військове законодавство та інші правові норми. Це дає можливість курсантам ознайомитися з процесом прийняття рішень на практиці, а також вчитися дотримуватися правових обмежень у виконанні своїх обов'язків. Крім того, практики та стажування дозволяють майбутнім офіцерам вивчати внутрішні правові процедури та документацію, адаптуватися до правил поведінки військового персоналу та військової дисципліни. Вони

також отримують знання про правові аспекти командного управління, підлеглості та взаємодії з цивільним населенням. Практична складова допомагає майбутнім офіцерам усвідомити важливість правової підготовки для ефективного та законного виконання своїх службових обов'язків. Вони набувають навичок аналізу правових ситуацій, розвитку стратегій та тактик, що відповідають вимогам законодавства. Таким чином, практики та стажування сприяють всебічній правовій підготовці майбутніх офіцерів, допомагають їм стати компетентними та впевненими у вирішенні правових питань у військовому середовищі.

Разом із цим, варто враховувати, що правова освіта у ВВНЗ відбувається за участі людей із фактично сформованим світоглядом, цінностями, зокрема й уявленнями про правову дійсність. Відтак, під час аналізу цього процесу слід також виходити із положень андрагогічного підходу.

Його В. Буренко розуміє як набір інструментів «спрямовуючий процес стимулювання, виховання, навчання й удосконалення дорослої людини під час професійної підготовки та перепідготовки, який інтегрує надбання індивідуального, творчого, особистісно зорієнтованого підходів» [5, с. 8].

У військовій освіті андрагогічний підхід передбачає, насамперед, зосередження на потребах дорослих учнів та наданні їм можливості самостійно визначати свої освітні цілі, використовуючи власні досвід та знання. Основні принципи цього підходу у військовій освіті включають орієнтацію на дорослого курсанта (студента, слухача), його активне залучення до освітнього процесу, забезпечення навчання в контексті досвіду, орієнтація на результат та контекстуалізація навчання. Для реалізації андрагогічного підходу у ВВНЗ важливо враховувати особливості військової діяльності та вимоги, що ставляться до офіцера та робити акцент на формуванні в них відповідних навичок та компетенцій.

В. Мірошніченко, обґрунтовуючи доцільність застосування андрагогічного підходу для розвитку правової культури офіцерів-прикордонників, виділяє принципи андрагогіки, які можуть бути використані

для розвитку їх правової культури. Вони полягають у задіянні наявного життєвого та професійного досвіду, коригуванні застарілого досвіду й особистих установок, індивідуальному підході до розвитку, рефлексії, затребуваності правової культури як результату підготовки, системності та безперервності з урахуванням результатів попереднього навчання й виховання, а також актуалізації результатів навчання шляхом їх швидкого використання у службовій діяльності [61, с. 110].

Правова освіта дорослої людини має збагачувати не тільки її знання, але й впливати на цінності та уявлення щодо правопорядку. У цьому контексті, для особи зі сформованим світоглядом важливо підібрати форму підготовки, яка дозволить не тільки поінформувати її із юридичних питань, а й допоможе наблизити її цінності та переконання до визнаних суспільством нормативних принципів.

З андрагогічним підходом тісно пов'язані ідеї освіти протягом життя. Так, Академік Н. Ничкало вірно зазначає, що освіта є найважливішим фактором прогресу високорозвинених цивілізованих держав. Вона сприяє формуванню високої духовності, інтелекту, культури і почуття соціальної відповідальності за впровадження науково-технічних ідей, нових технологій та спадщини, яку залишають майбутнім поколінням. Вирішення такого великого комплексу проблем, пов'язаних з перспективами розвитку людства, вимагає глибокого розуміння цих проблем та впровадження неперервної освіти на науково обґрунтованих засадах [66, с.346]. Отже, для задоволення потреб майбутніх фахівців як на виробничому, так і на особистому рівні, їх правова підготовка повинна враховувати їхні попередні компетенції, бути спеціалізованою відповідно до обраної спеціальності та мати прикладний характер. Однак жоден навчальний курс не може охопити всі питання. Тому особливо важливими стають механізми, що стимулюють постійне навчання, включаючи використання інформаційних технологій. Прикладом може бути розв'язання проблемних завдань здобувачами за допомогою електронних сервісів державних органів та офіційних довідкових систем. Все це відповідає принципам неперервної освіти,

таким як гнучкість та варіативність освітньої системи, послідовність та доступність всіх її етапів, відповідність професійної освіти інтересам промисловості та задоволення непрофесійних потреб людей, а також використання останніх технологічних засобів. Таким чином, реалізація цих принципів може забезпечити якісну підготовку фахівців, зберігаючи при цьому їх творчі здібності.

Разом із цим, аналізуючи досвід здійснення правової освіти у ВВНЗ України досліджуваного періоду, ми з'ясували, що вона мала деякі прорахунки і суперечності. Серед них – формалізм у виконанні планів правовиховної роботи.

Така практика є особливо шкідливою для правосвідомості дорослих, адже посилює її викривлення. Проведення таких заходів лише з метою збільшення показників нічого не дає для якісної правової освіти. Причиною цього можуть бути й слабка підготовка лекторів, відсутність практичного підходу та реалістичних ситуацій, що допомогли б учасникам зрозуміти, як застосовувати законодавство на практиці. Правові компетентності мають набуватися в процесі систематичної та цілеспрямованої підготовки. Разові заходи можуть стати корисними лише для знайомства з новими законодавчими актами, але не дозволяють засвоїти необхідні знання та навички для повноцінного використання правових інструментів. Гонитва за кількісними показниками проведених заходів не гарантує їх результативності. Замість того, щоб сконцентруватися на якісних характеристиках навчання й виховання, організатори заходів можуть зосередитися на показниках кількості учасників, кількості проведених заходів та перевиконанні планів. Це може призвести до витрат ресурсів на заходи, які насправді не впливають на ефективність правової освіти.

В. Федоренко значення ефективності військово-правового виховання вбачає в тому, що це поняття можна вивчати з двох різних поглядів. По-перше, як порівняння досягнутого результату з метою виховання, тобто як ефективність, яка виражається у кінцевому результаті. По-друге, як функцію від основних елементів структури процесу військово-правового виховання, включаючи оцінку

його ефективності, а також від об'єктивних умов, в яких проходить цей процес [114, с.114]. Розуміння ефективності військово-правового виховання в цих двох аспектах дозволяє оцінити, наскільки успішним є процес виховання та які елементи потрібно вдосконалювати для досягнення більш високої ефективності, тобто міри реалізації визначених завдань за найвигіднішого застосування засобів у якнайкоротший строк [114, с. 90]. Відзначимо, що науково обґрунтована оцінка ефективності правової освіти військовослужбовців, зокрема й майбутніх офіцерів, є важливою для правильного розподілу ресурсів на її здійснення, актуалізації її змісту.

Принцип раціональності звертає нашу увагу на суперечність між побудовою загального розуміння про функціонування правової системи та формуванням в курсантів (слухачів) уявлень про правове регулювання їх діяльності у військовій галузі. Додаткова теоретична підготовка офіцерів в галузі права може вимагати додаткових часу та зусиль. Офіцерам необхідно ефективно використовувати свої ресурси для підготовки до виконання службових обов'язків, включаючи підготовку до бойових дій та оперативних завдань, а також розвитку навичок управління. Слід зважати на засаду наступності в освіті – шкільні програми передбачають вивчення основних галузей права та їх загальних положень. Ці знання є достатніми для розуміння його базових принципів, що є необхідним для виконання службових обов'язків офіцерів.

Насамперед, курс відповідної дисципліни повинен бути адаптованим до конкретної спеціальності. По-друге, він повинен мати практичний спрямований характер, щоб отримані знання можна було застосувати на практиці. По-третє, шляхом передачі позитивного досвіду вирішення правових суперечок, цей курс має мінімізувати ризик спотворення правової свідомості особистості [131, с. 41-43].

Він має розроблятися таким чином, щоб охоплювати теорію правової системи та правового регулювання у військовій галузі, а також практичні завдання та сценарії, які дозволяють курсантам застосовувати отримані знання в реальних ситуаціях. Для цього можуть використовуватись такі методи навчання,

як інтерактивні лекції, рольові ігри, кейс-стаді, практичні вправи та інші методи, які дозволяють курсантам активно долучатися до процесу навчання. Крім цього, необхідно забезпечити стале оновлення робочих програм та матеріалів з урахуванням змін в законодавстві та інших сферах, що стосуються військової галузі. Також важливо залучати фахівців з юриспруденції та військових наук, які зможуть допомогти курсантам отримати комплексне уявлення про правову систему та правове регулювання у військовій галузі, а також надати цінні поради щодо їх діяльності [121, с.247-252].

Крім цього, зростає роль правової самоосвіти у ВВНЗ. Так, дослідники країн Балтії наголошують на важливості мотивації курсантів військовихЗВО до вдосконалення власної правової підготовки. Автори відзначають, що основною рушійною силою для цього є переконання майбутніх офіцерів у необхідності ухвалення ними обґрунтованих та послідовних рішень в їх управлінській діяльності [141].

З урахуванням виявлених в ході цього історико-педагогічного дослідження суперечностей і тенденцій процесу розвитку правової освіти й актуалізації передового досвіду її здійснення за сучасності, вважаємо за доцільне окреслити шляхи, які будуть цьому сприяти. Спираючись на метод науково-педагогічної екстраполяції, розглядаємо їх на таких рівнях:

на рівні держави і суспільства – транслявання ідеї щодо права і моралі як універсальних форм вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму; культивування розвитку військового лідера шляхом надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення; забезпечення реалізації принципу «Освіта впродовж усієї військової кар'єри»; забезпечення ЗСУ вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом в контексті стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в НАТО та Європейському Союзі та ін.;

на рівні трансформацій системи військової освіти України – подальше інтегрування військової освіти до національної системи освіти України; формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує

підготовку військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку; забезпечення взаємосумісності структури військової освіти України із структурою і організацією військової освіти країни-членів НАТО; оптимізація та уніфікація організаційно-штатної структури військових закладів освіти, навчальних частин (центрів); подальше упровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій та технологій дистанційного навчання та ін.;

на рівні реформування правової освіти офіцерів у ЗВВО – проектування стандартів вищої освіти в галузі воєнних наук для забезпечення актуальності і стабільності змісту правового навчання на тлі мінливої системи законодавства; належна підготовка викладацьких кадрів ЗВВО, підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників та методистів, їх готовності до проектування змісту і викладання правових дисциплін у ЗВВО; пошук і впровадження ефективних форм, методів і засобів правової освіти, направлених на формування в курсантів усвідомлення цінності права та відповідальності за свої дії; удосконалення системи моніторингу та оцінки результатів правової освіти для виявлення проблем і корегування стратегії подальшої роботи та ін.

У ході проведення наукових досліджень було розроблено та введено в практику навчальний спецкурс «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» [Додаток Ж], мета якого полягає в ознайомленні студентів зі специфікою організації правової освіти у військовій вищій школі, набутті здобувачами вищої освіти загальних та спеціальних компетентностей щодо планування та організації правоосвітньої діяльності у військовій вищій школі. До завдань спецкурсу входить ознайомлення здобувачів вищої освіти з: 1) процесом становлення правової освіти у військовій вищій школі України; 2) основними категоріями та поняттями, пов'язаними зі здійсненням правової освіти у військовій вищій школі; 3) головними принципами правової освіти у військовій вищій школі; 4) теоретичними аспектами правової освіти у військовій вищій школі. Курс складається із трьох модулів, кожен з яких містить окремі теми, що розширюють вивчення даної проблеми. В цьому спецкурсі присутні

вісім тем, що дозволяють логічно прослідковувати історичний процес становлення та розвитку знань у цій сфері педагогічної науки. Крім традиційних форм лекцій і практичних занять, навчальний спецкурс надає можливість студентам активно займатися самостійною роботою, підготовкою рефератів та доповідей. Здобувачі також мали можливість деталізувати вивчення окремих тем за допомогою сформульованих автором відповідних питань. Для підтримки самостійної пізнавальної роботи здобувачів підібрано список інформаційних джерел, що містить результати наукового дослідження з проблематики спецкурсу, проведеного як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками.

Упровадження навчального спецкурсу «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» проходило в Національній академії Національної гвардії України, Харківському національному університеті Повітряних сил імені Івана Кожедуба, Запорізькому державному медико-фармацевтичному університеті, Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка.

Так, протягом 2022/2023 н.р. результати дослідження використовувались у навчальному процесі та науковій роботі Національної академії Національної гвардії України на кафедрі військово-соціального та психологічного забезпечення оперативного факультету при підготовці за навчальними дисциплінами «Психологія військового управління та військове лідерство» (змістовні модуль №1 «Сутність управління та соціально-психологічні особливості управлінської діяльності», змістовий модуль 4 «Психологія управлінської взаємодії військового керівника та підлеглих»), «Технології управління конфліктами» (змістовий модуль 3 «Дослідження, профілактика та вирішення конфліктних ситуацій у військових колективах») та «Організація роботи з персоналом у військових частинах і з'єднань Національної гвардії України» (змістовий модуль 2 «Військова дисципліна та профілактика правопорушень», змістовий модуль 4 «Військово-соціальна робота в Національній гвардії України»), а також при проведенні наукових досліджень за напрямом роботи з персоналом сил безпеки України. Крім того, результати

досліджень знайшли своє застосування для розширення і оновлення змісту навчання здобувачів факультету підготовки офіцерів запасу за контрактом Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба. Отримані матеріали були використані для урізноманітнення та актуалізації змісту навчальних програм, забезпечуючи здобувачам більш глибоке розуміння сучасних викликів і вимог, що стоять перед майбутніми офіцерами запасу. Таке оновлення навчального процесу сприяло підвищенню якості підготовки фахівців та їх адаптації до сучасних потреб військової сфери. Під час апробації результатів дослідження у Запорізькому державному медико-фармацевтичному університеті було проведено детальний аналіз та оцінку їх доцільності для включення в процес підготовки фахівців. Висновок, зроблений після апробації, підкреслив значущість та актуальність результатів дослідження для розвитку вітчизняної педагогічної теорії і практики. Зазначено, що включення цих результатів у навчальний процес сприятиме покращенню якості підготовки фахівців і відповідає сучасним вимогам освітньої сфери. Результати дослідження впроваджувались також в освітній процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка й були рекомендовані до широкого впровадження у практику роботи ЗВО, для підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі, а також офіцерів запасу.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі, здійснено наукову оцінку досвіду правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття. З'ясовано, що практика правової освіти підготовки майбутніх офіцерів досліджуваної доби мала як позитивні (закріплення обов'язку командирів здійснювати правове виховання підлеглих; вдосконалення вітчизняного законодавства та самостійна участь країни в міжнародних відносинах; інтеграція військової та цивільної освіти з підвищенням вимог до її якості та ін.), так і негативні прояви (поверхове та формальне здійснення правовиховних заходів; наявність власних негативних установок щодо права серед курсантів та постійного складу військових закладів

освіти; зростання кількості правопорушень та послаблення боротьби з ними та ін.).

Окреслено перспективні напрями творчого використання досвіду правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття та подальшого його розвитку: *на рівні держави і суспільства* – транслявання ідеї щодо права і моралі як універсальних форм вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму; культивування розвитку військового лідера шляхом надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення; забезпечення реалізації принципу «Освіта впродовж усієї військової кар'єри»; забезпечення ЗСУ вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом в контексті стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в НАТО та Європейському Союзі та ін.; *на рівні трансформацій системи військової освіти України* – подальше інтегрування військової освіти до національної системи освіти України; формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку; забезпечення взаємосумісності структури військової освіти України із структурою і організацією військової освіти країни-членів НАТО; оптимізація та уніфікація організаційно-штатної структури військових закладів освіти, навчальних частин (центрів); подальше упровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій та технологій дистанційного навчання та ін.; *на рівні реформування правової освіти офіцерів у ЗВВО* – проектування стандартів вищої освіти в галузі воєнних наук для забезпечення актуальності і стабільності змісту правового навчання на тлі мінливої системи законодавства; належна підготовка викладацьких кадрів ЗВВО, підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників та методистів, їх готовності до проектування змісту і викладання правових дисциплін у ЗВВО; пошук і впровадження ефективних форм, методів і засобів правової освіти, направлених на формування в курсантів усвідомлення цінності права та відповідальності за свої дії; удосконалення системи

моніторингу та оцінки результатів правової освіти для виявлення проблем і корегування стратегії подальшої роботи та ін.

Результати дослідження третього розділу знайшли висвітлення в публікаціях авторки [123; 131; 121].

ВИСНОВКИ

1. *Проаналізовано* термінологічне поле дослідження, до меж якого входять поняття: «правова освіта», «правова просвіта», «правова пропаганда», «правова соціалізація» та ін. Ключовою дефініцією визначено поняття «правова освіта офіцерів у ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття». З дослідницькою метою дефініцію осмислено:

– у *хронологічній проекції* – як складний, динамічний процес, що має передумови становлення, чинники, етапи, тенденції, суперечності розвитку;

– в *структурі організації підготовки військовослужбовців України* – як складник цілісної підготовки кваліфікованих офіцерських кадрів, що: 1) має *на меті* підготовку здобувачів до виконання юридично врегульованих професійних завдань у військовій сфері, формування високої правової культури, правосвідомості, відповідних правових цінностей, орієнтацій, оцінок, установок правомірної поведінки людини; 2) *базується* на засадах унормованості, системності, науковості, об'єктивності, фаховості, раціональності, індивідуально-диференційованого підходу й ін.; 3) має *відповідний зміст освіти*, представлений у навчальних планах, навчальних програмах, підручниках, посібниках, й *забезпечується* належними формами і методами організації.

Поняття «правова освіта» використано в його сучасному розумінні, що охоплює процес навчання (як цілеспрямований процес взаємодії викладача із курсантами (слухачами) ЗВВО з метою засвоєння ними узагальнених правових знань, формування вмінь та навичок) і виховання (як цілеспрямований вплив на свідомість курсантів (слухачів) ЗВВО з метою формування в них відповідного рівня правової свідомості, правової культури, зразкової правовірної поведінки).

2. *Розкрито* передумови становлення (необхідність забезпечення військової дисципліни; превалювання радянської юридичної концепції; ускладнення організаційно-управлінських процесів у військовій сфері та ін.) та чинники розвитку: суспільно-політичні (традиції народу, досвід та історичні зразки української армії; сучасні світові геополітичні перетворення; зміна політичних режимів; трансформації у системі моральних цінностей суспільства

та ін.); нормативно-правові (визначення статусу людини як громадянина певної держави; регулювання відносини в галузі військової освіти; укладання змісту правової освіти та ін.); соціально-економічні (рівень соціокультурного розвитку вступників до вищих військових навчальних закладів; рівень матеріального та кадрового забезпечення військових ЗВО; фактичний стан законності та боротьби з правопорушеннями та ін.) правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.

3. *Обґрунтовано* процес розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття як складний і динамічний, який має свої передумови, чинники, етапи, тенденції, суперечності розвитку. На основі критеріїв: 1) суспільно-політична обстановка в країні, розвиток військово-педагогічної теорії і практики підготовки офіцерів; 2) суперечності, що виникали у процесі здійснення правової освіти майбутніх військових фахівців; 3) нормативні документи, які регулювали діяльність ЗВВО і здійснення ними правової освіти; 4) форми і методи організації правової освіти офіцерів ЗВВО обґрунтовано етапи розвитку правової освіти офіцерів протягом досліджуваного періоду: I етап (1946–1975 рр.) – формування правової освіти у вищій військовій школі України на засадах радянського законодавства; II етап (1975–1991 рр.) – утвердження правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі на засадах радянського законодавства; III етап (1991–2015 рр.) – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти.

Виявлено *загальні тенденції* (зростання практичної спрямованості у правовій підготовці військових фахівців; тяжіння до інтегрального підходу в проектуванні правничих дисциплін; посилення акценту на міжнародному гуманітарному праві; урізноманітнення форм і методів організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти; зростання комплексності військового права, зокрема ведення воєнних операцій, управління зброєю та військовою технікою та ін.) та *суперечності* (між: потребою в забезпеченні сталості і стабільності змісту правничих дисциплін та динамічними

нормотворчими процесами у військової галузі; декларованими у змісті правової освіти цінностями щодо етичних та моральних норм майбутньої військової служби та окремими проявами негативних суспільних практик; гарантуванням академічної свободи у правовій підготовці майбутніх офіцерів та необхідністю контролю над освітнім процесом для досягнення військово-стратегічних цілей та ін.) розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.

4. *Проаналізовано* зміст, з'ясовано методи і форми організації правової освіти офіцерів у ЗВВО України досліджуваного періоду на основі вивчення передового досвіду Військової академії артилерійської радіолокації, м. Харків, Одеського інституту Сухопутних військ України, Харківського університету Повітряних Сил України, Львівського вищого військово-політичного училища, Полтавського військового інституту зв'язку та ін.; аналізу змісту навчальних дисциплін на різних історичних етапах («Радянське військово-правове та організація військового господарства», «Загальновійськові статuti ЗС СРСР», «Основи права», «Основи Конституційного права України», «Основи законодавства України», «Військова адміністрація», «Статuti ЗСУ», «Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право» та ін.).

Зміст правової освіти розглянуто крізь призму таких структурних компонентів: *когнітивний досвід* (знання правових засад військового обов'язку і військової служби, правового статусу військовослужбовців, їх соціального захисту; міжнародних законів і звичаїв ведення війни), *практичний досвід* (уміння і навички забезпечувати виконання та особисто дотримуватись і застосовувати вимоги нормативних документів, що регламентують службову діяльність Збройних Сил), *соціальний досвід* (установки на свідоме додержання юридичних норм, які визначають проходження військової служби, активну законослухняну поведінку, ставлення до права як суспільного явища, що формалізує бажані ідейно-ціннісні орієнтири людства).

З'ясовано, що зміст правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття характеризувався: 1) залежністю від економічних,

політичних, соціальних чинників розвитку держави і суспільства; 2) взаємозв'язком і взаємозумовленістю елементів правоосвітнього і правовиховного процесів; 3) науковою обґрунтованістю системи правових знань, умінь, навичок, зорієнтованих на розвиток і формування особистості військовослужбовця; 4) відбиттям специфіки військово-педагогічного процесу як напряму освітньої діяльності; 5) трансформуванням сутності від заполітизованості, ідеалізму, комуністичної ідеології і переконаності військовослужбовців до формування в курсантів почуття поваги до Конституції та Законів України, збереження дотримання приписів міжнародного гуманітарного права, вироблення навичок протистояння підіривним соціальним технологіям тощо.

Виділено *форми* (масові, групові, індивідуальні; політінформація, лекційні та практичні заняття, самостійна робота, ділові ігри, предметні гуртки і факультативи, зустрічі з фахівцями-юристами, складання проектів службових документів, робота з періодичною пресою, матеріалами судових та дисциплінарних справ; участь у конференціях, конкурсах, предметних тижнях; виховні години, самоосвіта та ін.) і *методи* (присутність на судовому засіданні, розв'язання ситуаційних завдань на застосування норм права, підготовка повідомлень, бесіда, дискусія, пояснення, розповідь, доручення, переконання, привчання, заохочення та покарання, громадська думка й особистий приклад командирів та ін.) організації правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття, які охоплюють процеси навчання і виховання.

5. *Окреслено* перспективні напрями творчого використання досвіду правової освіти офіцерів ЗВВО України середини ХХ – початку ХХІ століття та подальшого його розвитку: *на рівні держави і суспільства* – транслявання ідеї щодо права і моралі як універсальних форм вираження свободи, справедливості, рівності та гуманізму; культивування розвитку військового лідера шляхом надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення; забезпечення реалізації принципу «Освіта впродовж усієї військової кар'єри»; забезпечення Збройних Сил України вмотивованим, професійним і

освіченим особовим складом в контексті стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в НАТО та Європейському Союзі та ін.; *на рівні трансформації системи військової освіти України* – подальше інтегрування військової освіти до національної системи освіти України; формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку; забезпечення взаємосумісності структури військової освіти України із структурою і організацією військової освіти країни-членів НАТО; оптимізація та уніфікація організаційно-штатної структури військових закладів освіти, навчальних частин (центрів); подальше упровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій та технологій дистанційного навчання та ін.; *на рівні реформування правової освіти офіцерів у ЗВВО* – проектування стандартів вищої освіти в галузі воєнних наук для забезпечення актуальності і стабільності змісту правового навчання на тлі мінливої системи законодавства; належна підготовка викладацьких кадрів ЗВВО, підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників та методистів, їх готовності до проектування змісту і викладання правових дисциплін у ЗВВО; пошук і впровадження ефективних форм, методів і засобів правової освіти, направлених на формування в курсантів усвідомлення цінності права та відповідальності за свої дії; удосконалення системи моніторингу та оцінки результатів правової освіти для виявлення проблем і корегування стратегії подальшої роботи та ін.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблематики. Перспективним напрямом для майбутніх наукових пошуків може стати порівняльний аналіз здійснення правової підготовки військовослужбовців у вищій військовій школі освітніх систем зарубіжних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Р. М. Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 226 с.
2. Басенко Р. Правова освіта як системотворчий складник цілісної освіти сучасної особистості. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9-10 (123-124). С. 460–468.
3. Бойко А. М. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання. *Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2013_3_4.
4. Будас А. П. Інтерактивні технології навчання правознавству студентів економічних спеціальностей. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2011. № 27. С. 224–231.
5. Буренко В. М. Андрагогічний підхід до професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13:00:01. Київ, 2005. 24 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2963/1/Burenko_V.pdf (дата звернення: 22.02.2023).
6. Васильєв О. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку військової освіти. *Військова освіта*. 2022. № 1 (45). С. 9–22.
7. Вітченко А. О., Осьодло В. І. Розвиток системи вищої військової освіти України в контексті сучасних трансформаційних змін. *Наука і оборона*. 2019. Т. 7, № 2. С. 44–50. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-7-2-44-50> (дата звернення: 01.05.2023).
8. Войтех О. Принципи та підходи до підготовки національного персоналу Збройних Сил України до участі у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. *Військова освіта*. 2019. № 1(39). С. 93–101.
9. Волошин В. Досвід використання інновацій у системі вищої військової освіти України. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 10(10). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-185-195](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-185-195) (дата звернення: 11.04.2023).

10. Гавришук О. М. Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 125–131.
11. Гетьман А. П., Данильян О. Г., Дзьобань О. П. та ін. Філософія правового виховання: навч. посіб. Харків: Право, 2012. 248 с.
12. Главацька Ю. Термінологічне поле vs терміносистема: принципи наповнення та структуризації термінологічного поля в мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Лінгвістика"*. 2014. № 21. С. 15–18.
13. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія: навч. посіб. Дніпро: Акцент, 2014. 416 с.
14. Головка Н. І. Правова педагогіка: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 101 с.
15. Гончаренко С. У. Освіта. *Енциклопедія освіти*. Київ, 2008. С. 614–616.
16. Гончарук Ю. В. Педагогічна терміносистема: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: педагогіка*. 2009. Т. 112, № 99. С. 65–72.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2009_112_99_13 (дата звернення: 11.04.2023).
17. Городянська Л. Військово-педагогічна спрямованість підготовки військових фахівців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. № 1. С. 10–13.
18. Гриньова Я. Г. Використання сучасних освітніх технологій у правовому навчанні. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2010. № 32. С. 24–28.
19. Гупан Н. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*. 2013. № (4-5). С. 53–56.
20. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. № 8-9. С. 67–70.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_8-9_17 (дата звернення: 11.04.2023).

21. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: А.П.Н., 2002. 224 с.
22. Дзьобань О. П. Правове виховання в контексті співвідношення права і моралі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. пр, м. Харків, 15 трав. 2013 р. Харків, 2013. С. 179–184.
23. Дубасенюк О. А. *Методологія та методи науково-педагогічного дослідження: навч. посіб.* Житомир: Полісся, 2016. 256 с.
24. Дубасенюк О. А. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід.* Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
25. Жигірь В. І. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. № 48. С. 107–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_48_16 (дата звернення: 11.04.2023).
26. Задунайський В. Становлення засад військової дисципліни в Українському Війську (кінець 1917– квітень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. № XXVII. С. 109–113.
27. Заєць А. С. Правова пропаганда як форма виховання в правовій державі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № (5). С. 7–10.
28. Зайченко І. Педагогіка: підручник. 3-тє вид. Київ: Ліра-К, 2016. 608 с.
29. Замотаєва Н. В. Військова педагогіка: історія, теорія, практика: навч. посіб. Київ: Альфа Реклама, 2021. 364 с.
30. Зельницький А., Заболотний О. Якість вищої військової освіти в контексті змін у законодавстві України. *Військова освіта*. 2020. Т. 41, № 1. С. 147–162. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/147-162> (дата звернення: 11.04.2023).
31. Зязюн І. А. Цілісний методологічний підхід у педагогічному науковому дослідженні. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: Матеріали IV міжнар. науковопракт. конф. м. Хмельницький. 2011. С. 7–10.

- 32.Іваненко В., Бурмага В. Афганський синдром 1979–1989 рр. як чинник кризи радянської системи: історичний досвід і сьогодення. *Література та культура Полісся*. 2016. № 83. С. 108–116.
- 33.Іщук І. В. Генезис правового навчання на українських землях: періодизація розвитку. *Право і суспільство*. 2011. № (1). С. 51–57.
- 34.Калиновський Ю. Ю., Аксьонова О. М. Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2. С. 124–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_2_17 (дата звернення: 11.04.2023).
- 35.Кархут О. Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.
- 36.Кириленко В. І. Правова робота в Збройних Силах України: навч. посіб. Київ: РВЦ «Військ. ін-т», 2010. 408 с.
- 37.Кірдан О. П. Періодизація розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* 2018. № 61. С. 74–78.
- 38.Коваленко Д. В. Педагогічні основи етико-правової підготовки майбутнього офіцера в умовах вищого військового навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 220 с.
- 39.Ковальчук О. М. Особливості ідеологізації та політизації праворозуміння в післяреволюційний період. *Соціологія Права*. 2020. № 2(33). С. 36–41.
- 40.Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13:00:04. Київ, 2008. 48 с.

41. Козліковська Н. Позааудиторна робота як складова вищої освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2008. № 5(7). С. 1–9. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/512>.
42. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986) / ред. Б. В. Нарышкин. 9-те вид. Москва : Политиздат, 1986. Т. 11: 1966-1970. 577 с.
43. Кравченко Л. М., Бухун А. Г. Неперервна громадянська освіта як технологія національно-патріотичного виховання майбутніх військовослужбовців. *Імідж сучасного педагога*, 2021. (1(196)), 72–76.
44. Кравченко Л. Правова культура і компетентність особистості: спільне та відмінне культурологічного і компетентнісного підходів. *Імідж сучасного педагога*. №4 (193), 2020. С. 29-33.
45. Кравченко Л., Васищев В. Структура загальнопедагогічної культури майбутніх офіцерів (на матеріалах Національної гвардії України). *Вища школа: науково-практичне видання*. № 7 (180). 2019. С. 19- 25.
46. Кравченко Л., Полонський О., Хоменко П. Дослідницький потенціал системи військових практик та стажувань у професійній підготовці офіцерів тактичного рівня Національної гвардії України. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта*. 2019. Вип. 6. С. 29-36.
47. Кривенко О., Качан І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч. посіб. Київ: Військ. ін-т, 2008. 182 с.
48. Криленко І. М. Підготовка офіцерських кадрів для танкових військ під впливом динаміки розвитку танкобудування (20–80-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20:02:22. Львів, 2011. 23 с.
49. Криленко І. М. Прискорена підготовка офіцерських кадрів для танкових військ у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПИ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Історія науки і техніки*. 2011. № 1. С. 69–76. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/10731>.

50. Кузь Ю. Формування правової культури військовослужбовців як складова навчально-виховного процесу у ВНЗ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка*. 2008. № 2. С. 37.
51. Лесько Н. В. Правове виховання дітей—важливий напрям профілактики правопорушень. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 33–37.
52. Литньова Т. Періодизація історії розвитку змісту загальної середньої освіти (30-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.). *Історико-педагогічний альманах*. 2010. № 2. URL: <http://ipa.udpu.edu.ua/article/view/15272> (дата звернення: 13.04.2023).
53. Луначарский А. Революция и суд. *Материалы Народного комиссариата юстиции*: издание Нар. Комиссариата юстиции. Москва, 1918. Т. 2. С. 15–19.
54. Луценко, Г., Попроцький, І., Романюк, В., Терентьєва, Н. Професійна мовна підготовка військових фахівців як основа партнерства заради миру. *Педагогічні науки: Теорія, історія, інноваційні технології*, 2022, (6 (120), С. 352–360.
55. Максимов С. І. Методологічні основи правового виховання. *Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2010. № 6. С. 53–62.
56. Максимов С. І., Коваленко І. І. Методологічні підходи до розуміння сутності та змісту правового виховання. *Правове виховання в сучасній Україні*: монографія. Харків, 2010. С. 30.
57. Максимов С. І., Требін М. П. Місце і роль правового виховання в процесі формування національної правової культури. *Правове виховання в сучасній Україні*: монографія. Харків, 2010. С. 304–308.
58. М-во оборони України. Довідник вступникам до ВВНЗ МОУ та ВНП ЗВО України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/dov_v_2021.pdf (дата звернення: 01.05.2023).
59. Мельниченко О. Роль науково-дослідної роботи курсантів та шляхи її пошуків у ВВНЗ. *Військова освіта*. 2015. № 1 (31). URL: <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/198936> (дата звернення: 13.04.2023).

- 60.Микитюк С. О. Організаційно-педагогічні умови викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах України (друга половина XIX – початок XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00. 01. Харків, 2007. 242 с.
- 61.Мірошніченко В. І. Розвиток правової культури офіцерів-прикордонників на основі використання андрагогічного підходу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. Т. 95, № 2. С. 110–121. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-95-2-110-121> (дата звернення: 13.04.2023).
- 62.Мокляк В. Межі університетської автономії у закладах вищої військової освіти України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 3 (127). С. 384–394.
- 63.Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Публічна інформація: Витяг з навчального плану підготовки військових фахівців за ОПП зі спеціальності «Озброєння та військова техніка». URL: <http://www.asv.mil.gov.ua/?q=publichna-informaciya> (дата звернення: 10.11.2022).
- 64.Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Публічна інформація: Силабуси навчальних дисциплін. Правознавство (у тому числі основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право). URL: <https://www.asv.mil.gov.ua/content/nauka/2021/Sylabus/29.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
- 65.Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2004. 56 с.
- 66.Ничкало Н. Г. Сучасні проблеми розвитку системи неперервної професійної освіти: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз*: монографія. Київ, 2003. С. 345–448.
- 67.Новини України: Курсанти ЛПСВ стали переможцями Міжнародного конкурсу імені Ярослава Мудрого. *Гал-інфо*.

URL: https://galinfo.com.ua/news/kursanty_lisv_staly_peremozhtsyamy_mizhnarodnogo_konkursu_imeni_yaroslava_mudrogo_31517.html (дата звернення: 13.04.2023).

68. Остапенко Л. В. Правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору в Україні (кінець XX – початок XXI століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Херсон, 2019. 240 с.
69. Осьодло В. І. Психолого-педагогічні аспекти розвитку сучасної вищої військової освіти. *Військова освіта*. 2013. № 2. С. 135–146.
70. Перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, спеціальність 253 – Військове управлін. Стандарт вищої освіти України. Чинний від 2018-10-29. Вид. офіц. Київ, 2018. 25 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/253-Viysk.upr-bak.31.01.22.pdf> (дата звернення: 13.04.2023).
71. Петренко О. Б. До проблеми класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. 2013. № 15. С. 536–542. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_108 (дата звернення: 13.04.2023).
72. Питання юридичної служби Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України № 259 від 16 травня 2016 року. URL: http://www.mil.gov.ua/content/gsc_orders/MOU2016_259.pdf (дата звернення: 13.04.2023).
73. Поляков С. Ю. Організаційно-правові засади військової освіти в Україні (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 177 с.
74. Поляков С. Ю. Деякі аспекти адміністративно-правового механізму державного управління у системі військової освіти України. *Право і Безпека*. 2006. Т. 1, № 5. С. 90–93.
75. Полякова О. С. Деякі проблеми удосконалення Військових Статутів – як правових засад функціонування та реформування Збройних Сил України. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2007. № 2. С. 10–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2007_2_5.

- 76.Правове виховання в сучасній Україні: монографія / ред.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, О. Г. Данильян. Харків: Право, 2010. 368 с.
- 77.Приходько Ю. Актуальні проблеми трансформації стану та якості системи вищої військової освіти. *Військова освіта*. 2022. С. 179–196. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-45/179-196> (дата звернення: 13.04.2023).
- 78.Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
- 79.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI: станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
- 80.Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Збройних Сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України: Наказ М-ва оборони України від 13.04.2005 р. № 221/217: станом на 10 листоп. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0574-05#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
- 81.Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України: Наказ М-ва оборони України від 30.10.1998 р. № 399: станом на 5 черв. 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0784-98#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
- 82.Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади: Наказ М-ва оборони України від 27.05.2015 р. № 240: станом на 10 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
- 83.Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України:

Наказ М-ва оборони України від 20.07.2015 р. № 346: станом на 20 берез. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-15#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

84. Про затвердження Положення про особливості організації освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти: Наказ М-ва оборони України від 09.01.2020 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
85. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів: Указ Президента України від 14.09.2010 р. № 900/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
86. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
87. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
88. Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України від 07.11.2001 р. № 1053/2001: станом на 29 верес. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001#Text> (дата звернення: 21.04.2023).
89. Про Програму правової освіти населення України: Постанова Каб. Міністрів України від 29.05.1995 р. № 366: станом на 9 лют. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
90. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII: станом на 25 верес. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

91. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV: станом на 21 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
92. Про створення єдиної системи військової освіти: Постанова Каб. Міністрів України від 15.12.1997 р. № 1410: станом на 4 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
93. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII: станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
94. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00:02. Київ, 2015. 42 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/83100080> (дата звернення: 20.04.2023).
95. Сборник документов (1965–1973). Вопросы идеологической работы КПСС. Москва, 1973.
96. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР / ред. Ю. И. Мандельштам. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. 532 с.
97. Сірій С., Кожедуб О. Особливості застосування педагогічних технологій правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 2. С. 131–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_2_27 (дата звернення: 13.04.2023).
98. Скрябін О. Л. Теоретичні засади і практичні складові системи освітнього процесу військових навчальних закладах тактичного рівня підготовки. *Інститут УДО України Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2020. С. 214–216. URL: http://www.indo.univ.kiev.ua/images/2020/_26062020.pdf (дата звернення: 13.04.2023).
99. Скуріхін С. М. Правова культура офіцерського складу Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2011. 21 с.

100. Скуріхін С. М. Особливості правової соціалізації військовослужбовців Збройних Сил України. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 108–115.
101. Скуріхін С. М. Правова соціалізація військовослужбовців та її особливості. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу Т. 1, м. Одеса, 20–21 квіт. 2012 р. Одеса, 2012. С. 143–145.
102. Скуріхін С. М. Правове виховання військовослужбовців: поняття і система. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 63–69.
103. Скуріхін С. М. Форми правового виховання офіцерського складу Збройних Сил України. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 214–224.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_4-5_27 (дата звернення: 13.04.2023).
104. Слонимский В. И. Преподавание общественных наук на уровень современных требований. *Разовая юбилейная газета военной инженерной радиотехнической академии ПВО имени Маршала Советского Союза Говорова Л. А.* 1991. С. 11.
105. Снігур Л. А. Загальна характеристика системи формування громадянської особистості у ВВНЗ. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2006. № 1-2. С. 120–122.
106. Сокол М. О. Наукові підходи щодо проведення педагогічних досліджень з проблеми детермінації поняття виховання. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2016. № 69 (1). С. 69–73.
107. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ, 2003. С. 47–66.
108. Тичина І. Радянські командирські курси на території України в роки Громадянської війни 1919–1921 рр: історія створення та діяльності. *Педагогічний дискурс*. 2015. № 18. С. 223–228.
109. Тичина І. В. Організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920-1940 рр: дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки:

- 13:00:01. Житомир, 2021. 302 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/32632/1/dys-Tychina.pdf> (дата звернення: 13.04.2023).
110. Ткачова Н. О. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 350 с.
111. Топчій О. Правова освіта VS правова просвіта. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2016. № 2. С. 18–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2016_2_5 (дата звернення: 13.04.2023).
112. Требін М.П. Філософія правової освіти в Україні: напрями і перспективи. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/39012/1/33-38.pdf>
113. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції в контексті соціально-філософського аналізу. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2015. № 2 (64). С. 132–141.
114. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Житомир, 2016. 225 с.
115. Федоренко В. В. Формування правосвідомості військовослужбовців Збройних Сил України, в контексті правовиховної роботи. 2017, 3: 4.2. *Право і суспільство*. 2017. Т. 2, № 3. С. 34–38. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/9.pdf (дата звернення: 13.04.2023).
116. Фінін Г. І. Specificity of the national system of military education establishment: modernization and reform. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophies of law, political science, sociology*. 2020. Vol. 1, no. 44. P. 120–131. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195898> (date of access: 13.04.2023).
117. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: «Академвидав», 2006. 352 с.
118. Фіцула М. М. Педагогіка: підручник. Київ: Акад., 2000. 283 с.

119. Хоменко П., Денисенко Є. Технологічна компетентність майбутніх офіцерів як проблема наук про освіту. *Українська професійна освіта*. 2022. № 12. С. 78-86.
120. Хриков Є. М. Аналіз стану періодизації історико-педагогічних явищ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2016. № 6(303). С. 182–196.
121. Черниш Н. А., Ільченко О. Ю. Актуалізація досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України: компетентнісний підхід. *Витоки педагогічної майстерності*. 2023. № 31. С. 247–252. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283445>
122. Черниш Н. Становлення правової освіти у вищій військовій школі як комплексна історико-педагогічна проблема. *Інноватика у вихованні*. 2021. Т. 2, № 13. С. 277–287. URL: <https://doi.org/10.35619/iiv.v2i13.387> (дата звернення: 20.04.2023).
123. Черниш Н. Взаємозв'язок правового та військово-патріотичного виховання в Збройних Силах України. *Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету*. 2021. С. 248–250.
URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17845/1/ЗбірникФМФ2021.pdf#page=248> (дата звернення: 13.04.2023).
124. Черниш Н. Військова дисципліна як ключова передумова розвитку правової освіти офіцерів вітчизняної армії. *Дидактика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищ. пед. освіти: світ. і укр. контекст»*, м. Полтава, 16–17 листоп. 2021 р. 2021. С. 159–162.
URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18354>.
125. Черниш Н. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття). *Українська професійна освіта*. 2021. № 9-10. С. 47–58. URL: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592> (дата звернення: 21.04.2023).

126. Черниш Н. Нормативне регулювання правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. *Професійна педагогіка*. 2021. Т. 1, № 22. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131> (дата звернення: 13.04.2023).
127. Черниш Н. Особливості становлення вітчизняної військової освіти у повоєнні роки (1946–1953 рр.). *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка*: Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 22–23 лют. 2022 р. 2022. С. 228–232. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/zb_conf230222.pdf.
128. Черниш Н. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України (середина ХХ – початок ХХІ століття). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. № (4). С. 45–53. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270287> (дата звернення: 21.04.2023).
129. Черниш Н. Радянське праворозуміння як чинник розвитку правової освіти в Україні у ХХ ст. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали ХХІІ Міжнар. науково-практ. конф., м. Любляна, 7 лип. 2022 р. м. Любляна (Словенія), 2022. С. 442–447. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-22.pdf#page=443> (дата звернення: 21.04.2023).
130. Черниш Н. А. Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: понятійно-термінологічний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2020. № 13. С. 217–227. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.13.2020.223144> (дата звернення: 13.04.2023).
131. Черниш Н. А. Формування правових компетентностей при підготовці фахівців неюридичних спеціальностей. *Дидаскал*. 2020. № 20. С. 41–43.
132. Черниш Н., Ільченко О. Історіографія проблеми правової освіти у вищій військовій школі України в ХХ столітті. *Педагогічні науки*. 2020. № 75-76.

- С. 107–112. URL: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226393> (дата звернення: 13.04.2023).
133. Шайдюк С. В. Законодавча розбудова вищої військової освіти в Україні у 90-х роках ХХ ст. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 4. С. 134–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_4_19.
134. Шаталова О. Г., Бараш Ю. Н. Розвиток системи вищої військової освіти України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3. С. 202–207.
135. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2. 274 с.
136. Юбилейное издание: Академии им. Говорова Л. А. - 50 лет/ Военная инженерная радиотехническая академия противовоздушной обороны им. Л. А. Говорова. Харьков : ВИРТА, 1991.
137. Ягупов В. В. Військова дидактика: навч. посіб. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2000. 399 с.
138. Ягупов В. В. Основи військово-дидактичних знань: навч. посіб. Київ: РВЦ «Київ. ун-т», 1999. 376 с.
139. Donnelly C. N., Moore J. E., Williams E. S. Soviet military: political education, training and morale. Palgrave Macmillan, 1987.
140. Jones E. Red army and society: a sociology of the soviet military. Taylor & Francis Group, 2021.
141. Tumalavičius V., Danilevica A., Kokina I. Issues of peculiarities of military education on different levels: the modern notion of legal preparation for cadets. *Journal of security and sustainability issues*. 2020. Vol. 9, no. 4. URL: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4\(14\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4(14)) (date of access: 11.04.2023).

Архівні джерела:

Галузевий державний архів Міністерства оборони України

142. Ф. 2068. Оп 46060. спр. 1. Распределение учебного времени по дисциплинам и курсам. Полтавское ВВКУС. Арк. 15, 16.

143. Ф. 2068. Оп 46060. спр. 1. Учебные программы. Полтавское ВВКУС. Арк 10, 11.
144. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 103-111, 114-124.
145. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 104.
146. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 104-105; 116-117.
147. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 105.
148. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 106-108; 118-120.
149. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 107-108.
150. Ф. 2068. Оп. 46060. спр. 2. Робочі навчальні програми. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 111, 124.
151. Ф. 2068. оп. 46060. спр. 14. Навчальний план. Полтавський військовий інститут зв'язку. Арк. 17.

**Львівський територіальний архівний відділ Галузевого державного
архіву Міністерства оборони України**

152. Ф. 797 Оп. 43946с спр. 13. Отчет государственной экзаменационной комиссии Львовского высшего военного училища о проведении Государственных экзаменов и выпуске слушателей и курсантов в 1992 году. Львовское высшее военное училище. Арк. 10, 11, 13.
153. Ф. 797 Оп. 43946с спр. 13. Отчет государственной экзаменационной комиссии Львовского высшего военного училища о проведении Государственных экзаменов и выпуске слушателей и курсантов в 1992 году. 1992 р. ЛТАВ ГДА Міноборони України. Львовское высшее военное училище. Арк. 4.

154. Ф. 797 Оп. 43946с спр. 10. Отчет государственной экзаменационной комиссии по Львовскому высшему военно-политическому училищу о проведении Государственных экзаменов и выпуске курсантов и слушателей в 1989 году. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 35.
155. Ф. 797. Оп. 43946с. Спр. 9. Отчет государственной экзаменационной комиссии по львовскому высшему военно-политическому училищу о проведении государственных экзаменов и выпуске курсантов и слушателей в 1988 году. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 22.
156. Ф. 797. Оп. 43946с. Спр. 13. Отчет государственной экзаменационной комиссии по львовскому высшему военно-политическому училищу о проведении государственных экзаменов и выпуске курсантов и слушателей в 1992 году. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 2.
157. Ф. 797 Оп. 38455с спр. 16. Отчет о работе Львовского высшего военно-политического ордена Красной Звезды училища за 1976-1977 учебный год. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 15.
158. Ф. 797 Оп. 38455с спр. 9. Отчет о работе Львовского высшего военно-политического училища за 1974-1975 учебный год. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 11-16.
159. Ф. 797 Оп. 38455с спр. 12. Отчет о работе Львовского высшего военно-политического училища за 1975-1976 учебный год. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 14.
160. Ф. 797 Оп. 38455с спр. 9. Отчет о работе Львовского высшего военно-политического училища за 1974-1975 учебный год. Львовское высшее военно-политическое училище. Арк. 13-16.

ДОДАТКИ

Дисертація

на здобуття наукового ступеня доктора філософії на тему:

**ПРАВОВА ОСВІТА ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ
ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ
СТОЛІТТЯ)****Зміст додатків**

<i>Додаток А.</i>	Розмежування понять правової освіти, правової просвіти, правової пропаганди та правової соціалізації
<i>Додаток Б.</i>	Передумови і чинники розвитку правової освіти у вищій військовій школі (середина ХХ – початок ХХІ століття)
<i>Додаток В.</i>	Форми і методи правової освіти у вищій військовій школі (середина ХХ – початок ХХІ століття)
<i>Додаток Г.</i>	Зразки наочної агітації з пропаганди Статутів ЗС СРСР (1976 р.)
<i>Додаток Д.</i>	Фотокопії документів з архівного фонду Полтавського вищого військового командного училища зв'язку, Полтавського військового інституту зв'язку.
<i>Додаток Е.</i>	Фотокопії документів з архівного фонду Львівського вищого військово-політичного училища.
<i>Додаток Ж.</i>	Навчальний спецкурс «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі»
<i>Додаток З.</i>	Довідки про впровадження результатів дослідження
<i>Додаток И.</i>	Сертифікати про участь у міжнародних та всеукраїнських науково-практичних семінарах та конференціях

**Додаток А. Розмежування понять правової освіти, правової просвіти,
правової пропаганди та правової соціалізації**

Елемент педагогічного процесу	Правова освіта	Правова просвіта	Правова пропаганда	Правова соціалізація
Ключові суб'єкти	Педагог і учні (найчастіше наявна субординація)	Лектор і слухачі (взаємодія на паритетних засадах)	Вихователь і вихованці (залежно від форм взаємодії може бути наявна або відсутня субординація)	Інститути суспільства та індивід
Цільовий компонент	Формування високої правової культури і правосвідомості, установок правомірної поведінки в людини; оволодіння індивідом необхідним обсягом правових знань.	Розбудова громадянського суспільства, підвищення загального рівня правосвідомості, інформування про способи реалізації або захисту прав особи.	Виховання нетерпимості до протиправних дій, заохочення правомірної поведінки.	Адаптація людини як члена суспільства з певною правовою системою.
Змістовий компонент	когнітивний досвід (знання юридичних норм), практичний досвід (уміння і навички дотримуватись вимог нормативних документів), соціальний досвід (установки на свідоме додержання норм права, як суспільного явища, що формалізує бажані ідейно-	Сукупність правової інформації, необхідної для реалізації та захисту громадянином своїх прав і свобод.	Сукупність ставлень та ціннісних орієнтацій, пов'язаних із необхідністю дотримання норм права.	Індивідуальний досвід особистості, пов'язаний з фактичним станом правової системи.

	ціннісні орієнтири людства).			
Діяльнісний компонент	Реалізується в формі унормованого освітнього процесу, результати якого можуть відображатися у певних документах (сертифікат, додаток до диплома), має регулярний характер.	Здійснюється у формі просвітницької діяльності спеціалізованих установ, громадських організацій, волонтерів тощо. Має епізодичний неформальний характер, задовольняє нагальні потреби особи у правових знаннях.	Полягає у використанні усних, друкованих або віртуальних засобів для трансляції державно-правових ідей, мотивації населення до схвалюваних варіантів поведінки.	Може відбуватися стихійно, шляхом набуття людиною досвіду взаємодії з правовою реальністю.
Результативний компонент	Індивід володіє передбаченими спеціальним нормативними документом (наприклад, Державний стандарт) компетентностями.	Громадяни володіють певною сукупністю правових знань, необхідних для застосування у буденних ситуаціях.	Суб'єкти засвоюють конкретні державно-правові ідеї та цінності.	Особа володіє деякими знаннями й окремими навичками з практичного права, які набула в повсякденному житті.

Таблиця розроблена автором на основі опрацювання джерел [122; 126; 130].

**Додаток Б. Передумови і чинники розвитку правової освіти у вищій
військовій школі (середина ХХ – початок ХХІ століття)**

Розвиток правової освіти у вищій військовій школі (середина ХХ – початок ХХІ століття)	Передумови	необхідність забезпечення військової дисципліни		
		превалювання радянської юридичної концепції		
		ускладнення організаційно-управлінських процесів у військовій сфері		
	Чинники	<i>Суспільно-політичні</i>	традиції народу, досвід та історичні зразки української армії; сучасні світові геополітичні перетворення; зміна політичних режимів; трансформації у системі моральних цінностей суспільства.	
		<i>Нормативно-правові</i>	визначення статусу людини як громадянина певної держави; регулювання відносини в галузі військової освіти; укладання змісту правової освіти.	
		<i>Соціально-економічні</i>	рівень соціокультурного розвитку вступників до вищих військових навчальних закладів; рівень матеріального та кадрового забезпечення військових ЗВО; фактичний стан законності та боротьби з правопорушеннями.	

Таблиця розроблена автором на основі опрацювання джерел
[124; 125; 128; 129].

**Додаток В. Форми і методи правової освіти у вищій військовій школі
України (середина ХХ – початок ХХІ століття)**

Етап	Правове навчання			Правове виховання		
	Перший етап (1946-1975)	Другий етап (1975-1991)	Третій етап (1991-2015)	Перший етап (1946-1975)	Другий етап (1975-1991)	Третій етап (1991-2015)
Форми	Лекції, політінформації, самоосвіта	Лекційні та практичні заняття	Лекційні та практичні заняття, самостійна робота	Переважно масове	Масове, групове та індивідуальне	Переважно групове та індивідуальне
Методи	Словесні (пояснення, розповідь) та наочні (напр. спостереження за роботою військового трибуналу), створення ситуації та опора на життєвий досвід	Словесні (лекція, пояснення), практичні (розв'язання ситуаційних завдань), контролю (усного, письмового)	Словесні (лекція, пояснення), практичні (розв'язання ситуаційних завдань, підготовка повідомлень), контролю (усного, письмового, тестового)	Переконання, привчання, заохочення та покарання; громадська думка й особистий приклад командирів	Переконання, привчання, заохочення та покарання; громадська думка й особистий приклад командирів	Переконання, привчання, заохочення та покарання; громадська думка й особистий приклад командирів

Таблиця розроблена автором на основі опрацювання джерел

[125; 143; 144; 145; 152; 157].

Додаток Г. Зразки наочної агітації з пропаганди Статутів ЗС СРСР
(1976 р.)

**ВЫПОЛНЯЙ
ТРЕБОВАНИЯ
УСТАВОВ**

В. П. ХРОБОСТОВ
**ВЫПОЛНЯЙ ТРЕБОВАНИЯ
УСТАВОВ**
Альбом наглядных пособий

1. Закон жизни и деятельность войск.
2. Энциклопедия военных знаний.
3. Фундамент обучения и воспитания.
4. Твердо знать уставные положения.
5. Военнослужебный облик.
6. Начальники и подчиненные.
7. От подьема до отбоя.
8. На страже внутреннего порядка в части.
9. За дисциплину в ответе все.
10. Караванная служба — боевая задача.
11. Обязательно нести гарнизонную службу.
12. Хорош в строю — силён в бою.
13. На службе морской.
14. Учишься военному делу настоящим образом.
15. В дозвоне к уставу.
16. От устава — не шаг.

Ведущий Политрук ХРОБОСТОВ
ВЫПОЛНЯЙ ТРЕБОВАНИЯ УСТАВОВ
Удмуртская обл., Ижевск, Редактор В. А. Ситов,
Художник-оформитель М. А. Киселева,
Тираж редактор С. А. Кривонозова,
Композитор А. И. Шубицкий-Сидоров.

Изд. № 00500. Серия «Молодые Звезда» т. 1.
1976. Под редакцией и автором В. П. Х.
Издательство «Удмуртское», г. Ижевск.
Объем 9 л., 11 страниц, 15 таблиц, 120 ил., 230 000 экз.

Одобрено Государственным Комитетом
Образования и Научно-педагогическим Советом СССР,
Москва, 1976.

В 005—012 00—76 10 Помещено, 500.

НА СЛУЖБЕ МОРСКОЙ

Требования Корабельного устава обязательны для всех экипажей кораблей, в том числе и для размещенных на борту, а также для всех лиц, временно пребывающих на корабле.

Ил. № 1. Корабельный устав Военно-Морского Флота СССР

Ничья, учулки и боевая деятельность боевых экипажей военных моряков, несущих службу на кораблях, организуется и проводится на основе Корабельного устава Военно-Морского Флота СССР. В вопросах общевойсковых войск и частей и подразделений частей Военно-Морского Флота СССР руководствуются уставами, приказами для всех родов войск.

В дежурку.

На посту.

В боевом информационном посту.

13

ХОРОШ В СТРОЮ - СИЛЕН В БОЮ

Солдат (матрос) обязан... знать свое место в строю, уметь быстро, без суеты занять его; в движении сохранять равнение, установленные интервалы и дистанции; не выходить из строя (машинно) без разрешения.

Ил. № 2. Правила строевой подготовки Сол СССР

В армии и на флоте большое значение имеет строевая подготовка. Она физически закаляет юнков, вырабатывает у них дисциплину, умение, организованность, умение четко и своевременно выполнять команды и строевые приемы, выдерживать дружно, слаженно и согласованно действия на поле боя. Воин, отлично подготовленный в строевой дисциплине, действует в бою уверенно, смело и решительно. Проводится также подготовка и соответствия с требованиями Строительного устава Военно-Морского Флота СССР. Тщательная подготовка — одно из условий победы в современной войне.

Хорошо подготовленный солдат быстро и четко выполняет команды.

При заходе в строю матросы отдают друг другу честь.

На строевой подготовке.

12

ОБРАЗЦОВО НЕСТИ ГАРНИЗОННУЮ СЛУЖБУ

Каждый воин-наслужащий обязан оказывать содействие лицам, несущим гарнизонную или караульную службу.

Колл. И. Золотова, сержантская и старшина Восточного Сиб. ССР

Патруль в зимней обстановке.

В дозиметрической службе.

Личной и ответственностью каждого советского воина является обеспечение несения гарнизонной службы, которая имеет целью обеспечить подчиненные войскам каждой дивизии, полка, батальона, роты, взвода, отделения, отделения гарнизонных подразделений с участием войск, бригад, батальонов и полков в составе гарнизонной службы, а также в обязанности военнослужащих, несущих эту службу, входить с Уставе гарнизонной и караульной служб Вооруженных Сил СССР.

Перед исполнением служебных обязанностей.

11

КАРАУЛЬНАЯ СЛУЖБА - БОЕВАЯ ЗАДАЧА

Караульная служба предназначена для надежной охраны и обороны боевых эскадронов, хранения с вооружением, боевой и другой техникой, боеприпасами, взрывчатыми веществами, другим имуществом и иных военных и государственных объектов, а также для охраны арестованных и осужденных, содержащихся на гаулахтах и в дисциплинарной батальоне.

Колл. И. Золотова, сержантская и старшина Восточного Сиб. ССР

Патруль в зимней обстановке.

В зимней обстановке.

Караульная служба является неотъемлемой частью всей деятельности Советских Вооруженных Сил по обеспечению безопасности и обороноспособности Родины. Караульные обязанности являются неотъемлемой частью и ответственностью каждого воина, который должен быть готов к выполнению своих обязанностей в любое время суток и в любых условиях. Караульная служба является неотъемлемой частью и ответственностью каждого воина, который должен быть готов к выполнению своих обязанностей в любое время суток и в любых условиях.

Патруль в зимней обстановке.

10

НАЧАЛЬНИКИ И ПОДЧАИННЫЕ

От взаимной служебной полноты и осязаемой взаимности одна возможность дружить и дружно идти к цели — в казармах или в боевых порядках.

Начальники имеют право отдавать подчиненным приказы и должны проверить их выполнение. Подчиненные должны беспрекословно повиноваться начальникам.

Из: «Боевые уставы Советской Армии»

Устав внутренней службы Вооруженных сил СССР определяет взаимоотношения между начальниками и подчиненными. Начальники обязаны обеспечивать полную требовательность к подчиненным. Они должны всегда обращаться с чувством и уважением к подчиненным и людям. С отеческой заботой в общении начальники и подчиненные должны выполнять свои обязанности, поставленные задачи и приказы вверенных им подразделений и частей Вооруженных сил Советского государства.

Солдаты в казарме Советской Армии.

Воспитатель в казарме Советской Армии.

Подготовка к параду.

8

В ДОПОЛНЕНИЕ К УСТАВАМ

В Наставлении излагаются основные сведения из баллистики и теории стрельбы из стрелкового оружия и противотанковых гранатометов, знания которых необходимы для сознательного и глубокого изучения вопросов устройства и сохранения оружия, времени и правил стрельбы из него.

Из: «Наставление по стрельбе из стрелкового оружия»

Солдаты в строю.

Стрельба из пулемета.

Наряду с уставами в Советских Вооруженных Силах применяются различные наставления, руководства. Каждый из требований организации вытекает из уставов, положений, директив и распоряжений. Обязательность соблюдения правил, записанных в этих документах, жадно и строго и всех частей надо выполнять, так же как требования уставов, положений, распоряжений и директив. Важность работы и значимость выполнения частей.

Солдаты изучают уставы и наставления в казарме.

10

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ ВОЕННЫХ УСТАВОВ

Где служба идет в строгом соответствии с уставами, там и результаты боевой и политической подготовки высоки.

Военные уставы, созданные на основе самой передовой в мире советской военной науки, являются богатейшим источником военных знаний. В уставах содержится боевой опыт Советских Вооруженных Сил, накопленный в жестоких боях за Родину и в мирной учебе. Они определяют наиболее целесообразные способы ведения боевых действий в условиях современной войны. Намного легче устава — задача науки победить.

Танк УИИ 1978

Наше законодательство устанавливает требования к содержанию уставов и военных правил.

Под руководством командира солдат изучают содержание уставов и военных правил.

2

ТВЕРДО ЗНАЮ УСТАВНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

«Воинская обязанность — обязанность твердо знать... требования военных уставов и свои обязанности».

Из кн. «Воинская обязанность», изд. Воениздатом СССР

«Тверды всегда и в любых условиях строго соблюдать уставной порядок, твердо знать, что и как требует устав, как поступать по уставу. Воинскому обязаннейшей задачей каждого воина с раздого для службы в армии и на флоте является глубокое изучение уставных положений. Устав должен быть настоящей книжкой воина, настоящим руководством и пособием. Твердое знание его требований является важнейшим условием успеха и благородной ратной труд».

Уставы Военных Сил СССР

Служащие знают, по стрелке требования устава.

Книжки рассказывают содержание уставов.

4

ЗА ДИСЦИПЛИНУ В ОТВЕТЕ ВСЕ

Каждый военнослужащий обязан содействовать командиру (начальнику) в восстановлении воинской дисциплины и порядка.

Из ст. 2 Устава о воинской дисциплине Воинского устава СССР

Винительным признаком беспособности и политической беспомощности является высокая воинская дисциплина. Дисциплинарный устав Воинского устава СССР с предельной полнотой излагает все то, чему воинская дисциплина обязывает военнослужащих, и требует от всех командиров и начальников неуклонно поддерживать ее на должном уровне. Упрежненно создавая в воинской дисциплине надежные тылы, уставной обязанностью каждого солдата и матроса.

Панель командира.

Сержант объясняет командирскому бюро подразделения о сути и важности дисциплины в подразделении.

За нарушение дисциплины в войсковой части выданы санкции и объявлены наказания.

9

ОТ УСТАВА - НИ ШАГУ

Военнослужащий обязан... умело и добросовестно выполнять требования воинских уставов в своей обязанности.

Из ст. 2 Устава о воинской дисциплине Воинского устава СССР

В воинских уставах ни шагу. Любая из требований уставов и дисциплинарных правил и приказов не имеет силы, если отсутствует от этих требований. Безуклонное выполнение уставных обязанностей — это прочная гарантия успеха в боях и политической подготовке, залог победы и славы нашей армии.

Каждый солдат обязан знать и выполнять требования воинского устава.

Каждый солдат обязан знать и выполнять требования воинского устава.

Каждый солдат обязан знать и выполнять требования воинского устава.

16

УЧИТЬСЯ ВОЕННУМУ ДЕЛУ НАЫЮЩИМИ ПОРЯДОМ

Советские воины — верные защитники своей любимой социалистической Родины — должны вести боевые действия с полным напряжением моральных и физических сил, проявлять в бою мужество, смелость, инициативу, боевую выносливость, стойкость и непробиваемую волю к победе.

Из ст. 7 Устава службы Военнослужащих СССР (1964 год, 1966)

Одна из задач личного состава Советской Армии и Военно-Морского Флота — постоянное совершенствование воинского мастерства. В условиях проведения этой задачи срочники очень рано начинают боевую учебу. Они выполняют задания, совершенствуют свои навыки по основным положениям по подготовке, организации и ведению боевых действий, умат воюющих таню, что необходимо на войне. Требуется братья уча- тов надо вперед звать и уметь вернуться в ходе боявой, морской и воздушной войны.

Учатся иль воюют. Советские воины. Солдаты в боевом сообществе.

Молодые стволы Советской Армии.

Делт войны на море.

Через историю. Виктор — герой.

ВОЕННОСЛУЖАЩИЙ ОБЯЗАН...

Военнослужащий Вооруженных Сил СССР — это защитник своей Родины — Союза Советских Социалистических Республик.

Из ст. 1 Устава Военнослужащих СССР (1964 год, 1966)

Устав внутренней службы Вооруженных Сил СССР устанавливает, помимо обязанностей по подготовке, ведению боевых действий, а также по поддержанию дисциплины и сохранению здоровья, а также по выполнению обязанностей по отношению к товарищам, по оказанию товарищам помощи и помощи, а также по оказанию помощи товарищам, а также по оказанию помощи товарищам, а также по оказанию помощи товарищам.

Вместе в жизни и в бою.

Дружба и товарищество — одна из главных особенностей воюющих солдат.

В общении с товарищами и в бою.

ФУНДАМЕНТ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

В наших уставах юридически закреплены многие требования коммунистической морали.

Военские уставы указывают, какими морально-волевыми качествами должен обладать советский защитник Родины, четко и ясно формулируют основные положения, которыми следует руководствоваться в обучении и воспитании воина. Вместе с тем устава являются отличным средством оживленного воспитания. Творное соблюдение их требований закаляет способность формировать чувство личной ответственности за судьбу Отечества, веры в победу, мужества, отваги, дисциплинированности, выносливости и многих других качеств, необходимых для успешного выполнения воинского долга.

Новая волна захватывает историю XXV тысяч лет.

Что же необходимо для своевременного и качественного выполнения обязательств?

Опережая познаниями.

**Додаток Д. Фотокопії документів з архівного фонду Полтавського вищого
військового командного училища зв'язку, Полтавського військового
інституту зв'язку**

 МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ Код ЄДРПОУ 14302569	<p>Державний персональний архів Міністерства оборони України № 1791/0042 від 03.02.2022 15:06:10 стор. 1</p> Черниш Наталія Андріївна
<p>вул. Бориспільська, 16, м. Київ-93, 02003 Тел./факс (044) 566-33-47 e-mail: gda.mou@post.mil.gov.ua</p>	
<p>Надаємо фотокопії документів з архівного фонду Полтавського вищого військового командного училища зв'язку, які були відібрані Вами в результаті роботи в читальному залі Галузевого державного архіву Міністерства оборони України.</p>	
<p>Додаток: на 29 арк. в 1 прим. на адресу.</p>	
<p>Директор Галузевого державного архіву Міністерства оборони України</p>	 Василь ТУРЧИК

АРХІВНА КОПІЯ

п. 2 статьи 108 Положения
Экз. № 1/101/1
№ 27 от 23.10.1977 (Б VII)Для служебного
использованияИнвентарный № 30
Копия

186

№ 1/101/1
№ 27 от 23.10.1977

СЕКРЕТНО

00006

№ 6/101/1
№ 27 от 23.10.1977

СОГЛАСОВАНО

«УТВЕРЖДАЮ»
Начальник связи Вооруженных Сил СССР
Маршал войск связи
А. БЕЛОВ
17 марта 1984 г.

Начальник Генерального штаба
военно-учебных заведений
Министерства обороны СССР
генерал-полковник
В. ЛИТОВЦЕВ
17 августа 1983 г.

УЧЕБНЫЕ ПРОГРАММЫ

ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ КОМАНДНЫХ
УЧИЛИЩ СВЯЗИ

Тома 1, 3, 4

по специальности:

КОМАНДНАЯ РАДИОЭЛЕКТРОПРОВОДНОЙ
И ЗАСЕКРЕЧЕННОЙ СВЯЗИ

и специализациям

командная связь ВДВ и командная
фельдшерско-почтовой связи

ТОМ 1

1984

У М Е Т Ь :

- выполнять инженерно-технические расчеты с использованием математических методов и вычислительной техники;
- читать и анализировать схемы военной техники связи.

О З Н А К О М И Т Ь С Я :

- с перспективами развития принципов построения аппаратуры военной связи.

5. ПО ОБЩЕВОЕННОЙ ПОДГОТОВКЕ**З Н А Т Ь :**

- общевойсковые уставы и организацию службы войск в подразделениях и частях;
- основы советского законодательства;
- организацию и экономику войскового хозяйства в подразделении (части);
- материальную часть, правила ухода и сбережения штатного стрелкового оружия;
- основы военной топографии, влияние местности на организацию и обеспечение связи;
- устройство автомобиля, основы его эксплуатации и правила дорожного движения;
- порядок организации физической подготовки и спортивной работы в подразделении связи;
- методику проведения занятий по огневой, строевой и физической подготовке;
- правила общественной и личной гигиены.

У М Е Т Ь :

- организовывать и поддерживать внутренний порядок в подразделении в строгом соответствии с требованиями общевойсковых уставов применять их положения при организации внутренней, гарнизонной,

корпусной служб и организации быта личного состава подразделения;

- применять нормы советского законодательства в практической деятельности;

- управлять строями подразделений, выполнять упражнения курса стрельб из стрелкового оружия подразделения и упражнения по физической подготовке, нормы и требования военно-спортивного комплекса;

- работать с топографическими картами и фотодокументами, уверенно ориентироваться на местности;

- управлять транспортным средством категории "С";

- проводить занятия по общевоинским уставам, огневой, строевой и физической подготовке, организовывать спортивную работу в подразделении;

- оказывать самопомощь и взаимопомощь при ранениях и несчастных случаях.

**РАСПРЕДЕЛЕНИЕ УЧЕБНОГО ВРЕМЕНИ
по дисциплинам и курсам**

Наименование дисциплины	Всего часов учебных занятий	В том числе по курсам обучения			
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
История КПСС	120	120			
Марксистско-ленинская философия	110		110		
Политическая экономия	100			100	
Лучший коммунизм	80				80
Основы военной психологии и педагогики	40			40	
Партийно-политическая работа	80			50	30
Общая тактика	146	62	22	50	12
Тактико-специальная подготовка	262			148	124
Новое применение узлов и линий связи	158			10	148
Организация и методика боевой подготовки подразделений связи	60			30	30
Средства массового поражения и действия войск и объектов	82	56		18	8
Военная история	60		60		
Военно-инженерная подготовка	40	30		10	
Военная техника радиосвязи	326	82	112	172	160
Военная техника засекреченной связи	336		90	166	80
Военная техника электропроводной связи	100		52	48	
Военная техника радиорелейной и тропосферной связи	86			76	10
Литеры и распространение радиоволн	92		92		
Техническая эксплуатация средств связи	100			48	52
Полезные автоматизированные системы управления войсками и автоматизированные системы связи	200			96	104
Системы электропитания узлов и средств связи	82	4	72		6

иб № 1244

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ УЧЕБНОГО ВРЕМЕНИ
по дисциплинам и курсам

Наименование дисциплины	Всего часов учебных занятий	В том числе по курсам обучения			
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
Общевойсковые уставы ВС СССР	98	50	34	6	8
Строевая подготовка	56	40	8	4	4
Огневая подготовка из стрелкового оружия	44	20	12	6	6
Военная топография	72	78			
Основы советского законодательства и организации войскового хозяйства	54	10		44	
Автомобильная подготовка	110	102			8
Физическая подготовка	232	64	60	52	56
Высшая математика	310	226	84		
Физика	200	200			
Иностранный язык	170	90	80		
Электронные элементы	106	32	74		
Теоретические основы электро-радиосвязи	260		260		
Основы теории связи и принципы построения техники связи	150		100	50	
Инженерная графика	70	70			
Для специализации КОМАНДИРА СВЯЗИ ВДВ					
Тактико-специальная подготовка	262			148	114
Боевое применение узлов и линий связи	158			10	148
Военная техника радиосвязи	574	82	112	210	170
Военная техника засекреченной связи	212		38	114	60
Техническая эксплуатация средств связи	100			48	52
Полевые автоматизированные системы управления войсками и автоматизированные системы связи	170			72	98

Пролито 510,00 руб. (платеж)
 «Сбербанк России» (П.И.Б.)
 « 2024 г. пр.»

КОПИЯ 3 оригиналов-оригиналов
 № 2024 от 14.05.2024 г.
 (дата, место, время и способ выдачи)

01.01.2024 г.

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

АРХІВНА КОПІЯ

“Затверджую”

Начальник фінансу інституту
процесів В. Червоний
“ 24 ” листопада 1998 року

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

фіналу Київського військового інституту управління за зв'язку

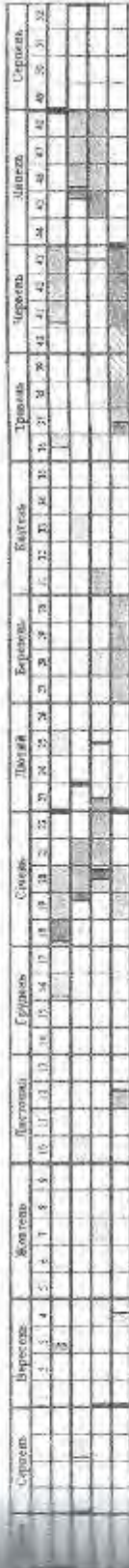
Термін навчання : 4 роки

Напрямок підготовки : 1401 "Військові зв'язки"
 Специальність : 6.140100 "Бойова записування та управління в сітці командирів
 (в частині з'єднань) Сухопутних військ"
 Кваліфікація : Бойовий військовий управлінець, офіцер військових
 управління тактичного рівня
 Специалізація : 6.140100 "Бойова записування та управління в сітці командирів
 (в частині з'єднань) Сухопутних військ"
 Специалізація : 6.140100 "Бойова записування та управління в сітці командирів
 (в частині з'єднань) Сухопутних військ"

Призначення випускника : а) керівник, доцент,
 командир взводу, зв'язку та інше, а саме,
 б) наступні посади без додаткової підготовки у військовій частині, а саме:
 командир роти зв'язку та інше, а саме,
 в) посади, пов'язані з підготовкою :
 командир мотополку, командир батальйону зв'язку та інше, а саме.

Поступає
1998

І. ГРАФІК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- Найвищої загальноосвітньої школи
- Безплатний сесій (семестровий семінар)
- Відвідування спеціальних і практичних занять
- Робота в класі-форумі, дискусійних, дискусійних роботах
- Державні екзамени, захист дипломних (магістерських) робіт
- Кандидатські дискусії, дискусії з питань дискусійних робіт
- Навчальні служби
- Резерв

ІІ. ЗВЕДЕНІ ДАНІ З БЮДЖЕТУ ЧАСУ

(в годинах і годинах)

Категорія	Категорія виконання		Розподіл навчального часу									
	Всього	З них	Всього		У годину заняття		В години і години		В години		Всього	В години
			Всього навчального часу	Навчальний час	Навчальний час	Навчальний час	Навчальний час	Навчальний час	Навчальний час	Навчальний час		
Всього	53	8 3/6	44 3/6	36 1/6	1302	2/6	13	36 3/6	555	—	2 2/6	5/6
з них:	56	8 3/6	47 3/6	38 3/6	1386	—	—	38 3/6	693	—	3 2/6	5/6
з них:	52	8 3/6	43 3/6	32	1152	3/6	41	33 3/6	594	—	3	1 2/6
з них:	43	4	39	32 5/6	822	2	4 4/6	29 3/6	488	2	3/6	3/6
з них:	204	29 3/6	174 3/6	138	4662	2 3/6	6	138	138	2	9 1/6	3 3/6
з них:				7082		114	245	2431				

Промисло (Industry) *apreputare*
 (Industry, name, telephone, address)
SA S Tehnic SA
 (I.L.F.)
 » 2022 pik

КОД К... (Code)
 Ф. ДОС... (Date)
 ШКОЛ... (School)
 (Name, address, telephone, address)

SA S Tehnic SA

АРХІВНА КОПІЯ

ВНУТРІШНІЙ ОПИС
документів, підшитих до справи № 9-ДК том 1

Номери документів		Назва дисципліни	Номери аркушів	Примітки
вихідний	вхідний			
1	2	3	4	5
		Робочі навчальні програми.	1	
		Перелік збірників робочих навчальних програм.	2-3	
		Зміст.	4-5	
		Історія України.	6-24	
		Ділова українська мова.	25-41	
		Українська та зарубіжна культура.	42-55	
		Філософія.	56-72	
		Основи психології та педагогіки.	73-91	
		Релігієзнавство.	92-102	
		Основи права.	103-113	
		Основи Конституційного права України.	114-126	
		Іноземна мова.	127-157	
		Основи економічних теорій.	158-174	
		Аркуш із завіряючим записом	175	

До опису внесено 175 (сто сімдесят п'ять) аркушів

Начальник навчального відділу
полковник В.Д.Білик

30 червня 2004 р.

102
103

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

з дисципліни "Основи права"

для всіх спеціалізацій

1. Цільова виставка :

Навчальна програма з курсу "Основи права" розрахована для курсантів вишого навчального закладу.

Відповідно до Конституції України, законів України "Про оборону", "Про Збройні сили України", "Про загальний військовий обов'язок та військову службу", "Про освіту", з урахуванням положень Державної національної програми "Освіта" вивчення курсантами військового права покликано :

- Надати їм визначений обсяг правових знань, необхідний для забезпечення законності та правопорядку, організації правозохоронної роботи в підрозділі;
- Сприяти виконанню усвідомленої поваги до права, Конституції України, як основного закону держави, прав людини та громадянина;
- Надати майбутнім офіцерам комплекс знань, та умінь, які необхідні для виконання ними своїх службових обов'язків на відповідному професійному рівні;
- Прищеплювати свідоме ставлення до суворого додержання та точного виконання правових принципів.

Найважливішими завданнями курсу є :

1. Надати курсантам знання щодо основних категорій теорії держави та права, державного управління, будівництва Збройних сил України, проходження військової служби, права війни;
2. Навчання орієнтуватися в системі законодавства України, системі і компетенції органів державної влади України;
3. Засвоєння необхідності неухильно додержуватися вимог законності у практичній діяльності.

В підсумку вивчення курсу дисципліни курсанти повинні :

ЗНАТИ :

- Основні поняття та визначення теорії права;
- Загальні положення військового законодавства України щодо будівництва Збройних сил України та проходження військової служби;
- Організацію, порядок провадження дізнання, адміністративного (службового) та дисциплінарного розслідування, повноваження посадових осіб;
- Основні положення міжнародних нормативно-правових актів, які встановлюють правила ведення війни, поводження з військовополоненими та пораненими, обмежують методи та засоби ведення бойових дій.

УМІТИ

- Застосовувати Конституцію України, чинне законодавство в службовій діяльності, виконанні військовослужбовців;
- Складати основні процесуальні документи;
- Орієнтуватися в системі чинного законодавства, відшукувати необхідну правову інформацію.

БУТИ ОЗНАЙОМЛЕНИМИ :

- з організацією та діяльністю військових судів, військових прокуратур юридичної служби МО України, формами їх взаємодії з комп'ютерними та органами виховної роботи щодо забезпечення законності та військової дисципліни у Збройних Силах України.

III. Організаційно – методичні вказівки.

Викладання та вивчення курсу «Основи права» базується на теоретичних положеннях філософії і теорії держави та права, здійснюється на підставі нормативно-правових актів щодо реформи військової освіти в Україні.

Програма вивчення курсу запроваджує комплексний підхід до опанування правовими знаннями, враховує нагальну потребу в умінні майбутніх офіцерів орієнтуватися в сучасному військовому законодавстві, правильно його застосовувати в службовій діяльності, давати правову оцінку реальним явищам та подіям.

В усіх видах навчальних занять нормативно – правові акти аналізуються та вивчаються в органічному зв'язку з життям військ, практичною діяльністю командирів щодо зміцнення правопорядку та військової дисципліни в частинах та підрозділах.

На практичних заняттях курсанти з метою глибокого засвоєння сільських правових категорій в формі ділових ігор, комп'ютерного тестування вирішують задачі, набувають навичок правильного розуміння та застосування норм права до конкретних службових ситуацій.

Вивчення військового права здійснювати у взаємозв'язку з гуманітарними та військовими дисциплінами, які викладаються у військовому навчальному закладі.

При проведенні лекцій увагу курсантів звернути на ключові положення відповідної теми, внутрішній взаємозв'язок правових понять та категорій, реалізацію їх в Конституції та чинному законодавстві України.

Мета практичних занять – навчити курсантів:

- орієнтуватися в масиві військового законодавства;
- складати основні процесуальні документи.

Важливою складовою частиною навчально-виховного процесу є самостійна робота курсантів щодо закріплення та поглиблення правових знань, активного пошуку необхідної правової інформації, набуття навичок роботи з нормативно – правовими актами, юридичною літературою. Самостійна робота щодо вивчення курсу організується під керівництвом викладача, а кожного курсанта можуть отримати кваліфіковану консультацію.

Вивчення курсу «Основи права» проводиться в 7 семестрі і закінчується складанням диференційованого заліку.

106
176

III. Зміст

Модуль I.

Вступ

Розділ I: Загальні основи військового права.

ТЕМА 1 : Право, його система і роль в розбудові Збройних Сил України.

Предмет та структура курсу, його роль в професійній підготовці офіцера.

Сучасні теорії виникнення права : ідеалістичний та матеріалістичний підходи до вивчення права, природньо – правова теорія; нормативістська теорія; психологічна теорія; соціологічна теорія. Поняття права, як системи регулювання суспільних відносин. Основні ознаки права : нормативність; формальна визначеність; забезпеченість можливістю державного примусу; процедурність.

Військове право – комплексна галузь в системі права. Особливості військового права та його джерела. Поняття військового законодавства як системи нормативно – правових актів, які регулюють суспільні відносини в військовій сфері.

Сутність і значення законності, як суспільнополітичного режиму полігнаного в панування права та закону в суспільному житті.

ТЕМА 2 : Комплектування Збройних Сил України особовим складом.

Поняття і сутність військової служби, як особливого виду державної служби. Особливості реалізації конституційних прав та обов'язків військовослужбовцями. Правові джерела регулювання комплектування Збройних Сил України, проходження військової служби.

Поняття, задачі та система комплектування особовим складом Збройних Сил України. Підготовка громадян до військової служби. Умови прийняття на військову службу за контрактом. Система підготовки та джерела комплектування офіцерських кадрів.

Порядок проходження військової служби. Початок і закінчення, встановлені строки військової служби; приписання військових звань; атестування, відпустки, чергові, додаткові.

Правові основи державного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей. Матеріальне забезпечення військовослужбовців. Охорона здоров'я; забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями; Пільги військовослужбовцям та членам їх сімей щодо проїзду, перевезення багажу, поштових відправлень, а також оподаткування.

Пенсійне забезпечення і допомога. Державне обов'язкове особисте страхування військовослужбовців та військовозабов'язаних, призваних на збори. Соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців.

ТЕМА 3: Юридична відповідальність військовослужбовців.

Поняття юридичної відповідальності, як встановлених законом виду та міри державного примусу. Види юридичної відповідальності, їх загальна характеристика.

Поняття злочину, його відмінність від проступку. Кримінальна відповідальність військовослужбовців; принципи застосування, основні та додаткові види кримінального покарання. Види злочинів. Поняття та правове регулювання кримінального процесу. Види військових злочинів.

Поняття дізнання, як комплексу оперативно-розшукових заходів. Порядок порушення кримінальної справи.

Дисциплінарна та адміністративна відповідальність військовослужбовців. Матеріальна відповідальність військовослужбовців, умови та порядок притягнення.

1137
117

Вимоги до документів адміністративного (службового) розслідування при притягненні військовослужбовців до матеріальної відповідальності.

Розділ II. Правова робота в військових частинах та підрозділах.

Тема 4 : Робота командирів щодо зміцнення правопорядку, військової дисципліни і попередження правопорушень.

Організаційно-правові засоби забезпечення законності в Збройних Силах України. Законність, вимоги, основні принципи та гарантії.

Основні шляхи зміцнення законності та правопорядку. Попередження правопорушень у військах.

Порядок провадження адміністративного (службового) розслідування. Поняття, порядок порушення, строки й основні вимоги проведення службового розслідування. Компетенція посадових осіб. Вимоги до змісту документів адміністративного розслідування. Випадки обов'язкового проведення службового розслідування.

Основні вимоги МО України щодо зміцнення військової дисципліни. Поняття грубих порушень військової дисципліни.

ТЕМА 5: Правове виховання військовослужбовців.

Поняття правового виховання, як цілеспрямованого впливу на свідомість особи з метою прищеплення необхідності виконання, додержання вимог права. Завдання процесу правового виховання. Основні шляхи, засоби та форми правового виховання. Правова пропаганда; вивчення права; правова самосвіта. Роль правової практики в формуванні правосвідомості військовослужбовців.

Організація правового виховання в частинах та підрозділах. Шляхи підвищення ефективності правового виховання: комплексний підхід до організації правових робіт, взаємодія з органами військової юстиції, врахування особливостей окремих категорій військовослужбовців.

Організація юридичної освіти в Збройних Силах України.

ТЕМА 6: Дізнання в Збройних Силах України.

Поняття кримінального процесу як діяльності органів дізнання, слідства, суду, щодо розкриття злочину, встановлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності; його завдання та основні стадії.

Основні принципи кримінального процесу та його особливості. Публічність, законність, презумпція невинуватості, недоторканість особи, недоторканість життя, заборона втручання в особисте життя здійснення правосуддя тільки судом, незалежність суддів і підкорення їх тільки закону, гласність, забезпечення підозрюваному права на захист.

Діяльність органів військової прокуратури і суду. Правове регулювання діяльності військових судів, їх завдання та компетенція.

Порядок проведення дізнання. Привода порушення кримінальної справи. Компетенція командира частини, як органу дізнання. Права та обов'язки дізнавача.

Порядок складання та основні вимоги до процесуальних документів. Форми закінчення дізнання.

Поняття невідкладних слідчих дій, вимоги закону до проведення допиту. Складання постанови про порушення кримінальної справи. Порядок виконання невідкладних слідчих дій.

Вирішення контрольних завдань.

ТЕМА 7: Організація правової роботи в військових частинах та підрозділах.

Поняття і зміст правової роботи. Шляхи вдосконалення правової роботи в підрозділі. Юридична служба Збройних Сил України, структура, організація діяльності, завдання, компетенція. Роль органів військової прокуратури та військового суду в правовій роботі.

Діловодство в Збройних Силах України, поняття, основні завдання, організація діловодства, повноваження посадових осіб щодо ведення діловодства.

Вимоги до форми та змісту основних службових документів.

Складання проєкту наказу командира військової частини.

Довідково-інформаційна робота в військових частинах.

ТЕМА 8: Сучасне міжнародне право військових конфліктів.

Поняття і особливості сучасного міжнародного права. Правові шляхи вирішення міжнародних суперечок: переговори, посередництво, міжнародний суд та арбітраж.

Поняття державної території. Її складові та правові шляхи їх зміни. Визначення агресії в міжнародному праві та конкретні дії держав, які вважаються проявами агресії. Правове регулювання військових конфліктів. Сучасне гуманітарне право про заборонені методи і засоби ведення війни. Правовий статус цивільного населення, полонених, від час військового конфлікту. Правила поведінки військовослужбовців під час ведення бойових дій. Обов'язки командного складу.

NO
110

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	18	19
Тема 5. Правове вихован- ня військових службовців.	2	2		2							
Тема 6. Дізнання в Збройних Силах України.	14	6	8	2					4		
Тема 7. Організація пра- вової роботи в військових час- тинах та під- розділах.	6	6		2					4		
Тема 8. Сучасне міжна- родне право вій- ськових конфлік- тів.	8	4	4	2					2		
Залік з оцінкою	4	4									4
Всього за дисципліну	54	36	18	18					16		4

Начальник кафедри
судантєвної підготовки та права
полковник Валерій Мартинович

V Інформаційно-методичне забезпечення.

1. Конституція України (28 червня 1996 року).
2. Закон України «Про Збройні Сили України» (1934 - 12.06.12.91)
3. Закон України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» (22.02 - 12.23.03.92)
4. Закон України «Про альтернативну службу» (1692 - 12.23.10.91)
5. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» (2011 - 12.20.12.91)
6. Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» (2262 - 12.09.04.92)
7. Кримінальний Кодекс України
8. Кримінально-процесуальний Кодекс України
9. Постанова Верховної Ради України : «Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців та шкоду заподіяну державі» (243/95 - ВР - 23.06.95)
10. Указ Президента України від 13.05.1993 № 174/93 «Тимчасове положення про проходження військової служби особами офіцерського складу»
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 2.10.95 №880 «Перелік військового майна востача або розкрадання якого відшкодовуються винними особам у кратному співвідношенні до його вартості»
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992р № 448 «Про умови державного обов'язкового особистого страхування військовослужбовців і військовозаоб'язаних, призваних на збори і порядок виплат їм та членам їх сімей страхових сум»
13. Накази Міністра Оборони :
  - № 300 (1997 р.)
  - № 170 (1983 р.)
  - № 75 (1990 р.)
  - № 33 (1992 р.)
  - № 235 (1995 р.)
  - № 20 (1995 р.)
14. Теорія держави та права під ред. Корельського. Москва 1997 р.
15. Теорія держави та права Хропанюк В.Н. Москва 1996 р.
16. Право війни. Порадник для командного складу Збройних Сил України Київ 1997 р.
17. Право війни. Керівництво для Збройних Сил. Ф. де Мулен М.К.Ч.Х. 1997 р.
18. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та додаткові протоколи до них. М.К.Ч.Х. 1997 р.
19. «Міжнародне право» підручник Москва 1996 р.
20. Міжнародне право - Ведення бойових дій. Збірка гаагських конвенцій та інших угод. М.К.Ч.Х. 1997 р.
21. Основи положення Женевської конвенції та додаткових протоколів до них. М.К.Ч.Х. 1997 р.

114

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

з дисципліни: **“Основи Конституційного права
України”**

для всіх спеціалізацій

115

**Робоча навчальна програма
№8**

з дисципліни: "Основи конституційного права України"

для всіх спеціалізацій

І. Цільова настанова.

Навчальна програма з курсу «Основи конституційного права України» розрахована для курсантів вищого навчального закладу і відповідно з вимогами ставить основну мету:

- навчити курсантів чіткої орієнтації в основних положеннях Конституції України і відповідних до неї інших нормативно-правових актах;
- придбання курсантами правових знань, уявлень про соціальне значення Основного Закону держави, його роль в розбудові державності України, її обороноздатності;
- виховання у курсантів глибокої поваги до Конституції України та інших нормативно-правових актів.

Під час вивчення дисципліни курсанти повинні знати:

- основні положення теорії конституційного права;
- історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні;
- характеристику загальних засад конституційного ладу в Україні;
- статус і повноваження вищих органів державної влади і управління;
- статус і повноваження Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції, прокуратури України.

Уміти:

Прикладати норми Конституції України в повсякденній діяльності на офіцерських посадах, при проведенні занять з гуманітарної підготовки, у правовому вихованні підлеглих, робітників та службовців Збройних Сил України.

Бути ознайомленими:

З конституційними Законами України та іншими відповідними нормативно-правовими актами.

117

II. Організаційно-методичні вказівки :

При вивченні навчальної дисципліни «Основи конституційного права» курсанти одержують знання про основні положення теорії конституційного процесу в Україні, права, свободи та обов'язки людини і громадянина, основні конституційні засади діяльності вищих органів державної влади та управління, органів прокуратури і судів загальної юрисдикції. Нормативно-правові акти, які рекомендовані до вивчення є : Конституція України, конституційні Закони України.

Вивчення курсу «Основи конституційного права» проводиться протягом VIII семестра, з загальною кількістю 54 навчальних годин і завершується заліком у VIII семестрі.

При проведенні лекцій, увагу курсантів звернути на основні положення відповідної теми, внутрішній взаємозв'язок правових понять і визначень, а також на те, як дані теоретичні визначення і принципи відображені в діючому законодавстві України.

Мета практичних занять - навчити курсантів самостійно орієнтуватися в Конституції України та діючому законодавстві, правильно застосовувати правові акти у практичній роботі.

Самостійна робота курсантів по вивченню основних положень Конституції України, конституційних законів проводиться на базі літератури та матеріалів, які знаходяться у бібліотеці навчального закладу, а також на базі матеріалів кафедри.

III. Зміст.

Тема 1. Основні характеристики Конституції України, як основного закону.

Предмет та завдання курсу. Види Конституцій : писані та неписані; тверді та м'які, даровані та прийняті. Конституція України, як основа правової системи держави. Найвища правова сила основного закону. Вплив на всі сфери суцільного життя : політичну, економічну, соціальну. Встановлення нових правовідносин. Відповідність міжнародним стандартам.

Тема 2. Історичні передумови розвитку Конституційного процесу в Україні.

Основні віхи конституційного процесу в період визвольної боротьби українського народу. Руська правда; Конституція Пилипа Орлика; Козацька конституція; Конституційний процес в Україні в ХХ сторіччі. Універсали Центральної Ради, Конституція УРСР 1919 р., 1925 р., 1938р.; 1978 р.

Тема 3. Характеристика загальних засад Конституційного ладу в Україні.

Основні якісні риси України, як суверенної і незалежної демократичної, соціальної, правової держави. Конституційні принципи : народного суверенітету, розподілу державної влади; здійснення місцевого самоврядування; верховенства права. Мовна політика держави - вільний розвиток мов національних меншин. Конституційне регулювання права власності. Державні Символи України : Державний Прапор України; Державний Герб України і Державний Гімн України.

Тема 4. Права, обов'язки та свободи людини та громадянина. Природні права людини.

Права та свободи людини та громадянина в Україні. Соціально-економічні : на працю; на відпочинок; на страйк; на підприємницьку діяльність; на соціальний захист; на житло; на достатній життєвий рівень. Політичні права : на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; брати участь в управлінні державними справами; на звернення; на збори. Особисті права : недоторканість та свобода; таємниця листування; недоторканість житла; свобода світогляду і віросповідання. Конституційні гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина. Права допомога. Судовий захист. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Національні та міжнародні органи захисту прав людини.

Тема 5. Конституційне регулювання виборів та референдуму, як форм прямої демократії.

Поняття безпосередньої демократії. Поняття безпосередньої демократії, як державного правового інституту та форми її здійснення в Україні. Конституційні основи виборів до вищого органу законодавчої влади та органів місцевого самоврядування. Виборча система України. Право обирати та бути обраним. Голосування. Визначення результатів виборів. Конституційний інститут всеукраїнського референдуму.

Тема 6. Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади в державі.

Конституційні повноваження Верховної Ради України. Структура Верховної Ради. Порядок роботи. Законотворча діяльність. Державне будівництво. Контрольні функції. Конституційний статус народного депутата України. Депутатська недоторканість. Підстави припинення повноважень народного депутата України достроково. Присяга народного депутата України.

Тема 7. Конституційний статус Президента України, його соціально-політичне значення.

Статус та повноваження Президента України, присяга, недоторканість. Порядок обрання Президента України, обов'язки в сфері національної безпеки і оборони. Припинення повноважень, відставка, усунення в порядку імпичмента.

Тема 8. Конституційний статус Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади.

Система органів виконавчої влади за Конституцією України. Виконавча влада в областях, районах, містах Києві та Севастополі. Статус та повноваження Кабінету Міністрів України. Структура Кабінету Міністрів. Статус Прем'єр-Міністра України. Компетенція Кабінету Міністрів.

Тема 9. Конституційний статус Прокуратури. Система органів Прокуратури в Україні.

Загальні та спеціальні прокуратури. Функції загального нагляду за дотриманням законності.

Тема 10. Конституційне регулювання питань здійснення правосуддя в Україні.

Система судів загальної юрисдикції в Україні. Статус судді. Вимоги до особи, що призначається суддею. Порядок припинення повноважень. Основні засади судочинства в Україні: законність; рівність всіх учасників перед законом і судом; змагальність сторін; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Компетенція Вищої Ради Юстиції.

Тема 11. Конституція про територіальний устрій України. Основні засади територіального устрою України.

Конституційне регулювання системи адміністративно-територіального устрою України. Спеціальний статус міст Києва та Севастополя.

Тема 12. Конституційний статус Автономної Республіки Крим.

Автономна Республіка Крим - невід'ємна складова частина України. Система органів влади автономії. Питання, що належать до нормативного регулювання Автономної Республіки Крим. Делеговані повноваження.

Тема 13. Конституційний Статут Місцевого Самоврядування.

Поняття і принципи діяльності місцевого самоврядування. Політична, матеріальна основа місцевого самоврядування. Повноваження та форми роботи місцевого самоврядування. Законодавче регулювання організації місцевого самоврядування.

Тема 14. Конституція України про статус Конституційного Суду України.

Поняття конституційної юрисдикції і офіційного тлумачення Конституції України. Склад, порядок обрання, вимоги до судді та повноваження Конституційного Суду України. Відповідність чинних міжнародних договорів, інших нормативних актів Конституції України.

Тема 15. Конституція України про внесення змін до Основного Закону держави.

Порядок набуття чинності Конституцією України, вирішення питань про перехідні положення. Порядок внесення змін до Конституції України.

Тема 16. Шляхи впровадження в життя положень Конституції України.

Соціально-політичні механізми впровадження і практики їх реалізації на регіональному та загальнодержавному рівні. Роль політичних партій та громадських організацій в цій діяльності.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	16	18
Тема 6. Верховна Рада України - єдиний орган законодав- чої влади в Україні.	4	2	2	2							
Тема 7. Конституційний статус Президен- та України, його соціально-політи- чне значення.	4	2	2	2							
Тема 8. Конституційний статус Кабінету Міністрів Украї- ни та інших ор- ганів виконавчої влади.	4	2	2	2							
Тема 9. Конституційний статус прокура- тури.	4	2	2	2							
Тема 10. Конституційне регулювання пи- тань здійснення процесу в Україні.	4	2	2	2							
Тема 11. Конституція Ук- раїни про тери- торіальний уст- рій України. Основні засади територіального устрою України.	2	2								2	
Тема 12. Конституційний статус автоном- ної республіки Крим.	2	2								2	
Тема 13. Конституційний статус місцевого самоврядування.	2	2								2	
Тема 14. Конституція Ук- раїни про статус Конституційного Суду України.	4	2	2	2							

1023

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	18	19
Тема 15. Конституція України про внесення змін до основного закону держави.	2	2							2		
Тема 16. Шляхи впровадження в життя положень Конституції України.	2	2							2		
Підсумкове заняття										4	
Залік з оцінкою	4	4									
Всього за дисципліну	54	36	18	20					2	10	4

Напам'ятайте кафедри
підготуйте до роботи на правах
підписав В. В. Мартинюк

101
124

V. Інформаційно-методичне забезпечення.

1. Конституція України (28 червня 1996 року).
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України».
3. Закон України «Про Президента України».
4. Закон України «Про Конституційний Суд».
5. Закон України «Про судову систему та судоустрій України».
6. Закон України «Про прокуратуру».
7. Основи Конституційного права України. Підручник. Київ «Юрінком» 1997 рік.
8. Конституція України - матеріал до вивчення. Київ. 1997 рік.

Промитро 21 (1000 grains equiv) (MIB)

Med. Co. (MIB)

2022/1/16

1,103 111,114-1214

КОПИЯ № 1000 (индикатор) (MIB) * 2022/1/16	КОПИЯ № 1000 (индикатор) (MIB) * 2022/1/16
---	---

Med. Co. (MIB)

1000 (индикатор) (MIB)

* 2022/1/16

1,103 111,114-1214

Додаток Е. Фотокопії документів з архівного фонду Львівського вищого військово-політичного училища.

Львівський територіальний архівний відділ Галузевого державного архіву Міністерства оборони України
04 179_239 від 22.02.2022 17:06:33 арк. 1 з 1

**МІНБОРОНИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АРХІВНИЙ ВІДДІЛ
ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

Черпац Наталія Андріївна

вул. Генерала Грокова, 5, м. Львів, Україна, 79007
тел. (032) 255-40-20-факс 239-81-84
Email: ltavgdamou@post.mil.gov.ua

Надсилаємо копії зазначених у Вашому запиті аркушів архівних документів Львівського Вищого військово-політичного училища.

Додатки: на 107-ми аркушах, в 1 прим., тільки адресату

Начальник Львівського територіального архівного відділу Галузевого державного архіву Міністерства оборони України

Вячеслав Гольцов

Оксана Каранець
(032) 239-81-81

АРХИВНА КОПИЯ

Экз. № 3

Исходный № 0526

15 сентября 75

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ И
ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТАНАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ВОЕННО-УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ СССР

гор. МОСКВА

Представляю отчет о работе Львовского высшего
военно-политического училища за 1974-1975 учебный год.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Отчет о работе училища за 1974-1975
учебный год на 75 листах, № В 295,
секретно.

НАЧАЛЬНИК УЧИЛИЩА

ГЕНЕРАЛ-МАJOR

(СЗНОВЬСЯ)

СЕКРЕТНО

Лкз. № 3

О Т Ч Е Т

о работе Львовского высшего военно-политического
оценена Красной Звезды училища за 1974-1975 учебный год

1. Училище является важным военно-учебным заведением с 4-х годичным сроком обучения. Кафедры, отделы и службы училища укомплектованы достаточно подготовленными профессорско-преподавательским и постоянным составом, способным успешно вести обучение и воспитание курсантов и слушателей.

Материальная база, в целом, соответствует своему назначению и обеспечивает выполнение задач обучения, но в связи с увеличением численности курсантов и слушателей требует расширения.

В 1974-1975 учебном году училище успешно освоило основные задачи:

- подготовка и выпуск офицеров культурно-просветительных работников и военных журналистов из числа курсантов и слушателей заочного отделения;
- подготовка культурно-просветительных работников и военных журналистов для Болгарской, Чехословацкой, Монгольской народных армий; Кубинских Революционных вооруженных сил, Сомалийской Национальной армии и армии Народно-Демократической республики Гвинея;
- подготовка офицеров по специальности военно-политическая инспекционная для Монгольской Народной армии, Сомалийской Национальной армии и Кубинских Революционных вооруженных сил;
- переподготовка офицеров на 3-х месячных курсах культурно-просвет-
работников и военных журналистов.

- 3 -

слушателями ленинского идейно-теоретического наследия, всех составных частей марксистско-ленинской теории, решений Коммунистической партии и Советского правительства и на этой основе формированию у них коммунистического мировоззрения и глубокой идейной убежденности, воспитанию у коммунистов и комсомольцев высокой партийной принципиальности и непримиримости к недостаткам, неукоснительного выполнения ленинских норм и принципов партийной жизни, творческого отношения к труду.

Наиболее важные решения партии и правительства, вопросы обучения и воспитания курсантов выполнялись на обсуждении коммунистов.

В течение учебного года на собраниях партийного актива училища были обсуждены вопросы:

- Об итогах обмена партийных документов и мерах по дальнейшему улучшению организаторской и идеологической работы партийных организаций.

- О состоянии и мерах улучшения работы партийных организаций по укреплению воинской дисциплины в свете требований ЦК КПСС и Директивы МО СССР и Начальника Главного политического управления СА и ВМФ от 26.03.74г и рекомендаций Всесоюзного совещания секретарей партийных организаций.

- О состоянии и мерах улучшения идеологической работы парторганизаций в свете требований Постановления ЦК КПСС по Белорусской партийной организации и рекомендаций Всесоюзного совещания идеологических работников.

Вопросы идейно-политического и воинского воспитания личного состава постоянно находились в центре внимания первичных партийных организаций кафедр, отделов и подразделений.

- 2 -

Внимание командования, политического и учебного отделов было прежде всего сосредоточено на решении задач дальнейшего совершенствования идейно-теоретического и методического мастерства профессорско-преподавательского состава, офицеров курсантских подразделений.

Занятия в группах марксистско-ленинской подготовки и теоретических семинаров проводились, как правило, на высоком идейном и организационном уровне.

С преподавателями и офицерами училища проведены теоретические и методические конференции на тему:

- Современная идеологическая борьба и необходимость усиления критики буржуазной фальсификации и антикоммунизма в ходе учебного процесса;

- Искренне-историческое значение победы советского народа и его Вооруженных Сил в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.).

- Содержание, формы и методы работы по приятию курсантами и слушателями любви к военной профессии и своей специальности и усилению направленности преподавания общественных, военных и специальных дисциплин в подготовке журналистов и культурно-просвет-работников.

- О мерах по дальнейшему улучшению учебно-воспитательной работы с иностранными военнослужащими в свете требований Постановления ЦК КПСС от 17 сентября 1974 года и другие.

В училище регулярно проводились семинары начальников и замедующих кафедр по практике организации и проведения преподавателями политико-воспитательной работы с личным составом во внеурочное время.

- 10 -

Также на семинарах ежемесячно проводились с командирами взводов, начальниками курсов и политработниками подразделений.

Учитывая, что успех учебы и состояние воинской дисциплины в значительной степени зависят от уровня постановки политико-воспитательной работы в учебной группе, командование и политический отдел уделяет постоянное внимание обучению командиров взводов, партийного и комсомольского актива курсантских подразделений практике организации воспитательной работы в учебной группе. Вопросы превращения учебной группы в центр политико-воспитательной работы обсуждались на Совете училища, в политическом отделе, в партийных и комсомольских организациях учебных подразделений.

С этой же целью за всеми учебными группами были закреплены внештатные инструкторы политотдела из числа наиболее активных и подготовленных преподавателей. Они оказывали большую помощь командирам, партийным и комсомольским организациям в проведении политико-воспитательной работы.

В учебных группах, на курсах, в клубе училища регулярно организовывались и проводились тематические вечера, дискуссии, лекционные чтения, встречи с ветеранами Великой Отечественной войны, знатными людьми города, передовиками производства.

Для личного состава систематически читались лекции и доклады, проводились беседы об успехах советского народа в выполнении решений XIII съезда партии, о преимуществах советского общественного и государственного строя, о советской демократии, о воспитательной деятельности ЦК ВЛКСМ и Советского правительства. Особую остроту и активность эти формы агитационно-

- II -

массовой работы обвели в период подготовки и празднования 30-летия Победы советского народа над фашистской Германией, а также в связи с подготовкой и проведением выборов в Верховный Совет УССР и местные Советы депутатов трудящихся.

Огромный прилив трудового энтузиазма у всего личного состава, рабочих и служащих училища вызвало Постановление Пленума ЦК КПСС о созыве очередного XVII съезда партии.

Как и все советские люди, преподаватели, курсисты и слушатели, весь личный состав училища единодушно одобрили знаменитую политическую деятельность КПСС и проявили острое стремление отметить XVII съезд КПСС новыми успехами в учебе, выполнении социалистических обязательств и дисциплине.

Подготовка и сдача государственников и переводных экзаменов в училище прошла под знаком борьбы за достойную встречу очередного съезда партии.

В прошедшем учебном году несколько повысилась уровень внутриведомственной работы в первичных партийных и комсомольских организациях. Этому способствовала хорошо организованная и систематически проводимая политическим отделом учеба партийного и комсомольского актива. На семинарах секретарей партийных и комсомольских организаций обсуждались вопросы связанные с состоянием учебы и дисциплины коммунистов и комсомольцев, участия их в общественной работе, формы и методы работы партийного актива по мобилизации личного состава на качественную подготовку и успешную сдачу экзаменов, на полное выполнение взятых социалистических обязательств. Заметная активизация внутриведомственной работы была вызвана подготовкой и проведением в училище обмена комсомольских

13

- 11 -

документов. В повседневной практической работе партийные и комсомольские организации стали больше уделять внимания военно-патриотическому и интернациональному воспитанию, привлечению курсантов и слушателей к пропагандистской и культурно-массовой работе на предприятиях, учреждениях и учебных заведениях города Львова.

Проводимая организаторская и политико-воспитательная работа дала определенные положительные результаты. Личный состав в основном выполнял взятые на себя социалистические обязательства. Высоких результатов добились курсанты и слушатели выпускных курсов.

Омате с тем в политико-воспитательной работе с личным составом училища имеет место недостатки и упущения.

- Политотдел, партийные организации некоторых кафедр при проведении политико-воспитательной работы не в полной мере учитывали особенности современного этапа научно-технической революции и ее проявление в военном деле, не вполне оперативно разъясняли курсантам новые проблемы и вопросы современного военного строительства,

- недостаточное внимание уделялось вопросам повышения культуры и в частности разоблачению украинского буржуазного национализма,

- непосредственно на факультетах проводится мало лекций и бесед по вопросам воинского воспитания, особенно это характерно на стартах курсов,

- недостаточно целеустремленно и конкретно проводилась работа по формированию у курсантов профессиональных навыков.

- 13 -

14

Выполняя требования ЦК КПСЗ о коренном улучшении военной дисциплины, командование, политический отдел, партийные и комсомольские организации проводили определенную работу по укреплению военной дисциплины, поддержанию уставного порядка в училище.

Командиры, партийные и комсомольские организации систематически изучают моральные и деловые качества курсантов, особое внимание в воспитательной работе уделяется военнослужащим, склонным к нарушениям военной дисциплины. Улучшилась работа по пропаганде требований военной присяги и военных уставов, правил знаний. Повысилась требовательность за четкое выполнение приказов и распоряжений, соблюдение формы одежды, военной вежливости и отдачи чести.

В училище ежемесячно глубоко анализируется состояние военной дисциплины, дисциплинарной практики и принимаются конкретные меры по ее улучшению.

В целом состояние военной дисциплины, политико-моральное состояние личного состава обеспечивает поддержание боевой готовности подразделений училища, успешное решение всех учебных задач.

В то же время в ряде учебных групп и взводов курсантских подразделений, в батальоне обеспечивая учебный процесс допускаются отступления от требований уставов, совершаются грубые дисциплинарные проступки.

Причинами серьезных недостатков и упущений в работе по укреплению военной дисциплины являются:

- недостаточное высокое уровнем исполнительности и контроля со стороны должностных лиц за выполнение личным составом приказов и распоряжений,

- 14 -

15

- отдельные командиры и политработники не всегда глубоко и со знанием дела анализируют состояние воинской дисциплины в подразделениях, не своевременно вскрывают причины, порождающие глубокие проступки, недостаточно оперативно принимаются меры к их устраниению,

- низка действенность проводимой политико-воспитательной работы. В ней недостает дифференцированного подхода к различным категориям личного состава. Недостаточно внимание уделяется эстетическому и нравственному воспитанию курсантов, привитию им основ и военной культуры, правил поведения,

- в работе по укреплению воинской дисциплины не используются в полной мере сила партийных и комсомольских организаций, военных коллективов.

В настоящее время основное внимание командования, политического и учебного отделов, партийных и комсомольских организаций направлено на устранение недостатков отмеченных комиссией Главного политического управления ЦА в РКВ и Государственной экзаменационной комиссией на дальнейшее улучшение подготовки офицеров-политработников, повышения качества учебно-воспитательной работы и достойную встречу очередного XV съезда КПСС.

16

- 15 -

Количество и характер нарушений
воинской дисциплины

Характер нарушения	В/службе по- войного состава	Служащие (офи- церы)	Курсанты (без офицерских зна- ков)	В с е г о	В том числе по курсам				
					1	2	3	4	5
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I. Провиантства	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Воинские преступ- ления	-	-	-	-	-	-	-	-	-
В. Грубые нарушения дисциплины	27	-	80	80	28	21	12	19	-
В том числе:									
- грубость и прере- каны	8	-	17	17	12	1	2	2	-
- самовольные отлуч- ки	9	-	21	21	4	9	5	3	-
- употребление спирт- ных напитков	9	-	34	34	7	9	4	14	-
- попытка невыполне- ния приказа	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- нарушение уставов	1	-	8	8	5	2	1	-	-

- 16 -

17

III. Укомплектованность училища личным составом:
ОБЩЕЕ СОЗДАНИЕ

№ п/п	Категория личного состава	По штату (чел.)	По списку (чел.)	В том числе с уч. степенями		Примечание
				Докторов наук	Кандидатов наук	
1	2	3	4	5	6	7
I. ПОСТОЯННЫЙ СОСТАВ						
1.	Генералы (адмиралы)	1	1			
2.	Офицеры	254	241			
	В том числе:					
а)	преподавательский состав	162	150	1	23	5 чел. еще не учт. ВАУ. Все командиры подразделений или ст. выс. сбр.
б)	командиры слушательских (курсантских) подраз. (начальники курсов, командиры батальонов, рот, взводов и т.д.)	22	28			
3.	Прапорщики (мичманы) военнослужашие ср/ср	71	80			
4.	Сержанты, старшины срочной службы	0	26			
5.	Солдаты, матросы	130	130			
6.	Рабочие и служащие (всего) в т.ч. преподавательский состав	541	524	1	8	в т.ч. преподавателей 67
	Всего постоянного состава (м/ср., в/ср.)	1065	1062			
II. ПЕРЕМЕННЫЙ СОСТАВ						
7.	Служащие (курсанты) дневного обучения	232	1193			в т.ч. в гр. 3 за счет КГС-69 КГС-70 КГС-71
	В том числе:					
а)	Офицеры		1			
б)	Прапорщики, мичманы					
в)	Сержанты, старшины, солдаты, матросы		1192			
8.	Служащие заочного обучения	300	312			
9.	Адъютанты	-	-			
10.	Иностранцы военнослужашие	-	201			
Всего:		2377	3756	2	31	

... в ...

... в ...

... в ...

... в ...

... в ...

... в ...

... в ...

... в ...

... в ...

II. ...

... в ...

36

- 35 -

VIII. ОРГАНИЗАЦИЯ И СОСТОЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ СЛУЖАТЕЛЕЙ ЗАОЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Тяжелая работа со слушателями отделений заочного обучения в 1974-1975 гг. была организована и проводилась по учебным планам, плану воспитательно-воспитательной работы и личным планам офицеров. Учебные планы на всех курсах выполнены полностью.

Учебные сборы проводились в установленное время, организованно. Офицеры-заочники, в основном, справились с выполнением учебного плана, их теоретическая и практическая подготовка отвечает современным требованиям.

Это подтверждается отзывами, служебными и партийными характеристиками полученными из частей, а также итогами учебы. Офицеры в абсолютном большинстве проявили большое старание, настойчивость и умение работать и учиться. Хорошие и отличные оценки на государственных экзаменах составили 97,4%. Более высокие результаты выпускники показали по культурно-просветительной работе, журналистике, тактике. 11 офицеров-выпускников окончили училище с дипломом с отличием. Успеваемость в целом на всех курсах стала несколько выше, чем в прошлом году и по результатам курсовых экзаменов выглядит:

Общественные дисциплины -		
Отлично	- 220	36,8%
Хорошо	- 309	51,8%
Удовлетворительно	- 67	11,3%
Неудовлетворительно	- 1	0,2%

- 35 -

Военные дисциплины -

Отлично	-	147	38,6%
Хорошо	-	177	51,2%
Удовлетворительно	-	36	9,2%

Специальные дисциплины

Отлично	-	155	48,2%
Хорошо	-	237	44,0%
Удовлетворительно	-	41	7,8%

Всего на отделениях сдали экзамен:

Только на отлично 87 чел.

На отлично и хорошо 156 чел.

Отлично, хорошо, удовлетв. 27 чел.

Недостатки в успеваемости отдельных офицеров-слушателей объясняются главным образом тем, что некоторые командиры частей и соединений не предоставляют должного им времени для самостоятельной подготовки, а отдельные слушатели не умеют организовать свой рабочий день, не работают систематически с литературой.

Во время проведения сборов на каждом курсе, в учебных группах работали партийные организации, проводились партийные собрания, совещания, читались лекции и доклады.

Глубок надущений за отчетный период не было. Состояние военной дисциплины удовлетворительное.

- 37 -

Укомплектованность личным составом

По штату 300 человек.

Из них:

культурпросветработников - 200 человек

журналистов - 100 человек

1974-1975 учебный год.

По списку всего 205 человек.

Из них:

культурпросветработников - 117 человек

журналистов - 88 человек

1975-1976 учебный год.

По списку всего 214 человек.

Из них:

культурпросветработников - 212 человек

журналистов - 2 человек

П р е д л о ж е н и я:

Прошу обратить внимание командиров частей и соединений на выполнение требований Приказа МО СССР № 260 от 15 ноября 1971 года об освобождении слушателей от командирской учебы, предоставлении им трех свободных дней в месяц, трех вечеров в неделю для самостоятельной работы. Необходимо тщательно проводить отбор кандидатов для заочного обучения в частях.

Формы, № 797 ад 9895-2-9, арыт. 1, 9-19, 30-38

Назначеніх АТАБ і АА іх
(назва, імя, по-адрасу)
Барысав Каласеб
12.02.2013г.

З'яўся ід (плагіят)
іх) арыт.
12.02.2013г.
А. А. Напалева.

Л. 16
Р. 83. 104.

ИДХ. 0493

13. 9. 76

Рассекречено

СЕКРЕТНО

№ 3

АРХИВНА КОПИЯ

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ И
ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТА

11 сентября 76

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ВОЕННО-УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ СССР

гор. Москва

Представляю отчет о работе Лязовского высшего
военно-политического училища Красной Звезды учащихся
за 1975-1976 учебный год.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Отчет о работе учащихся за 1975-1976
учебный год на 107 листах, № 8 261,
секретно.

НАЧАЛЬНИК УЧЕБНИКА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР *[подпись]*

В. СЕНОВЬИН

1976

Российский
СЕКРЕТНО
 Глаз 3.3

О Т Ч Е Т

О РАБОТЕ ЛЬВОВСКОГО ВЫСШЕГО ВОЕННО-ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ОУЧЕБНОГО
 КРАСНОЙ ЗВЕЗДЫ УЧЕБНИКА ЗА 1976 - 1976 УЧЕБНЫЙ ГОД

I. Учебник является высшим военно-учебным заведением с 4-годичным сроком обучения.

В состав учебника входят три факультета, отделение базового обучения и офицерские курсы, на которых ведется подготовка курсантов и слушателей по следующим специальностям:

1/ Факультет культурно-просветительных работников с военно-морским отделением;

2/ Факультет журналистики;

3/ специальный факультет, на котором обучаются иностранные военнослужащие по следующим специальностям: культурно-просветительная работа, военная журналистика, военно-политическая общественность. На специальном факультете обучаются военнослужащие из Болгарской Народной Армии, Вьетнамской Народно-Революционной Армии, Кубанских Революционных Вооруженных Сил, Монгольской Народной Армии, Чехословацкой Народной Армии, Сомалийской Национальной Армии и армии Народной-Демократической Республики Йемен.

4/ Из 2-месячных офицерских курсов ведется переподготовка культурпросветработников и военных журналистов.

- 7 -

II. ПОЛИТИКО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА, СОСТОЯНИЕ ВОИНСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Командование, политический и учебный отделы училища все идеологическую и организаторскую работу в 1975-1976 учебном году направляли на качественное выполнение учебного плана, всемерное повышение идейного и методического уровня обучения и воспитателя личного состава, успешное выполнение им своих обязанностей, дальнейшее укрепление воинской дисциплины и организованности.

В основу этой работы были положены решения XXV съезда КПСС и требования постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР, приказов и директив МО СССР и начальника Главного политического управления СА и ВМФ по высшей школе и идеологии.

Главное внимание в политико-воспитательной и учебной работе уделялось глубокому изучению офицерами, курсантами и слушателями решений XXV съезда КПСС, ленинского идейно-теоретического наследия, всех составных частей марксистско-ленинской теории, постановления ЦК КПСС и Советского правительства и на этой основе формированию у них коммунистического мировоззрения и глубокой идейной убежденности, воспитанию у коммунистов и комсомольцев высокой партийной принципиальности и непримиримости к недостаткам, неукоснительного выполнения ленинских волеи и принципов партийной жизни, творческого отношения к труду.

Наиболее важные решения партии и правительства, вопросы

- 8 -

обучения и воспитания курсантов выносилось на обсуждение коммунистов и партийно-комсомольского актива училища.

В течение учебного года были обсуждены вопросы:

а/ на партийной конференции училища:

"О состоянии и мерах улучшения партийно-политической работы по дальнейшему повышению качества учебно-воспитательного процесса, укреплению воинской дисциплины в свете требований приказа МО СССР и директивы Министра обороны и начальника Главного политического управления СА и ВМФ на 1976 учебный год и мобилизации личного состава на достойную встречу XXV съезда КПСС."

б/ на собраниях партийного актива:

- "О фактах очковтирательства, имевших место в период проверки комиссией спортивного комитета МО СССР спортивно-массовой работы в училище и задачах партийных организаций по улучшению политико-воспитательной работы с личным составом.

- "О состоянии и мерах улучшения партийно-политической работы по укреплению воинской дисциплины в свете требований приказа МО СССР и директивы Министра обороны и начальника Главного политического управления СА и ВМФ на 1976 учебный год."

- "Состояние и меры по дальнейшему улучшению подготовки

- 9 -

иностранных военнослужащих в свете требований постановления ЦК КПСС от 17.03.74 года и директивы Министра обороны и начальника Главного политического управления СА и ВМФ от 14.03.75г."

- "Об итогах XXV съезда КПСС в задачах партийных организаций училища."

в/ На комсомольской конференции училища.

"О состоянии и мерах улучшения работы комсомольских организаций по коммунистическому воспитанию, обеспечению примерности членов ВЛКСМ в учебе, дисциплине в свете решения 17 съезда ВЛКСМ, качественному выполнению требований Министра обороны СССР и начальника Главного политического управления СА и ВМФ на 1976 год и мобилизации комсомольцев на достойную встречу XXV съезда КПСС."

г/ На собрании комсомольского актива училища.

"Итого XXV съезда КПСС и задачи комсомольских организаций училища по улучшению коммунистического воспитания комсомольцев.

Вопросы идеино-политического и военного воспитания личного состава постоянно находились в центре внимания партийных организаций управления, кафедр, отделов и подразделений

Командование, политический и учебный отделы, партийные и комсомольские организации прежде всего обращали внимание на решение задач совершенствования идеино-теоретического и

- 10 -

методического мастерства профессорско-преподавательского состава, офицеров курсантских подразделений.

Занятия в группах марксистско-ленинской подготовки и теоретических семинаров проводились, как правило, на высоком идеологическом и организационном уровне.

С преподавателями и офицерами училища проведены теоретические и методические конференции на тему:

- КПСС в необходимости усиления нравственного воспитания советского народа, воинов армии и флота /январь 1976г/

- XXV съезде КПСС в коммунистическом подходе к коммунистическому воспитанию советского народа, воинов армии и флота /май 1976г/;

- внедрение положительного опыта войск, других военно-учебных заведений для повышения качества и эффективности политико-воспитательной работы кафедр, факультетов, партийных и комсомольских организаций /сентябрь 1976г/.

В училище регулярно проводились семинары начальников и заведующих кафедрами по практике организации и проведения преподавателями политико-воспитательной работы в личном составе во внеурочное время.

Учитывая, что успех учебы и воспитания воинской дисциплины в значительной степени зависит от уровня постановки

- II -

политико-воспитательной работы в учебной группе, во взводе, на курсе, в роте, командование и политический отдел уделяют постоянное внимание обучению командиров взводов, рот, начал пехотных курсов, - факультетов и политработников подразделений практике организации воспитательной работы с личным составом. С этой целью с командирами и политработниками ежемесячно проводились занятия в школе передового опыта.

Вопросы превращения учебной группы в центр политико-воспитательной работы обсуждались на Совете училища и политическом отделе, в партийных и комсомольских организациях учебных подразделений.

С этой же целью за всеми учебными группами и курсами были закреплены политаттестные инструкторы политотдела из числа наиболее активных и подготовленных преподавателей, которые оказывают большую помощь командирам, партийным и комсомольским организациям в проведении политико-воспитательной работы.

В учебных группах, на курсах, факультетах, в клубе училища регулярно проводились тематические вечера, диспуты, ленинские чтения, встречи с ветеранами Великой Отечественной войны, известными людьми города, передовиками производства.

Для личного состава систематически читались лекции и доклады, проводились беседы по материалам XV съезда КПСС, об успехах советского народа в выполнении его решений и преимуществах советского образа жизни, советской демократии

13

и беспрепятственной деятельности ЦК КПСС и Советского правительства.

Как и все советские люди, весь личный состав училища единодушно одобрили внутреннюю и внешнюю политику партии и продемонстрировали стремление ответить на решение XXV съезда КПСС новыми успехами в учебе, выполнении социалистических обязательств и укреплении воинской дисциплины.

Подготовка к сдаче государственных и переводных экзаменов в училище прошла под девизом: "Решения XXV съезда КПСС — в жизнь."

В прошедшем году заметно возрос уровень внутрипартийной работы в первичных партийных и комсомольских организациях. Это было вызвано в ходе подготовки и работы XXV съезда КПСС, широкой развернутой работой полкотдела, партийных и комсомольских организаций по изучению и пропаганде материалов и решений съезда партии. Этому способствовали хорошо организованная и систематически проводившаяся политическим отделом учеба партийного и комсомольского актива. На семинарах секретарей партийных и комсомольских организаций обсуждались вопросы, связанные с состоянием учебы и дисциплины коммунистов и комсомольцев, участием их в общественной работе, формы и методы работы партийно-комсомольского актива по мобилизации личного состава на качественную подготовку и успешную сдачу экзаменов, на полное выполнение взятых социалистических обязательств, а также вопросы внутрипартийной и внутрисоюзной работы.

Активизация внутрисоюзной работы была вызвана проведенной и завершившейся в училище в начале этого года обмена комсомольских документов.

- 13 -

14

В повседневной практической работе партийные и комсомольские организации стали больше уделять внимания политическому, воинскому и превозвешному воспитанию курсантов и слушателей, что заметно сказалось на улучшении воинской дисциплины и политико-морального состояния личного состава училища.

Проведенная организаторская и политико-воспитательная работа дала определенные положительные результаты. Личный состав в основном выполнял взятые на себя обязательства.

Высокие результаты показали в этом году курсанты и слушатели выпускных курсов.

Выполняя требования ЦК КПСС и Министра обороны СССР о каренном улучшении воинской дисциплины, командование, политический отдел, партийные и комсомольские организации продолжают определенную работу по ее укреплению и поддержанию твердого уставного порядка в училище.

Командиры, полнотработники, партийные и комсомольские организации делают упор на индивидуальную работу с личным составом - систематически изучают моральные и деловые качества курсантов, солдат и сержантов, уделяя особое внимание военнослужащим, склонным к нарушениям воинской дисциплины. Улучшается работа по пропаганде требований военной присяги и воинских уставов, правовых знаний, по сплочению воинских коллективов и поддержанию в них здоровой, превозвешной атмосферы.

В училище ежемесячно глубоко анализируется состояние

15

- 14 -

воинской дисциплины, дисциплинарной ответственности и принимаются конкретные меры по ее улучшению.

Все это способствовало тому, что количество грубых нарушений и характер преступков за 2 полугодия /2 семестр/ позитивно изменились: происшествий нет, количество грубых нарушений воинской дисциплины уменьшилось.

Особенно сократилось число нарушений, связанных с нравственными нормами, и таких грубых нарушений как пререкания и грубости, отступлений от требований УТ и КС и другие.

В целом воинская дисциплина, политико-моральное состояние личного состава обеспечивают поддержание боевой готовности и успешное решение всех учебно-воспитательных задач училища.

Вместе с тем необходимо отметить, что в училище еще не изжиты грубые нарушения воинской дисциплины, на выпускном курсе совершено две происшествия.

Первый случай - это на 4 курсе факультета ИФ курсанты ХАНКА и ЛАРИН занимались хищением авторемня, за что осуждены судом военного трибунала.

Второй случай - курсант 4 курса факультета ИФ СЕМЕНОВ в период войсковой стажировки умер от чрезмерного употребления опьяняющих напитков.

В ряде учебных групп и взводов курсантских подразделений, в батальоне обеспечения учебного процесса допускаются отступления от требований уставов, совершаются грубые дисциплинарные проступки.

Причинами недостатков и упущений в работе по укреплению военной дисциплины и воспитанию личного состава являются:

- несмотря на проделанную большую работу по привлечению курсантов и слушателей любви к военной профессии, усилению военного аспекта в обучении и воспитании, внедрении в жизнь новых образовательных уставов, все-таки еще не на должном уровне организована и проводится непосредственно на факультетах и курсах работа по укреплению военной дисциплины и военному воспитанию личного состава. Отдельные командиры и политработники не всегда глубоко и со знанием дела анализируют состояние военной дисциплины в подразделениях, не своевременно вскрывают причины, порождающие грубые проступки, недостаточно оперативно принимаются меры к их устранению;

- недостаточная действенность проводимой политико-воспитательной работы. В ней недостает дифференцированного подхода к различным категориям личного состава. Не всегда еще уделяется должное внимание эстетическому и нравственному воспитанию курсантов, привлечению их к общей и военной культуре, правам проведения;

- крайняя недостаточность функций проводимых занятий;
- не используется в полной мере сила партийных, комсомольских организаций и военных коллективов.

В настоящее время командование, политический и учебный отдел, партийные и комсомольские организации основное внимание направляют на устранение недостатков, отмеченных Государственной экзаменационной комиссией, на дальнейшее улучшение подготовки

- 16 -

17

офицеров-политработников, повышение качества учебно-воспитательной работы в новом 1976-1977 учебном году и достойную встречу 60-летия Великой Октябрьской социалистической революции.

КОЛИЧЕСТВО И ХАРАКТЕР НАРУШЕНИЙ ВОЕНСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Характер нарушения	Возврату в состав	Служителю / офицеру	Курсанты / без офицеров / без звания	Всего	В том числе по курсам			
					1	2	3	4
Провальности	-	-	2	2	-	-	-	2
Грубые нарушения военной дисциплины	38	1	103	142	29	26	35	14
В том числе грубость и пререкания	17	-	33	50	8	9	10	6
Самостоятельные отлучки	6	-	27	33	7	5	14	1
Употребление спиртных напитков	10	1	25	36	3	9	8	7
Поискка невыполнения приказа	-	-	3	3	-	1	2	-
Нарушение УТ и ИС	5	-	15	20	10	2	3	-

IV. СОСТОЯНИЕ УЧЕБНОЙ РАБОТЫ

Выводы Государственной экзаменационной комиссии показывают, что в училище уровень обучения и воспитания курсантов и слушателей, организация учебного процесса соответствуют требованиям Постановлений ЦК КПСС по внешней школе, Приказам и Директивам Министра обороны СССР и начальника Главного политического управления СА и ВМФ по подготовке офицерских кадров. В училище ведется большая работа по изучению, пропаганде и претворению в жизнь решений XXV съезда КПСС. Спланирована и успешно ведется работа по выполнению Постановления бюро Главного политического управления СА и ВМФ от 15 мая 1975 года. Указания комиссии Главного политического управления, проверенной училище в марте 1975 года, выполняются.

Учебные планы выполняются полностью со всеми категориями обучаемых. Первые курсы училище занимается по новым учебным планам утвержденным в 1974 году. В училище спланирован и осуществляется переход на обучение по новым учебным планам и программам, созданы и приступили к работе две новые кафедры: истории искусства и физической подготовки и спорта. Кафедра истории искусства еще не полностью укомплектована по штату, преподаватели по предметам кафедры занятия проводят в среднем учебном году входят в состав кафедр культурноосветральной и музыки. В полном составе кафедра начнет функционировать с 1 сентября 1976 года.

На всех кафедрах проведена работа по корректировке тема-

гических планов и программ в свете решений XXV съезда КПСС. В разработке тематических планов учтены недостатки и положительные стороны работы выпускников в войсках, учтены все более возрастающие задачи культурно-просветительской и военной печати, повышены их роли в обучении и воспитании личного состава.

В течение учебного года в училище проведен ряд мероприятий по повышению качества преподавания общественных наук, специальных, военно-технических и общевоенных дисциплин.

Лекции по общественным наукам, культурно-просветительной работе и журналистике обогащены положениями и выводами XXV съезда КПСС, социального развития советского общества, международного воспитания трудящихся, развития мирового революционного процесса, усилена критика буржуазной идеологии, ведется разоблачение "правого" и "левого" ревизионизма, маоизма, сионизма и буржуазного украинского национализма. Усилено влияние кафедр общественных наук на преподавание специальных и военно-технических дисциплин, в осуществлении принципа партийности в обучении и воспитании. Проводились межкафедральные семинары, взаимные посещения лекций, семинаров и занятий проводимых учеными училища и лучшими методистами. Целенаправленное проводится работе по повышению профессиональной направленности в обучении культурно-просветработников и военных журналистов. В августе 1975 года в училище проведена научно-методическая конференция "Использование передового опыта войск, отзывов о выпускниках, приложений политорганов и органов военной печати для дальнейшего совершенствования учебно-воспитательной работы."

В феврале 1976 года проведена научно-практическая конференция "Содержание, формы и методы воспитания личного состава учащихся в духе советского патриотизма, пролетарского интернационализма и классовой ненависти к врагам социализма."

Инициатором в учебной работе является привлечение к чтению лекций офицеров из войск. Так в упомянутом учебном году перед курсантами с учебными лекциями выступили: начальник Минского Оружейного Дома офицеров полковник ПАНОВ П.Л., начальник Тернопольского Гарнизонного Дома офицеров подполковник ОРНИШТИН Л.М., начальники Луцкого и Черновицкого Домов офицеров подполковник МАЛЫШЕВ М.И. и майор ДОМБИН Л.А. Они прочитали курсантам лекции по теме "Дома офицеров, дома культуры, офицерские клубы." Бывший начальник Ленинградского Фронтowego Дома Красной Армии полковник ЛАЗАРЬ Н.С. прочитал лекцию "Культурно-просветительная работа в годы Великой Отечественной войны," научный сотрудник Центрального музея Вооруженных Сил СССР Л.А. КРАСТОВ провел занятие по теме "Центральные учреждения культуры."

Перед курсантами факультета журналистики выступили журналисты-практики газет "Красная Звезда" и "Слава Родины." С лекциями выступили: редактор журнала "Культурно-просветительная работа в войсках" полковник АЛЕУНИН П.И., редактор газеты "Красная Звезда" по отделу культуры полковник ХОУЕВ постоянный корреспондент "Красной Звезды" по ЦркВФ подполковник ПИРЧУК А.Ф., начальники отделов окружной газеты "Слава Родины" полковник КОЖСКИЙ Б.Г., полковник ПОЛТАВСКИЙ Г.С., полковник ЛАЗАРЬ Н.А.

Кафедра журналистики изучала опыт работы журналистских кафедр Львовского Государственного университета по обучению журналистов. В училище составлен и выполняется план работы по исполнению Постановления ЦК КПСС "О мерах по улучшению подготовки и переподготовки журналистских кадров."

Кафедра культурно-просветительной работы изучала опыт работы Московского и Ленинградского Государственных институтов культуры.

В училище оспланирована и проводится работа по повышению научной квалификации и методического мастерства преподавателей. В числе преподавателей училища 2 доктора наук — профессора, 30 кандидатов наук, из них 15 доцентов. В прошедшем учебном году защитилось 5 человек и 10 человек подготовили диссертации и заявки. Над диссертациями работает 50 человек, из них 5 над докторскими. Командование училища и кафедры уделяют большое внимание вопросам подготовки и становления молодых преподавателей. С ними проводятся занятия по специальной 50-часовой программе. 10 преподавателей учатся в заочной аспирантуре и аспирантуре. В училище издается методический сборник, в котором обобщается передовой опыт обучения и воспитания, на кафедрах функционируют теоретические семинары.

Командиры и полкработники, партийные и комсомольские организации проделали большую работу для повышения деятельности социалистического соревнования, улучшения активности курсантов в учебе и общественной работе. В училище постоянно совершенствуется система текущего и текущего контроля успевае-

ности курсантов и слушателей. Результаты контроля используются при выведении итогов социалистического соревнования, для улучшения качества и эффективности учебной работы.

В течение учебного года командование училища, политехническими и учебными отделами систематически проводился контроль за организацией и ходом учебного процесса. Комплексной проверке подвергались 3 кафедры: научного коммунизма, журналистики и физической подготовки и спорта.

В ходе проверки занятий и на зачетах и экзаменах выявлены следующие общие недостатки в подготовке курсантов: 1/ некоторые курсанты недостаточно глубоко представляют положения XII съезда КПСС о советском образе жизни, формах и методах его показа средствами культпросветработы и печати; 2/ недостаточное знание особенностей организации культурно-просветительной работы в боевой обстановке и на тактических учениях; 3/ некоторые курсанты не всегда правильно раскрывают роль социалистического соревнования в жизни армии и флота, в борьбе за дальнейшее повышение боевой готовности войск.

У. ПРАКТИЧЕСКОЕ ОБУЧЕНИЕ КУРСАНТОВ И СЛУШАТЕЛЕЙ. ВОЙСКОВАЯ СТАЖИРОВКА

В прошедшем учебном году в училище составлен новый план мероприятий по обучению курсантов практических навыков и формиро-

нению личного составу антисоветского военно-политического курса маляма.

В период стажировки курсанты в большинстве своем имели возможность использовать все формы партийно-политической, культурно-просветительной и агитационно-пропагандистской работы. Однако наиболее типичными и применяемыми были: политзанятия, политинформации, ленинские чтения, лекции, доклады, беседы вечера вопросов и ответов, технические викторины, вечера встреч культурноходы, тематические утренняяки. Об этом наглядно свидетельствуют следующие данные:

Мероприятия	Проведено	
	Культпросветр.	Журнал.
Беседы	531	112
Лекции	228	63
Доклады	155	44
Политические информации	434	163
Политические занятия /2-х час/	380	124
Ленинских чтений, уроков	104	32
Тематических вечеров и др.	163	48
Экскурсии	103	37
Диспуты	63	27
Устные журналы	74	-
С активом	619	282

в ходе практических занятий и войсковых стажировок старательно выслушивается особенно тщательно.

Для изучения отзывов на выпускаемых учебниках в училище создано две комиссии: культпросветработников и журналистов. В прошедшем учебном году проведена научно-практическая конференция "Использование передового опыта войск, отзывов о выпускниках, предложений полкорганов и органов военной печати для дальнейшего совершенствования учебно-воспитательной работы."

В учебных кабинетах культпросветработники и журналисты ведут альбомы освещающие работу выпускников в войсках, с этими материалами знакомятся все курсанты. В училищной многотиражной газете введена постоянная рубрика "Рассказы о выпускниках."

УП. ОРГАНИЗАЦИЯ И СОСТОЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ СЛУЖАТЕЛЕЙ ЗАОЧНОГО ОТДЕЛЕНИЯ

Вся работа со слушателями отделения заочного обучения в 1975-1976 гг. проведена организованно. Учебные планы на всех курсах выполнены полностью.

Учебные сборы проводились в установленное время, организованно. Офицеры-заочники, в основном, справились с выполнением учебного плана, их теоретическая и практическая подготовка отвечает современным требованиям.

Это подтверждается отзывами, служебными и партийными характеристиками полученными из частей, а также итогами учебы. Офицеры в абсолютном большинстве проявили большое старание, настойчивость и умение работать и учиться. Хорошие и отличные оценки на Государственных экзаменах составили 96,9%.

Более высокие результаты выпускники показали по культурно-просветительной работе, журналистике, тактике. 12 офицеров-выпускников окончили училище с дипломом с отличием, а корреспондент газеты "Красная Звезда" майор ИВАНОВ Г.И. награжден золотой медалью.

Успеваемость в целом на всех курсах стала несколько выше, чем в прошлом учебном году и по результатам курсовых экзаменов выглядит:

Общественные дисциплины

Отлично	- 231	- 38,3%
Хорошо	- 307	- 51,0%
Удовлетворительно	- 63	- 10,5%
Неудовлетворительно	- 1	- 0,2%

Военные дисциплины

Отлично	- 159	- 42,2%
Хорошо	- 201	- 53,3%
Удовлетворительно	- 17	- 4,5%

Специальные дисциплины

Отлично	- 194	- 48,5%
Хорошо	- 177	- 44,3%
Удовлетворительно	- 29	- 7,2%

Всего на отделении сдало экзамены:

Только на отлично	- 44 чел.	- 14,6%
На отлично и хорошо	- 166 чел.	- 55,2%
Отлично, хорошо, удовлетворительно	- 90 чел.	- 29,9%
Неудовлетворительно	- 1 чел.	- 0,3%

Недостатки в успеваемости отдельных офицеров-слушателей объясняются главным образом тем, что некоторые командиры частей и соединений /в/ч 79634 ПриБВО, в/ч 990081 СВ, в/ч 89833 ТФ/ не представляют необходимого им времени для самостоятельной подготовки, а отдельные слушатели не умеют организовать свой рабочий день, откладывают даже на "потом", не работают систематически с литературой.

В организации учебно-воспитательной работы с офицерами-слушателями командование училища, отделения, профессорско-преподавательский состав руководствовались материалами и решениями XX съезда КПСС, требованиями постановлений ЦК КПСС и Совета Министров СССР "О мерах по дальнейшему

совершенствованию высшего образования в стране", "О работе в Московском высшем техническом училище им. Н.Э. Баумана и Саратовском госуниверситете им. Н.Г. Чернышевского по повышению идейно-теоретического уровня преподавания общественных наук," "О работе по подбору и воспитанию идеологических кадров в партийной организации Белоруссии," приказов и директив Министра обороны и начальника Главного политического управления СА и ВМФ.

Во время проведения сборов на каждом курсе, в учебных группах работали партийные организации, проводились партийные собрания, совещания, читались лекции и доклады.

В организации и проведении воспитательной работы со слушателями выработались определенные формы работы:

- встречи с командованием училища;
- подведение итогов за неделю в учебных группах и за месяц на курсе с анализом учебы и дисциплины;
- проведение индивидуальных бесед со слушателями по вопросам учебы и военной дисциплины;
- совещание с командирами групп и партийным активом и т.д.

Конечно, не все еще делается для того, чтобы полностью исключить факты недисциплинированности, плохой учебы. Так за систематическое нарушение военной дисциплины, употребление спиртных напитков, был исключен из числа слушателей

- 54 -

4 курса капитан СМЕТАНИН А.С. /КГВ/; по неуспеваемости:
капитан ШТИННИН И.И. /ПрикВО/ I курс, ст. лейтенант СТАНИЧЕН-
КОВ А.В. /ЗабВО, I курс/, старший лейтенант ОДИНЦЕВ Л.М.
/ГСВГ, 2 курс/.

Состояние военной дисциплины на отделении заочного
обучения удовлетворительное.

Укомплектованность личным составом

По штату 300 человек

Из них:

Культпросветработников	-	200
Журналистов	-	100
1975-1976 учебный год:	-	

По списку всего 303 человек

Из них:

Культпросветработников	-	217
Журналистов	-	86

ПРЕДЛОЖЕНИЯ:

- просим обратить внимание командиров частей и соедине-
ний на выполнение требований приказа Министра обороны
СССР № 260 от 15 ноября 1971 года об освобождении слушателей
от командирской учебы, предоставления им трех свободных
дней в месяц, трех вечеров в неделю для самостоятельной
работы;

Колл. 8
4. 497 on 88455c 1-2, 8-17, 28-32, 39, 51-55

Национальная РНБ РА им. М. Хоренаци

Библиотека имени М. Хоренаци

12.02.2014

Фонд 13 (покупка
им) 02.02.2014
А. О. Карапетян

АРХИВНАЯ КОПИЯ

цех. 0475

14.9.99г.

СЕКРЕТНО

Экз. № 3

№ 16
89, 93, 104

Примечание

5

14 сентября 77

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ И ВОЕННО-
МОРСКОГО ФЛОТАНАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПОЛНОУЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ МИНИСТЕРСТВА
ОБОРОНЫ СССР

г. Москва. К-160

Представляю отчет о работе Изюмского высшего
военно-политического ордена Красной Звезды училища
за 1976-1977 учебный год.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Отчет на 123 листах, № 295,
секретно.

БРЮНО НАЧАЛЬНИКА УЧЕБНИКА
ПОЛКОВНИК

Г. КОБОЗЕВ

СЕКРЕТНО

Лит. № 3

О Т Ч Е ТО РАБОТЕ ЛЬВОВСКОГО ВЫСШЕГО ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ОРДЕНА
КРАСНОЙ ЗВЕЗДЫ УЧИЛИЩА ЗА 1976 - 1977 УЧЕБНЫЙ ГОД

1. Училище является высшим военно-учебным заведением с 4-годовалым сроком обучения.

В состав училища входят три факультета, отделение заочного обучения и офицерские курсы, на которых ведется подготовка курсантов и слушателей по следующим специальностям:

1/ Факультет культурно-просветительных работников с военно-морским отделением

- по специальности военно-политическая культурно-просветительная;

2/ Факультет журналистики

- по специальности военно-политическая журналистика;

3/ Специальный факультет

- по специальностям: военно-политическая культурно-просветительная, военно-политическая журналистика, военно-политическая.

В отчетном году на факультете обучались военнослужащие:

- Болгарской Народной Армии,

- Вьетнамской Народной Армии,
- Революционных Вооруженных Сил Республики Куба,
- Монгольской Народной Армии,
- Чехословацкой Народной Армии,
- Народной Армии Народной Республики Бенин,
- Национальной Армии Республики Конго,
- Социалистических Национальных Вооруженных Сил,
- Национальной Армии Народной Демократической Республики Йемен.

4/ Вечное отделение

- по специальности военно-политическая культурно-просветительная и военно-политическая журналистика.

На вечном отделении обучаются офицеры, прошедшие службу в культурно-просветительных учреждениях и редакциях военных газет.

5/ На 2-месячных сборах культурно-просветителей и военных журналистов ведется переподготовка офицеров культурно-просветучреждений и военной печати.

- 8 -

II. ПОЛИТИКО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА, СОСТОЯНИИ ВОЕНСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ.

Идейно-политическая и воспитательная работа в училище в 1976-1977 учебном году проводилась в соответствии с указаниями XXV съезда партии и требованиями ЦК КПСС и Совета Министров СССР, приказов и директив МО СССР и начальника Главного политического управления СА ВМФ по высшей школе и была направлена на качественное выполнение учебных планов, всемерное повышение идейного и методического уровня обучения и воспитания курсантов и слушателей, успешное выполнение ими взятых обязательств, дальнейшее укрепление военной дисциплины и организованности.

Главное внимание уделялось глубокому изучению офицером, курсантами и слушателями решений XXV съезда КПСС, ленинского идейно-теоретического наследия, постановлений ЦК КПСС и Советского правительства и на этой основе формирования у них коммунистического мировоззрения, воспитания партийной принципиальности и непримиримости к недостаткам, высокой дисциплинированности и творческого отношения к труду.

Наиболее важные решения партии и правительства, вопросы обучения и воспитания курсантов и слушателей выносились на обсуждение собраней партийных и комсомольских активов.

В течение учебного года были обсуждены вопросы:

а/ На собраниях партийного актива:

- "О состоянии и мерах дальнейшего повышения эффективности партийно-политической работы в училище в свете решений XXV съезда КПСС и рекомендаций научно-практической

- 9 -

по дифференци руководящих работников политарганов Советской Армии и Военно-Морского Флота".

- "О некоторых итогах выполнения требований октябрьского (1976г.) Пленума ЦК КПСС, приказа МО СССР и директивы МО и начальника Глав ЦА и ВМФ на новый учебный год и задачи маркетинговой по выполнению Постановления ЦК КПСС "О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции".

- "Итоги майского (1977г.) Пленума ЦК КПСС и задачи, вытекающие из доклада тов. Л.И. Брежнев "О проекте Конституции Союза Советских Социалистических Республик".

6/ За собраниях комсомольского актива:

- "Итоги обмена комсомольских документов и задачи комсомольских организаций по дальнейшему улучшению внутрисоборной работы в свете требований V-го Пленума ЦК ВЛКСМ".

- "Задачи комсомольской организации по коммунистическому воспитанию молодежи - будущих офицеров-политработников в свете требований октябрьского (1976г.) Пленума ЦК КПСС, приказа МО СССР и директивы МО СССР и начальника Глав ЦА и ВМФ на новый учебный год и достойной встрече 60-летия Великой Октябрьской социалистической революции".

- "Задачи комсомольского актива по изучению и разъяснению Постановления ЦК КПСС "О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции" и обеспечению примерности комсомольцев в его выполнении".

Вопросы идейно-политического и военного воспитания личного состава постоянно находимось в центре внимания партийно-политических организаций училища.

Командование, политический и учебный отделы, партизанские

и комсомольские организации прежде всего обращали внимание на решение задач совершенствования идейно-теоретического и методического мастерства профессорско-преподавательского состава, офицеров курсантских подразделений.

Занятия в группах марксистско-ленинской подготовки офицеров, теоретических семинаров преподавателей и политической подготовки прапорщиков, солдат и сержантов проводились в соответствии с требованиями директивы МО СССР и начальником ГлавУ СА и ИнМ В Д-У70 от 3.XI.1976 года "О партийно-политической работе по подготовке Вооруженных Сил СССР в 1977-1978 учебные годы".

С преподавателями, офицерами и выпускниками училища проведены теоретические и научно-практические конференции на тему:

- "Победа Великой Октябрьской социалистической революции - главное событие XI столетия".

- "XV съезд КПСС о совершенствовании советского социалистического образа жизни".

- "XV съезд КПСС, Постановление ЦК КПСС от 21.01.1967 года об актуальных вопросах партийного строительства и задачи культурно-просветительских и военных журналистов".

В училище регулярно проводились семинары руководящего состава кафедр и факультетов по практике организации и проведения политико-воспитательной работы с личным составом.

Учитывая, что успех в учебе и дисциплине и значительной степени зависит от уровня постановки политико-воспитательной работы в учебной группе, во взводе, на курсе, в роту, командование и политический отдел уделяют постоянное внимание обучению командиров и политработников подразделений

- II -

практические организации воспитательной работы с личным составом. С этой целью с ними ежемесячно проводятся занятия в "Школе командного опыта". С этой целью вопрос о превращении роты, курса в центр политико-воспитательной работы обсуждался на Совете училища, в политическом отделе, в партийных и комсомольских организациях учебных подразделений. С этой же целью во всеми учебными группами и курсами закреплены нештатные инструкторы политотдела из числа наиболее активных и подготовленных преподавателей, которые оказывают большую помощь командирам, партийным и комсомольским организациям в проведении политико-воспитательной работы. ✓

В училище регулярно проводились тематические вечера, дискуссии, лекционные чтения, встречи с ветеранами Великой Отечественной войны, знаменитыми людьми города, передовиками производства.

Для личного состава систематически читались лекции и доклады, проводились беседы по материалам XXV съезда КПСС, об успехах советского народа в выполнении его решений, по Постановлению ЦК КПСС "О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции" и проекту новой Конституции СССР, о преимуществах советского образа жизни, советской демократии и внешнеполитической деятельности КПСС и Советского правительства.

Как и все советские люди, весь личный состав училища искренне, с большим интересом воспринял проект новой Конституции СССР. Единодушно одобрение этого важнейшего политического документа, положений и выводов доклада Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР тов. Л.И. Брежнева на Малом (1977г.)

- 12 -

Пленум ЦК КПСС с убедительной силой провозглашает в высочайшем политическом и трудовом подъеме личного состава учащихся, в большом стремлении его бороться за претворение в жизнь решений XXV съезда КПСС, за достижение новых успехов в учебе и дисциплине и достойную встречу 60-й годовщины Великого Октября и 60-летия Вооруженных Сил СССР.

В прошедшем году заметно повысился уровень внутрипартийной работы в первичных партийных и комсомольских организациях. Этому способствовали организованные политическим отделом работа партийных, комсомольских и профсоюзных организаций по изучению и пропаганде Постановлений ЦК КПСС о 60-лети Октября, материала Маевского (1977г.) Пленума ЦК КПСС и широкому обсуждению проекта новой Конституции СССР, а также более четкая организация системы учебы партийного и комсомольского актива. На семинарах секретарей партийных и комсомольских организаций обсуждались вопросы, связанные с состоянием учебы и дисциплины коммунистов и комсомольцев, с выработкой у них активной жизненной позиции, формы и методы партийно-комсомольского актива по мобилизации личного состава на качественную подготовку и успешную сдачу переводных и государственных экзаменов, на полное выполнение возложенных социалистических обязательств, а также вопросы внутрипартийной и внутрисоевзной работы.

В повседневной практической работе командиры, политработники, преподавательский состав, партийные и комсомольские организации стали больше уделять внимание политическому, воинскому и нравственному воспитанию курсантов и слушателей, что заметно сказалось на улучшении воинской

дисциплины и политико-морального состояния личного состава училища.

Проводимая организаторская и политико-воспитательная работа положительно сказалась на состоянии учебной дисциплины в 1976-1977 учебном году. Повысилась успеваемость курсантов и слушателей, улучшилось качество подготовки офицеров-политработников. Об этом свидетельствуют результаты выпускных и переводных экзаменов этого года, которые по большинству предметов выше, чем в прошлом году.

Выполняя требования ЦК КПСС и Министра Обороны СССР в коренном улучшении воинской дисциплины, командование, политический отдел, партийные и комсомольские организации проводили определенную работу по её укреплению и поддержанию твердого уставного порядка в училище.

Командование, политический отдел, партийные и комсомольские организации в 1976-1977 учебном году свое главное внимание по укреплению воинской дисциплины сосредоточили на выполнении требований XIV съезда партии, приказа Министра обороны и Директива начальника Главного политического управления на 1976-1977 г.г., на достойную встречу 60-летия Великой Октябрьской социалистической революции.

Руководствуясь этими требованиями, в училище работа по укреплению воинской дисциплины была сосредоточена по следующим направлениям:

I. Дальнейшего ускорения идейно-политического воспитания, превращения знаний в убеждения и использования их на практике.

II профессорно-преподавательскому составу предъявлялись более повышенные требования на качество

лекций, действенность всех проводимых занятий, за тесную связь теории с практикой военного дела.

Большое внимание уделялось усилению воспитательного аспекта при проведении учебных занятий.

2. Создания системы учебы командиров, политработников, повышение их знаний, использование различных форм и методов работы с личным составом по коммунистическому и воинскому воспитанию.

В подразделениях и в полкотехделе ежемесячно проводится глубокий анализ состояния воинской дисциплины, дисциплинарной практики и принимаются конкретные меры по её улучшению.

В училище создано и работает "Школа передового опыта" для всех командиров, утвердился "День политработника", на каждом факультете и батальоне работает постоянно существующий семинар по педагогике, политработе и дисциплинарной практике для сержантов. Занятия проводятся два раза в месяц; проводятся занятия для каждого курса один раз в месяц в "Школе правовых знаний" по всей тематике для каждого курса.

3. Повышена требовательность к коммунистам за выполнение служебного и партийного долга во всех партийных организациях.

Всей системой учебно-воспитательной работы повышается ответственность за учебу в военно-политическом училище, по примеру курсантов качества политработника.

В каждой первичной партийной организации работает "Школа молодого коммуниста" для проведения занятий и

До
6
Вс
Вс 15

1 сержант

- 15 -

которой привлекаются руководящий состав училища, преподаватели, работники полготдела.

За 1976-1977 учебный год возмозжась партийная прослойка среди выпускников, увеличилось количество выпускников, выдученных членами КПСС. Соответственно за 1975-76гг. и 1976-77гг. выдучено членами КПСС 70,4% и 79,7%.

В воспитании коммунистов больше стали концентрироваться меры партийного воспитания и воздействия.

4. Больше внимания обращено на усиление индивидуальной работы, на изучение личностных черт курсантов.

Важную работу по этому вопросу ведут штатные инструкторы полготдела, закрепленные за каждой группой на 4 года учебн.

5. Больше внимания стало уделяться военной подготовке, строевой подтянутости, физической выносливости, нравству курсантов высоким морально-психологическим качеств, качеств офицера.

6. Более продуманно стал проводиться досуг личного состава. Мероприятия готовятся и проводятся силами курсантов под руководством политработников и преподавателей.

Они имеют не только воспитательную цель, но и методическую. В этом плане положительную роль играет "Университет культуры", работающий при клубе училища по своей тематике для каждого курса.

Вместе с тем в работе по укреплению воинской дисциплины имеется целый ряд серьезных недостатков. Хотя и сокращается количество грубых нарушений, но их число остается высоким (1975-76гг.-171, 1976-77гг.-131). В училище

- 16 -

совершено два происшествия.

Первый случай - это на II курсе факультета культурпросветработников курсант Семсонович В.А. 13 ноября 1976 года, будучи часовым во 2-ом гарнизонном карауле, покончил жизнь самоубийством на почве сексуального искушения.

Второй случай - это курсант II-го курса факультета журналистики Татарицкий Б.Б., находясь в командировке в г. Могилев-Подольский, 9 июня 1977 года утонул в реке Днепр при одиночном купании. Причиной этому послужила личная недисциплинированность, выразившаяся в безразличном уходе из расположения части и бесконтрольность со стороны старшего по команде.

В ряде учебных групп и взводов курсантские подразделения, в батальоне обеспечения учебного процесса еще имеют место отступления от требований уставов, допускаются грубые дисциплинарные проступки.

Причинами недостатков и упущений в работе по укреплению воинской дисциплины и воспитанию личного состава являются:

I. Слабая организаторская работа в этом направлении командиров и начальников звена взвод, рота, курс, батальон, факультет. В учебнике имеются факты увлечения отдельными командиром администрированием и дисциплинарными взысканиями вместо продуманной воспитательной работы. Отдельные командиры и политработники не всегда глубоко и со знанием дела анализируют состояние воинской дисциплины в подразделениях, не своевременно вскрывают причины, порождающие грубые проступки, недостаточно оперативно принимают меры к их устранению.

- 17 -

ние. Не используются ни в полной мере силы партийных, комсомольских организаций и воинских коллективов.

2. Не достигнуто еще высокой эффективности всей учебно-воспитательной работы, чтобы каждое занятие было не только уроком знаний, но и воспитанием.

3. Несмотря на продолжную базовую работу, все еще не на должном уровне организованы и проводятся непосредственно в подразделениях мероприятия по полковому воспитанию курсантов и слушателей, привитию им любви к военной профессии, усилению военного аспекта в обучении и воспитании.

4. В полково-воспитательной работе не всегда используется дифференцированный подход к различным категориям личного состава, недостаточно еще уделяется внимания эстетическому и этическому воспитанию курсантов, привитию им общей и военной культуры, правил поведения в быту и обществе.

КОЛИЧЕСТВО И ХАРАКТЕР НАРУШЕНИЙ ВОИНСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

(Определяется следующими данными)

ХАРАКТЕР НАРУШЕНИЙ	После службы или по окончании наго курса	Слушатели (обучающиеся)	Курсанты (без оценки качества работы)	В С Е Г О	В том числе по курсу			
					I	II	III	IV
I	2	3	4	5	6	7	8	9
Практически	-	-	2	2	-	1	1	-
Грубые нарушения все войсковой дисциплины в о в с	37	-	131	168	23	46	40	22
В том числе:								
- грубости и пререкания	-	-	48	48	6	15	18	9

- 25 -

26

I	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Примерные суды			120	120	-	-	-		2-х мес. 3 месяца в год
Итого за учебные			1813	1978	-	-	-		

Примечание: в 1978 году поданы выпуску:

а/ дневное обучение - культуросветработников - 260 чел., журналистов - 52 чел., б/ заочное обучение - культуросветработников - 53 чел., журналистов - 24 чел., в/ специализация: - Болгарской Народной армии - 12 чел., Чехословацкой Национальной армии - 12 чел., Монгольской Народной армии - 5 чел., Революционных Вооруженных Сил Кубы - 25 чел., Сомалийских Национальных Вооруженных Сил - 21 чел., Народной Армии Йемена - 7 чел.

-- 26 --

И/ СЕДЕНЕТО НА ИЗЛЕЖИТЕЛА В УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИТЕ ЦЕНТРАЛНИ СОСТАВОВЕ

1. ВЪПУСК

ИДЕНТИФИКАЦИОНЕН НОМЕР	Всичко включено	В т.ч. число				Изостренни психослушатели
		И/сл. СЛ и ДМД		И/сл. КТУ и ИСА		
		Дневно обучение	Звучно обучение	Дневно обучение	Звучно обучение	
1. Изостренни психослушатели	10	6	1	-	-	3
2. Изостренни психослушатели	82	49	15	7	-	11
3. Изостренни психослушатели	275	179	57	16	-	23

- 27 -

Ц. П. Р. И. К. И.

КАТЕГОРИЯ СЛУЖАЩИХ (курсантов)	Всего при- мго	В Т О М Ч И С Л Е				Иностранное военнослужбное
		В/сл. СА и ВМФ		В/сл. КГБ и НКД		
		Лица в обучении	Зачисное обучение	Лица в обучении	Зачисное обучение	
ОФИЦЕРОВ		-	77	-	-	50
Преподв. и инженеров	11	10	-	1	-	
Сержантов, старшин, сержантов, лейтенантов	174	171	-	3	-	45
Суворовцев, нахальщиков	20	20	-	-	-	
Транзитной молодежи	195	155	-	-	-	

У. ВЪЗДЪЛЖИТЕЛНОСТТА И ОТЧЕТАЕЛИТЕ ВЪЗРАСТАТО ВЪСТАВА

— 24 —

КАТЕГОРИИ СЪСТАВНОСТИ	ЧИСЛО	Числа издръжливост, земеделци на земята уличеня вода.	СЪСТАВЪТЪ НА ВОСТАВА							Средна възраст възраст	Средна възраст на издръжливост			Средна възраст на земята			
			1	2	3	4	5	6	7		Средна възраст на издръжливост		8				
											8	9					
И																	
Куратори диннико обучение	1	301	1	2	3	1	1	1	1	2,0%	-	301	14				
	2	271	-	4	1	3	1	1	1	2,2%	-	271	47				
	3	3,8	-	6	1	3	1	1	1	1,8%	-	3,8	5				
	4	55	-	1	1	1	-	-	1	0,4%	-	55	-				
Итого		1136	1	3	4	1	1	1	1,9%	-	1136	66					
Средна възраст обучение	1	85	3	1	-	-	-	4	4,7%	1	85	4					
	2	76	1	-	-	-	-	4	1,3%	-	76	-					
	3	79	2	-	-	-	-	3	2,5%	-	79	2					
	4	74	-	1	-	-	-	1	1,3%	-	74	-					
Итого		216	3	2	-	-	12	4,8%	1	216	7						
Издръжливост обучение	1	55	-	2	-	3	2	7	12,7%	-	55	2					
	2	52	-	-	-	-	-	-	-	-	52	3					
	3	32	-	-	-	-	-	-	-	-	32	3					
	4	37	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-					
Итого		280	-	2	-	3	2	7	3,7%	-	280	14					

IV. СОСТОЯНИЕ УЧЕБНОЙ РАБОТЫ

Обучение и воспитание курсантов и слушателей в училище проводилось в соответствии с требованиями ЦК КПСС, приказов и директив Министра обороны СССР и начальника Главного политического управления СА и ВМФ. Командование училища, политический и учебный отделы, кафедры в отчетном учебном году, руководствуясь решениями ЦК съезда партии, постановлениями ЦК КПСС по высшей школе, приказами Министра обороны и начальника Главного политического управления, работали над совершенствованием учебно-воспитательного процесса. Личный состав училища с большим воодушевлением и одобрением воспринял решения майского (1977 г.) Пленума ЦК КПСС, активно включился в социалистическое соревнование за достойную встречу 50-летия Великой Октябрьской социалистической революции. Широко и с подъемом прошло в училище изучение и обсуждение новой Конституции СССР.

Учебные планы выполнены полностью со всеми категориями обучаемых. I и II курсы обучались по учебным планам утвержденным в 1971 году, 3 и 4 курсы - по учебным планам 1974 года. Учебные программы по специальности культпросветработы и журналистским дисциплинам утверждены начальником Главного политического управления.

Программы по боевой подготовке утверждены Главным командующим Сухопутными войсками. Программы по военно-морским дисциплинам рассмотрены и будут готовы для утверждения к концу 1977 года.

На всех кафедрах обновлены тематические планы, учтены все недостатки и положительные стороны работы выпускников в войсках, обращено внимание на возрастание роли культпросветучреждений и во-

- 9 -

онной печати в обучении и воспитании личного состава.

Для повышения роли общественных наук в училище проведена конференция профессорско-преподавательского состава на тему: "Соревнование у курсантов и слушателей коммунистических убеждений в процессе учебной и политико-воспитательной работы в свете требований XVII съезда КПСС".

На кафедрах общественных наук и специальных кафедрах переработаны лекции. Они обогащены положениями и выводами XVII съезда КПСС, последующими партийными документами, опытом социального развития советского общества, коммунистического воспитания трудящихся, развития марксистско-ленинского процесса. В лекциях и учебных пособиях усилена критика буржуазной идеологии, ведено разоблачение "правого" и "левого" ревизионизма, маоизма, синизма и украинского буржуазного национализма. Кафедры общественных наук усилили свое влияние на преподавание специальных и военно-технических дисциплин в осуществлении принципа партийности в обучении и воспитании. Проводилась межкафедральная семинары, взаимные посещения лекций, семинаров и занятий проводимых учителями и лучшими методистами училища. Целенаправленная работа по повышению профессиональной направленности в обучении культурпросветработников и военных журналистов. На кафедрах систематически используется анализ опыта работы выпускников в войсках, учитывается работа военных культурпросветучреждений и органов военной печати, опыт военных ученых и на основе этого совершенствуется теоретический курс обучения.

Поддерживая тесную связь с войсками, училище постоянно практикует привлечение офицеров из войск, имеющих большой

- 31 -

онит практической работы, для чтения учебных лекций, проведенная занятий и встреч для обмена опытом с курсантами и слушателями училища. Так в упомянутом учебном году перед курсантами выступили:

- генерал-майор СКРЕБРЯКОВ Н.Г. - первый заместитель начальника политуправления Одесского военного округа "О составе работы культурно-просветучреждений округа по пропаганде решений XXV съезда КПСС";

- капитан 2 ранга КОЛЕСНИКОВ В.А. - старший инструктор отдела пропаганды и агитации политуправления ВМФ "Культурно-просветработа на флотах и меры по совершенствованию профессиональных качеств офицеров-культурно-просветработников";

- полковник СМУНОВ Б.М. - начальник кафедры культуры и искусства ВИА им. В.И.Ленина "О развитии литературы и искусства";

- подполковник КРАВЧЕНКО М.Н. - начальник Ленинградского ОДО "О работе окружного Дома офицеров";

- подполковник ТОКАРЕВ И.Ф. - начальник Славянского ГДО "О работе ГДО в помощь политической подготовке личного состава";

- капитан 3 ранга РАТОВИЙ И.В. - старший инструктор отдела культуры ГлавПУ СА и ВМФ "О работе музеев ВС СССР";

- полковник ЦЕПКУВИЧ М.А. - начальник отдела боевой и физической подготовки окружной газеты "Слава Родине" с лекцией "Освещение боевой учебы войск на страницах военной газеты";

- полковник АМУШЕНА П.И. - редактор журнала "Ты и снабжение ВС СССР" с лекцией "Культура и быт на страницах военных газет";

- подполковник ПИРЧУК А.А. - постоянный корреспондент газеты "Красная Звезда" с лекцией "Литературно-художественные материалы в газете";

- полковник КОМСКИЙ Б.Г. - начальник отдела партийной жизни окружной газеты "Слава Родины" с лекцией "Освещение вопросов партийной жизни на страницах военных газет".

Профилирующие кафедры училища поддерживают постоянную связь с родственными кафедрами других военных учебных заведений. Кафедра журналистики ознакомилась с опытом работы по выполнению Постановления ЦК КПСС "О мерах по улучшению подготовки и переподготовки журналистских кадров" с кафедрами журналистики Львовского, Киевского и Ленинградского университетов. Этот опыт учитывался при разработке программ, корректировке тематических планов, решении ряда вопросов методики преподавания.

Кафедра культурно-просветительской работы поддерживает постоянную связь с Киевским, Ленинградским и Московским институтами культуры, окружными и флотскими Домами офицеров.

Значительное внимание преподаватели уделяли дальнейшему повышению качества всех видов занятий и активному участию в воспитательной работе с курсантами. На каждой кафедре преподавателям ставилась конкретная задача по ведению воспитательной работы с курсантами во внеурочное время. Периодически заслушиваются преподаватели на заседаниях кафедры о проделанной работе в постоянном дел в закрепленных курсантских подразделениях. Значительно улучшилась индивидуальная работа с курсантами и слушателями, повысилась требовательность и их самостоятельной

работе во время самоподготовки. Более конкретным и действенным стал текущий контроль за успеваемостью курсантов, возмозлось ответственность преподавателей за организацию и проведение консультаций. Предметное стала связь преподавателей с партийными и комсомольскими организациями учебных групп, курсов и факультетов особенно по вопросам воспитания у курсантов высокой дисциплинированности, укреплению воинских коллективов.

Командиры и политработники, преподавательский состав училища, партийные и комсомольские организации проводили большую работу для повышения действенности социалистического соревнования в честь 60-летия Великого Октября, улучшения активности курсантов в учебе и общественной работе. Систематически подводятся итоги контроля за успеваемостью курсантов, это имеет большое значение для улучшения качества и эффективности учебно-воспитательной работы.

В течение учебного года командованием училища, политическими и учебными отделами систематически проводился контроль за организацией и ходом учебного процесса. Комплексной проверке подверглось 4 кафедры: истории КПСС, культурно-просветительной работы, искусств, танко-технической подготовки. Проверка показала, что кафедры успешно справляются с задачами обучения и воспитания курсантов, занятия проводятся на должном уровне, все проверенные занятия оценены положительно.

Все проверенные занятия были обсуждены на разборе и на заседаниях кафедр и предметно-методических комиссий, выработаны рекомендации для дальнейшего совершенствования учебно-воспитательной работы.

№ 297 от 30.05.59 № 16 от 1-3, 9-18, 26-34

Националь Н.А.В. З.Р.А. М.В.Г.

Всероссийский Университет

22.02.1959

С.П.О.У.И.Т.О. (г. Ленинград)
 от 22.02.1959 г.
 Отдел О.Н.К.С.С.С.С.

АРХИВНА КОПИЯ

Разсекречено

Секретно

Лит. ЛЗ

О Т Ч Е Т

об успехах Государственных экзаменов
во Львовском высшем военно-политическом
ордена Красной Звезды училище в 1930 году.

В соответствии со сроками, установленными приказом начальника Главного Политического управления Советской Армии и Военно-Морского флота, Государственные экзамены в училище проведены в два этапа. На первом этапе с 29 мая по 12 июня на специальном факультете, на втором этапе - с 13 июня по 8 июля с курсантами общего и слушателями элитного отделений.

Целем экзаменов осуществляемая Государственной экзаменационной комиссией, состоящая из 39 человек, назначенной приказом Министра обороны Л 013 от 26 мая 1930 года, начальника Главного Политического управления Советской Армии и Военно-Морского флота Г 010 от 13 апреля 1930 года.

В Государственной экзаменационной комиссии работали 11 предметных подкомиссий, в составе которых были - докторов и кандидатов наук 3 человек, профессоров и доцентов 3 человек, 3 командира полка (корабли), офицеры штабов, работники культурно-просветительных учреждений, органы печати "Смена Грядущей", преподаватели высших военно-учебных заведений, начальники университетов маршалами-деканами.

Члены ГЭК имеют хорошую теоретическую подготовку и большой опыт практической работы в войсках и в ВУЗах.

- 2 -

Такой состав Государственной экзаменационной комиссии позволил квалифицированно провести экзамены, проанализировать состояние учебно-воспитательной, методической и научно-исследовательской работы, обобщить новое положительное в работе кафедр и подразделений, в том числе использование передовых достижений советской военной науки, опыта войск и других ВУЗов, а также внести предложения и рекомендации, направленные на дальнейшее выполнение требований XXV съезда партии, последующих постановлений ЦК КПСС и подготовке офицерских кадров.

Анализ результатов Государственных экзаменов, изучение работы кафедр, командиров подразделений, партийных и комсомольских организаций, программы и тематических планов, определенных для работы Государственной экзаменационной комиссии приказом Министра обороны СССР № 52 -1971 года показывает, что подготовка курсантов и слушателей выпускных курсов в училище проводилась в соответствии с требованиями ЦК КПСС, положений о высшей школе, приказом и директивой Министра обороны СССР и начальника Главного Политического управления Советской Армии и Военно-Морского Флота.

Командование училища, политический и учебный отделы, профессорско-преподавательский состав, командиры подразделений, партийные и комсомольские организации в учебном году напряженно трудились над совершенствованием учебно-воспитательного процесса, выполнения программы обучения.

В училище умело использовался высокий политический подъем личного состава, вызванный празднованием 110-й годовщины со дня рождения Владимира Ильича ЛЕНИНА, 35-летия победы советского народа в Великой Отечественной войне, решениями июньского (1980г.) Пленума ЦК КПСС о созыве XXVI съезда КПСС и 3-й сессии Верховного

- 3 -

Совета СССР десятого созыва.

Вся работа направлялась на выполнение взятых социалистических обязательств, способствовала повышению организованности, дисциплины и достигала высоких результатов на Государственных экзаменах.

Уделялось постоянное внимание патристическому и интернациональному воспитанию личного состава.

Курсанты и слушатели прошли полный курс обучения, полностью выполнены учебные планы и программы.

К Государственным экзаменам было представлено 332 человека.

Из числа советских курсантов:

- по специальности военно-политическая культурно-просветительная 230 человек, в том числе 24 курсанта для Военно-Морского Флота;
- по специальности военно-политическая журналистика - 52 человека;
- по специальному факультету - 34 человека.

По отделению заочного обучения - 76 слушателей, из них по специальности военно-политическая культурно-просветительная - 57 человек, по специальности военно-политическая журналистика - 19 человек.

За четыре года обучения из выпускного курса отчислено 33 советских курсанта, в том числе:

- по желанию учиться - 12 человек;
- по недисциплинированности - 10 человек;
- по болезни - 8 человек;
- по неуспеваемости - 2 человека;
- по другим причинам - 1 человек.

В 1976 году в училище было принято абсолютное большинство

- 4 -

комсомольцев. Коммунисты составляют только 0,3%. В настоящее время из 202 выпускников членами КПСС является 287 человек, кандидатами - 19 человек, комсомольцами - 5 человек.

По национальности выпускники характеризуются:

русских	- 144 чел.
узбеки	- 35 чел.
белорусов	- 14 чел.
грузин	- 1 чел.
армян	- 3 чел.
таджиков	- 2 чел.
туркменов	- 1 чел.
латышей	- 1 чел.
узбеков	- 1 чел.

других национальностей - 10 человек.

Выпускников в возрасте до 22 лет включительно 156 человек, от 23 до 25 лет - 116 человек, свыше 25 лет - 10 человек, женатых - 111 человек, из них имеет детей 54 человека.

На отделении заочного обучения записались 76 человек, в том числе: по специальности военно-политическая культурно-просветительская - 57 слушателей, по специальности военно-политическая журналистика - 19 слушателей.

Все они характеризуются положительно. За время учебы 38 слушателей повышены в должности, 69 человек - в воинском звании.

В училище улучшалось планирование и организация учебной, методической и научно-исследовательской работы. В своем сетевом планировании учитываются новейшие достижения военной науки и техники, передовой вузовской педагогики и методики.

При переработке тематических планов на 1979-1980 учебный год, а также в содержании учебно-воспитательного процесса учтены предложения Государственной экзаменационной комиссии прошлого года.

Сложилась система приятия курсантов и слушателей практических навыков работы по специальности.

Все курсанты прошли практику партийно-политической работы ротного звена, клубного и военкоровского актива.

Выпуск газеты училища "Полякработник" осуществляется сменными редакциями из числа курсантов.

На полевых выходах в учебный центр, в период проведения занятий по огневой, танко-технической подготовке курсанты и слушатели получают навыки в работе в должности начальника клуба, корреспондента-организатора и заместителя командира подразделения по политической части.

На каждое занятие выделяются преподаватели специальных кафедр, которые обеспечивают профессиональную направленность полевой выучки.

В методической и научной работе уделяется постоянное внимание усилению связи преподавания общественных, военных дисциплин с военной журналистикой и культпросветработой.

В училище разработана и выполняется комплексный перспективный план работы по формированию у курсантов высоких морально-политических, психологических и профессиональных качеств.

Все выпускники очного отделения получили удостоверения на право управления автомобилем, демонстрации кинофильмов и владения фотоаппаратом.

Курсанты имеют хорошую физическую подготовку. С р е д и

выпускников выражено II мастеров и кандидатов в мастера спорта. 109 человек стали спортсменами I разряда, 138 человек - II разряда, и 32 человека - III разряда. Все выполняли нормы военно-спортивного комплекса.

Государственная экзаменационная комиссия отмечает большую работу всего личного состава по совершенствованию и развитию учебно-материальной базы.

Для организации нормального хода учебн училище располагает комплексом учебник объектов, помещений, оборудования и учебник пособий. Учебная библиотека насчитывает около 300 000 экземпляров политической, учебной и художественной литературы.

В учебном центре построен новый городок для размещения курсантов и слушателей во время полевых выходов, другие учебные объекты.

Таким образом, училище располагает хорошо оборудованной учебно-материальной базой, достаточным количеством оружия и боевой техники, которые обеспечивают выполнение учебник программ и современных требований к подготовке офицерских кадров по профилю училища.

Результаты Государственных экзаменов по специальностям и предметам обучения характеризуются следующими данными.

а) Очное обучение

По специальности военно-политическая культурно-просветительная выдано 230 человек, из них:

- с дипломом с отличием и золотой медалью	6 человек
- с дипломом с отличием	27 человек
- с дипломом	197 человек
- средний балл	4,36

- 7 -

По специальности военно-политическая журналистика выпущено 52 человека, из них:

- дипломом с отличием и золотой медалью	- 1 человек
- с дипломом с отличием	- 6 человек
- с дипломом	- 45 человек
- средний балл	- 4,39

По специальному факультету выпущено 34 человека, из них:

- с дипломом с отличием и золотой медалью	I человек;
- с дипломом с отличием	II человек;
- с дипломом	22 человека
- средний балл	4,5

б) Заочное обучение

По специальности военно-политическая культурно-просветительная выпущено 57 человек, из них:

- с дипломом с отличием	- 4 человека
- с дипломом	- 53 человека
- средний балл	- 4,33

По специальности военно-политическая журналистика выпущено 19 человек, из них:

- с дипломом с отличием	- 2 человека
- с дипломом	- 17 человек
- средний балл	- 4,29

Выпускники сдавали Государственные экзамены по трем предметам обучения. Курсанты, обучавшиеся по специальности военно-политическая культурно-просветительная - по истории КПСС, культурно-просветительной работе, общей тактике (курсанты военно-морской роты - по тактике Военно-Морского флота).

- 8 -

Курсанты, обучавшиеся по специальности военно-политическая журналистика - по истории КПСС, журналистике и общей тактике.

Аналогичным экзаменам подвергались офицеры отделения заочного обучения.

Слушатели и курсанты специального факультета сдавали экзамены по научному коммунизму, специальности и тактике.

Государственная экзаменационная комиссия, ее подкомиссии изучили работу кафедр, подготовку выпускников по предметам, внесенным на Государственные экзамены. Анализ этой работы и итоги Государственных экзаменов позволяют сделать следующие выводы:

ПО ИСТОРИИ КПСС

Всего подвергалось экзамену 358 человек. Из них получили:

- отлично	- 123 человека	(34%)
- хорошо	- 192 человека	(54%)
- удовлетворительно	- 43 человека	(12%)
- средний балл	- 4,2	

Результаты Государственных экзаменов свидетельствуют об усвоении курсантами и слушателями программного материала по курсу истории КПСС. Выпускники показали прочные знания исторического пути, пройденного КПСС, ее преобразующей деятельности, всемирно-исторического значения опыта ленинской партии и строительства социализма и коммунизма.

Большинство экзаменовавшихся дало содержательные ответы на вопросы, посвященные ленинскому идейному наследию, теоретическим основам политики КПСС, материалам партийных съездов, Конституции СССР, постановлениям ЦК КПСС "О 110-й годовщине со дня рождения

№ 897 от 16.06.2008 г. 3-10
 (10.10.2008)
 Начальник штаба ВДА УВД
 Барский район
 22.02.2008 г.

Процессор В (Велика) ап.
 22.02.2008 г.
 Александр О. Рафеев

АРХИВНА КОПИЯ

Розсекретно
1989 г.

Экз. № _____

О Т Ч Е Т

Государственной экзаменационной комиссии
по Львовскому высшему военно-политическо-
му училищу о проведении Государственных
экзаменов и выпуске курсантов и слушателей
в 1965 году

1. ИТОГИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКЗАМЕНОВ

С 16 июня по 3 июля 1965 года во Львовском высшем военно-политическом училище осуществлен прием Государственных экзаменов от курсантов и слушателей выпускного курса.

Выпускники училища сдавали Государственные экзамены по трем предметам обучения.

Курсанты и слушатели отделений очного и заочного обучения по специальности культурно-просветительная работа – по истории КПСС, культурно-просветительной работе и общей тактике (курсанты военно-морской роты – по тактике Военно-Морского флота).

Курсанты по специальности журналистика – по истории КПСС, журналистике и общей тактике.

Слушатели и курсанты специального факультета сдавали экзамены по научному коммунизму, общей тактике и специальности (ЖИР или журналистика).

Прием экзаменов осуществлен Государственной экзаменационной

...ской, назначенной приказом Министра обороны СССР № 096 от 14 апреля 1966 года и начальника Главного политического управления Советской Армии и Военно-Морского флота № 06 от 13 апреля 1966 года, в строгом соответствии с требованиями приказа Министра обороны СССР от 7 сентября 1963 года.

Государственная экзаменационная комиссия отмечает, что в ходе экзаменов курсанты и слушатели проявили высокую активность и организованность, показали глубокие знания произведений классиков марксизма-ленинизма, материалов и решений XXVI съезда КПСС, последующих пленумов ЦК партии, положений и выводов, вытекающих из докладов и выступлений Генерального секретаря ЦК КПСС, товарища М.С.ГОРБАЧЕВА, требований приказов и директив Министра обороны СССР и начальника Главного политического управления Советской Армии и Военно-Морского флота.

подавляющее большинство ответов выпускников характеризовались высокой партийностью, научностью, глубокими теоретическими знаниями и практическими навыками и умениями офицера-культурпросветработника и военного журналиста. Эти выводы вытекают из результатов Государственных экзаменов: хорошие и отличные оценки выпускников составили - 88 %, средний балл - 4,7.

По истории КПСС подвергалось экзаменам 400 человек, из них получили оценки:

- отлично	- 101 человек (25 %) ;
- хорошо	- 211 человек (52 %) ;

мб № 214

3.

- удовлетворительно - 4½ человек (50 %).

Средний балл - 4,25.

По научному коммунизму подвергалось экзаменам 49 человек,

из них получили оценки:

- отлично - 19 человек (40 %);

- хорошо - 20 человек (50 %);

- удовлетворительно - 0 человек (17 %).

Средний балл - 4,22.

По культурно-просветительной работе сдавали экзамены 419

человек, из них получили оценки:

- отлично - 168 человек (40 %);

- хорошо - 227 человек (54 %);

- удовлетворительно - 24 человек (6 %).

Средний балл - 4,24.

По журналистике сдавало экзамены 94 человек, из них получи-

ли оценки:

- отлично - 41 человек (47 %);

- хорошо - 38 человек (50 %);

- удовлетворительно - 14 человек (10 %).

Средний балл - 4,35.

По общей тактике подвергалось экзаменам 400 человек, из них

получили оценки:

- отлично - 169 человек (50 %);

- хорошо - 228 человек (47 %);

по 3 11

№ 47
 6 апр 2-4
 Протокол № 1778 от 06.04.2022 г.
 (подпись, печать, дата)
 Бороквич Леонид
 (подпись) 06.04.2022 г.

Протокол 3 (пр) от
 06.04.2022 г.
 Шеняк О. Косачев

АРХИВНА КОПИЯ

Розкриття

клас. №

О Т В Е Т

Государственной экзаменационной комиссии по вопросам военного-политического училищу с представлением государственных экзаменов и выпуске курсантов в августе в 1943 году

1. Имена присутствующих экзаменаторов

В период с 15 июля по 9 июля 1943 года по Ярославскому военному-политическому училищу осуществлялся прием государственных экзаменов от слушателей и курсантов выпускного курса.

Экзаменаторы и курсанты сдали государственные экзамены по предметам:

- марксизм-ленинизм;
- культурно-просветительная работа (обучались по специальности журналистика, сдавали - журналистика);
- тактика (курсанты военно-воздушной пехоты - тактика воздушно-армейского флота);
- общевоинские уставы Советской Армии.

Прием экзаменов проводился Государственной экзаменационной комиссией, назначенной приказом Министра обороны СССР и начальника Главного политического управления Советской Армии и Военно-Воздушного флота № 04 от 12 апреля 1943 года в строгом соответствии с приказом Министра обороны СССР № 232 от 7 сентября 1943 года.

ИМЕНА ЗАКЛУЧАТЕЛЕЙ ВЫПУСКНОГО КУРСА

В выпуск в 1943 году были представлены:

- 3-й батальон курсантов;
- 4-й курс военно-воздушной пехоты;

- 2 -

- 4-й курс эсэчского отделения;
- 4-й курс специального факультета.

В соответствии с Положением о ВУЗах, приказом Министра обороны СССР в 232 от 7 сентября 1953 года и приказом начальника училища в связи с государственными экзаменами допущено 600 курсантов и слушателей.

В том числе:

- советских курсантов - 304 чел.;
  - слушателей эсэчского отделения - 36 чел.;
  - курсантов и слушателей специального факультета - 70 чел.,
- из которых 33 человека выучены досрочно.

По специальности:

- культпросветработы - 333 чел. (советских слушателей и курсантов - 346 чел. и специального факультета 37 чел.);
- военная журналистика - 117 чел. (советских слушателей и курсантов 66 чел. и специального факультета 33 чел.).

Среди выпускников:

- членов КПСС - 377 чел.;
- кандидатов и члены КПСС - 16 чел.;
- членов ВЛКСМ - 1 (Литва В.И.);

Партийные назначения имеют - 3 человека: ДЕРЖАВИКО В.И.,
САВЧЕНКО В.И., ШИШЕВНИКОВ Г.Б.

Все представленные в связи с государственными экзаменами выданные в полном объеме учебные планы и программный материал, а также все отчетные задания, получили навыки в выполнении профессиональных обязанностей и в управлении подразделениями в мирное и военное время. Выпускники получили удостоверение на право управления артиллерийскими батареями "С" (пулемет), а культпросветработники - также квалификацию 3-й категории.

из 370

Количество из них активно участвовали в работе кружков ВВК, физической подготовленности, спортивных секций, в организации и проведении партийно-политических и культурно-спортивных мероприятий.

РЕЗУЛЬТАТЫ КОМПЛАТРИВНЫХ ЭКЗАМЕНОВ

1. Инженерно-технический

Составил 407 чел., из них получили:

- отлично - 116 чел. (28%);
- хорошо - 232 чел. (57%);
- удовлетворительно - 150 чел. (37%);
- средний балл - 3,9

2. Культурно-просветительная работа

Составил 370 чел., из них получили:

- отлично - 117 чел. (32%);
- хорошо - 190 чел. (51%);
- удовлетворительно - 65 чел. (17%);
- средний балл - 4,1

3. Материальная

Составил 97 чел., из них получили:

- отлично - 43 чел. (44%);
- хорошо - 38 чел. (39%);
- удовлетворительно - 16 чел. (17%);
- средний балл - 4,3

4. Диктант

Составил 407 чел., из них получили:

- отлично - 162 чел. (39%);
- хорошо - 200 чел. (49%);
- удовлетворительно - 115 чел. (28%);
- средний балл - 4,1

- 4 -

5. Образование в техникумах

Служили 334 чел., из них получили:

- отлично - 37 чел. (11%);
  - хорошо - 194 чел. (57%);
  - удовлетворительно - 123 чел. (36%);
- средний балл - 3,9

Научные сотрудники и курсанты:

- с золотой медалью и дипломом с отличием - 3 чел.;
- с дипломом с отличием - 6 чел.

Результаты государственного по категориям обучаемых
(сравнение курсантов)

Категория	отлично		хорошо		удовлетворительно	
	чел.	%	чел.	%	чел.	%
инженеры-механики	55	24	163	41	135	35
Техники	123	31	193	41	106	28
Специалисты по электротехнике (курсанты)	130	36	192	49	63	16
Общественные работники	37	22	183	47	123	31

Служащие:

- на золотую медаль и диплом с отличием - 5 чел.;
- на диплом с отличием - 45 чел.;

средний балл - 4,1

Курсе потери учебного времени за период обучения - 6,3%

Государственным комитетом отмечено, что в учебно-воспитательной работе по преодолению разрыва между уровнем профессиональных знаний и навыков курсантов и требованиями производства делаются успехи, устранены недостатки, отмеченные в ГИИС-37 учебном году. Качество учебно-политической, военно-профессиональ-

- 3 -

ной и практической подготовке курсантов повлеклось. В ходе анализа большинство участников показали уверенные знания по рассмотренным предметам, которые усвоили материалы XVII съезда КПСС, Тезисов ЦК КПСС и XIX Всероссийской партийной конференции, требований ЦК КПСС к образованию в области культуры и искусства в соответствии с требованиями устава. Сделан замечательный шаг в сторону сознательной направленности учебы.

Ростом авторитетов училища в Вооруженных Силах как базы передового опыта педагогического центра культурно-просветительской работы, в 1980 году ученические коллективы стали лауреатами II Всесоюзного конкурса художественного творчества, Всесоюзного телевизионного конкурса "Коллектив солдатских".

Вместе с тем, разумеется, одной государственной организацией невозможно решить все вопросы культуры и подготовки преподавателей вузовских курсантов, воспитания курсантов в процессе обучения.

Об идеологическом воспитании

В этом году впервые курсанты и слушатели училища сделали государственной оценкой по идеологическому воспитанию. Результаты этого конкурса подтвердили правильность линии на изучение революционной теории как основы и основы системы философии, основ исторических и социально-политических процессов.

Важная часть курсантов и слушателей достаточно полно усвоили учебную программу по идеологическому воспитанию, имеют определенное представление о воспитании теоретически подготовленной для своей практической деятельности и деятельности офицера-политработника.

Вместе с тем многие курсанты не знали умения полностью полагаться и анализировать проблем, решения с опорой на все составные части идеологического воспитания, сознательно сотрудничать в применении комплексного идеологического метода к практике их будущей работы в войсках.

- 9 -

тении учебного процесса, задач ускорения дисциплины, требований к занятиям и документам (записки обороны и начальники Главного политического управления СА и ВМВ. Задача была лучше микроэкономическая подготовка многих минутной, возможно для целей перестройки войск в связи решениями XIX партийной конференции, конкретная необходимость перестройки духовной сферы войск. В этих целях необходимо более тесное сотрудничество учебных классов и программ культурно-воспитательной подготовки с другими кафедрами и партия через кафедру политико-педагогической науки, партийно-политической работы.

Политком был также активно привлечен для занятий по военной подготовке работников многоотраслевой, окружной и центральной почты, обеспечивая это участие с началом работы Главного политического управления СА и ВМВ.

По тактике

Курсанты и слушатели показали достаточно твердые знания боевых тактик, навыки в организации и боевом обеспечении подразделений. Вместе с тем часть выучившихся недостаточно усвоила вопросы тактики "Основы современного боевого искусства боя", задачи политической работы при подготовке и в ходе боя, элемент работы на местности, ведения работы на местности базиса (роты). В связи с этим необходимо учитывать, преподавательскому составу кафедр тактически необходимо добиться более глубокого понимания курсантами вопросов совершенства боевого искусства боя, задач политической работы в ходе боя, учитывать их полноту изученности.

Организационно-методическая работа Советской Армии

Курсанты в целом знают основные требования и положения, могут их применять в повседневной службе, в решении задач обучения и

- 10 -

воспитания личного состава. Однако и в общевойсковой подготовке слабо всего выглядит практическая подготовленность выпускников к работе по укреплению воинского порядка и дисциплины в объеме своей должности. Многие из них плохо представляют то, с чем они сталкиваются в войсках, как будут решать острые проблемы укрепления дисциплины. В конкретном плане хуже оказались усвоенными положения Строевого устава и Устава внутренней службы.

Необходимо на протяжении учебы на всех курсах продолжать работу на усилении общевойсковой подготовки будущих офицеров. Готовить выпускников по уставам в объеме функциональных обязанностей политработника. Обратить внимание на твердое знание требований и положений приказа Министра обороны № 0160. Больше практиковать допуск курсантов старших курсов к несению службы в качестве начальника караула и его помощника. Актуальнейшая задача командиров и политработников батальонов — поднять формирующий потенциал повседневного уставного порядка, дисциплинарной практики в воинском воспитании курсантов.

№ 378

1997 г. 14 апр. 9 стр. 22-26, 30-31
 Республика Беларусь
 Министерство внутренних дел
 (МВД)
 12.01.2024г.

Приложение 4 (к ил.) от
 12.01.2024г.
 Подпись: О. Рапацкого.

АРХИВ НА КОЛТИС

 Россекедрено
 архивна
 база
 № 4

О Т Ч Е Т

Государственной экзаменационной комиссии по Львовскому высшему военно-политическому училищу о проведении Государственных экзаменов и выпуске курсантов и слушателей в 1989 году

I. ИТОГИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКЗАМЕНОВ

В период с 14 мая по 6 мая 1989 г. во Львовском высшем военно-политическом училище осуществлен прием государственных экзаменов от курсантов и слушателей выпускного курса по предметам:

- марксизм-ленинизм;
- культурно-просветительная работа в Вооруженных Силах СССР;
- журналистика;
- тактика (основы тактики Военно-Морского Флота);
- общевоинские уставы Вооруженных Сил СССР.

Прием экзаменов проведен в соответствии с приказом Министра обороны СССР 1983 г. № 232 Государственной экзаменационной комиссии, назначенной приказом Министра обороны СССР 1989 г. № 0104 и начальником Главного политического управления Советской Армии и Военно-Морского Флота 1989 г. № 09.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЫПУСКНОГО КУРСА

К выпуску в 1989 году были представлены:

- 1-й батальон курсантов (345 чел.);
- 4-й курс военно-морской роты (32 чел.);

лб 362

- 4 -

- удовлетворительно - 74 чел. (22 %);
Средний балл - 4,2

Выдано курсантов и слушателей:

- с золотой медалью и дипломом с отличием - 3 чел.;
- с дипломом с отличием - 62 чел.

РЕЗУЛЬТАТЫ ГОСЭКЗАМЕНОВ ПО КАТЕГОРИИ
ОБЩАЯ

(Советские курсанты и слушатели)

О ц е н к а	отлично		хорошо		удовлетворит.	
	к-во	%	к-во	%	к-во	%
И р е д м е т ы						
Марксизм-ленинизм	412	30	163	49	82	21
Воинские (основы тактики и др.)	161	40	166	44	50	16
Культпросветработа в СССР	162	40	127	40	37	12
Урианизация	31	50	21	29	9	21
Общественные уставы КС СССР.	161	43	144	36	74	22

Сдали:

- на золотую медаль и диплом с отличием - 7 чел.;
- на диплом с отличием - 63 чел.;

Средний балл - 4,2

Общая потеря учебного времени за период обучения - 4,6%.

Государственной комиссией отмечено, что коллективом преподавателей, командиров и поднаработников, руководством училища проделана определенная работа по преодолению разрыва между уровнем теоретической подготовки и профессиональными, военными навыками

- 12 -

тщательной подготовки, так и на самой занятии.

Существенным фактором стимулирования деятельности обучаемых на тактических занятиях, групповых упражнениях и тактических занятиях явились бы оценки за творческую деятельность курсантов, а также за оперативность в работе.

ОБЩЕВОЙСКИЕ УСТАВЫ ВС СССР

В большинстве своем курсанты неплохо знают теоретические положения общевойсковых уставов и их основные требования по организации службы, быта и взаимоотношений между военнослужащими в воинских частях и подразделениях. Правильно понимают примененные уставные требования на практике в повседневной жизни военнослужащих и воинских коллективов.

Более глубоко и всесторонне изучены положения и требования П и ИС. Слабее усвоены дисциплинарный устав и внутренней службы. Курсанты недостаточно твердо знают обязанности должностных лиц полка и, особенно, заместителя командира роты, батальона по политической части, дежурных по полку и перку боевых машин, что может отрицательно сказаться в начальный период службы в войсках при работе с личным составом по укреплению воинской дисциплины, по насаждению твердого уставного порядка в подразделениях и части.

Командирам курсантских подразделений необходимо на протяжении всей учебы и учиться повышать требования к курсантам по знанию более глубокому и твердому ими общевойсковых уставов. Занятия по уставам проводить творчески, больше внимания уделять практической стороне вопроса, вводя подчиненных в различные ситуации воинской службы. Надо практиковать стажировку в должностях командира отделения, группы, начальника караула, разводящих, заместителя командира роты по политической части. Учить их практике работы с подчиненными.

№ 342

- 13 -

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ДИДИЦИОНА

Командование и политический отдел, командиры и политработники подразделений, партийные и комсомольские организации училища постоянно держат в фокусе внимания вопросы укрепления воинской дисциплины, повышения организованности и культуры среди всех категорий военнослужащих, рабочих и служащих Советской Армии.

Основное внимание в этой работе сосредоточивается на всемерном повышении требовательности и ответственности дисциплины для каждого личного состава в установленном дисциплинарном порядке, на более развитые методы индивидуальной-воспитательной работы с учетом личностных качеств офицеров, прапорщиков, курсантов, солдат и сержантов, формирование у них обостренного чувства ответственности за неуспеваемость и малое или полное отсутствие знаний по установленной воинской дисциплине, поддержание строгого уставного порядка. Это обеспечивается тем, что во многих курсантских подразделениях училища постоянно увеличивается количество курсантов с воинской дисциплиной, сокращается количество курсантов курсантов, в том числе и на выпускном курсе. Так, если в I полугодии 1937 года на этом курсе было совершено 23, в I полугодии 1938 года — 8 случаев нарушения, то за соответствующий период текущего года — 6 нарушений.

Особо за прошедший учебный год в училище не удалось достигнуть уровня совершенства малых групп нарушений дисциплины, особенно таких как систематическое опоздание, употребление спиртных напитков.

За рассматриваемый период и улучшения в период полугодия 1938 года дисциплины и партийной ответственности 24 комсомолец и 23 комсомольцев. За прошедший учебный год было совершено 106 нарушений, в том числе 27 по дисциплинарной ответственности.

Основная причина такого положения с дисциплиной:

I. Остатки командиров и политработников еще из периода войны формально и механически в духе дисциплины и культуры, не-

- 14 -

превращая главным образом воспитательную работу административными, принимают роль индивидуализированно-воспитательной работы, но в полной мере не используют возможности общественного влияния на всех воспитанников, которые в повседневной жизни получают случаи ознакомления от участия в трудовых процессах.

2. Но до конца оправдали свою роль и укрепление общественной дисциплины кафедр учителя, что не позволяет добиться повышения воспитательной роли учебного процесса, полного единства обучения и воспитания.

3. Политический отдел не сумел мобилизовать все партийные и комсомольские организации к обеспечению лучшей примерности коммунистов и комсомольцев в политической дисциплине. На кафедрах они предъявляют низкую требовательность на частной и частной основе коммуниста, его привлекательность в учебе и дисциплине.

СТАТУСНАЯ СЛУЖБА

Статус на учебу 60 человек, отчислено за весь период - 3 человека, в том числе:

- курсант Вадим Белозер (Монгольская Народная Республика) - по неадекватности поведения;
- курсант Хосе Анхель Янсон (Республика Куба) - отослан на родину по неадекватности поведения;
- курсант Делбар Бак (Республика Афганистан) - по болезни.

По просьбе подразделения командования и решением 10-го Главного управления Генерального Штаба ВС СССР досрочно отшли государственные экзамены и экзамены 9 военнослужащих Вооруженных Сил Республики Афганистан, в т.ч. один с золотой медалью и двумя с орденами - лейтенант Саду Ами и два с дипломами с отличием.

Среди государственных экзаменов и экзаменов в мае 1980 года оставлено 48 человек, в том числе:

- по специальности военно-политическая культурно-просветительная - 27 человек;

№ 383

АРХИВНАЯ КОПИЯ

Розсекретно

~~Секретно~~

Экз. № 2

О Т Ч Е Т

Государственной экзаменационной комиссии по Львовскому высшему военно-политическому училищу и проведению Государственных экзаменов и выпуска курсантов и слушателей в 1990 году

1. ИТОГИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКЗАМЕНОВ

В период с 4 по 26 июня 1990 г. во Львовском высшем военно-политическом училище осуществлен прием государственных экзаменов от курсантов и слушателей выпускного курса по предметам:

- марксизм-ленинизм;
- философия;
- культурно-просветительная работа в Вооруженных Силах СССР;
- журналистика;
- тактика (основы тактики Военно-Морского флота);
- общевойсковые уставы Вооруженных Сил СССР.

Прием экзаменов проведен в соответствии с приказом Министра обороны СССР 1983 г. № 232 Государственной экзаменационной комиссией, назначенной приказом начальника Главного политического управления Советской Армии и Военно-Морского флота 1990 г. № 48.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЫПУСКНОГО КУРСА

В выпуску в 1990 г. были представлены:

- курсанты 4-го курса I, II и III батальонов (330 чел.);
- 4-й курс военно-морской роты (40 чел.);
- 4-й курс забочного отделения (27 чел.);
- 4-й курс специального факультета (75 чел.).

лб 577

Результаты госэкзаменов по категориям
обучаемых

(советские курсанты и слушатели)

Оценки	отлично		хорошо		удовлетворительно	
	к-во	%	к-во	%	к-во	%
Предметы						
Марксизм-ленинизм	112	31	169	46	85	23
Культурно-просветительная работа в ВС СССР	121	41	125	43	47	16
Журналистика	36	49	26	36	11	15
Тактика (основы тактики ВМФ)	127	35	203	55	36	10
Общевойсковые уставы ВС СССР	126	35	182	50	56	15

Сдали:

- на золотую медаль и диплом с отличием - 3 чел.;
- на диплом с отличием - 57 чел.;

Средний балл - 4,2

Общие потери учебного времени за период обучения 7,2% (резкое увеличение количества гарнизонных нарядов по распоряжению начальника гарнизона).

Государственная комиссия отмечает, что руководству училища, профессорско-преподавательскому составу, командирам и политработникам в истекшем 1986-1990 учебном году удалось в определенной мере сократить разрыв между уровнем теоретических знаний и практических навыков будущих культурпросветработников и военных журналистов, в основном устранить недостатки, указанные ГЭК в 1989 г. и комиссией Главного политического управления СА и ВМФ, а также реализовать на практике их рекомендации, что в целом позволило добиться более высокого качества и эффективности подготовки офицеров-

Считать целесообразным введение должности старшего преподавателя в предметно-методическую комиссию военно-морских дисциплин с последующим образованием в училище кафедры военно-морской подготовки.

За постоянную учебную и методическую работу, учебно-материальную базу, итоги экзаменов по тактике ВМВ ГЭВ считает целесообразным возбудить ходатайство перед вышестоящим командованием о присвоении старшему преподавателю тактики Военно-Морского Флота капитану 1 ранга ИКУЛЕВУ Н.Б. в соответствии со ст. 15 приказа МО СССР № 100 очередного воинского звания "Капитан 1 ранга".

ПО ОБЩЕВОЙСКИМ УСТАВАМ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ СССР

Большинство курсантов показало твердые знания теоретических положений общевоинских уставов и их основных требований по организации гарнизонной, караульной и внутренней служб, быта и взаимоотношений между военнослужащими. Правильно понимает необходимость применения уставных требований в повседневной жизни военнослужащих. Более глубоко и всесторонне изучены положения и требования Устава внутренней службы и Устава гарнизонной и караульной службы. Слабее усвоены положения Дисциплинарного устава.

Часть курсантов слабо знает требования руководящих документов по укреплению воинской дисциплины в воинских коллективах, приказ Министра обороны СССР № 250 "Правила ношения воинской формы одежды".

Курсанты показали недостаточные знания таких положений Дисциплинарного и Строевого уставов, как права командиров и на-

зачастую по применению поощрений и наложению дисциплинарных взысканий на подчиненных (особенно по отношению к офицерам), порядок наложения дисциплинарных взысканий в особых случаях; в предложениях, заявлениях и жалобах, неуверенно отдают команды для построения и перестроения подразделений.

По Уставу внутренней службы слабее изучены вопросы, связанные с распределением времени и повседневным распорядком, организацией работы дежурного подразделения; порядком представления командирам, подъемом по боевой тревоге и сбору.

Анализ записей в служебных карточках показал, что младшие командиры (особенно командиры отделений и заместители командиров взводов из числа курсантов) принимают слабое участие в дисциплинарной практике. Некоторые служебные карточки ведутся с нарушениями, неправильно формулируются наименования проступков, своевременно не делаются записи о снятии дисциплинарных взысканий.

Командирам курсантских подразделений необходимо на протяжении всей учебы жизни и быть курсантов организовывать в соответствии с уставными требованиями. Занятия по общевойсковым Уставам проводить творчески, уделяя больше внимания практическому применению полученных знаний. Доводить до курсантов последние требования Министра обороны СССР и начальника Главного политического управления Советской Армии и Военно-Морского Флота по улучшению гарнизонной, караульной и внутренней служб, укреплению воинской дисциплины.

797 43946 м. М. 11 11 1,6, 21, 22
 Паштова яшк МТМБ ВДА МММ
 Паштова Канцаво
 22.02.2022г.

Справы 4 (копія) м. М.
 22.02.2022г.
 Дзяніс В. Кавалеў

АРХИВНА КОПИЯ

Российская Федерация
 Министерство
 Экз. № 4

О Т Ч Е Т

Государственной экзаменационной комиссии по
 Львовскому высшему военно-политическому
 училищу о проведении Государственных
 экзаменов и выпуске курсантов и слушателей
 в 1991 году

1. ИТОГИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКЗАМЕНОВ

В период с 3 по 27 июня 1991 года во Львовском высшем военно-политическом училище осуществляли прием Государственных экзаменов у курсантов и слушателей выпускного курса по предметам:

- философия;
- Культурно-просветительная работа в Вооруженных Силах СССР;
- Журналистика;
- Тактика (основы тактики ВМФ);
- Общевоинские уставы Вооруженных Сил СССР.

Прием экзаменов проведен в соответствии с приказом Министра обороны СССР № 232 - 1983 г. Государственной экзаменационной комиссией, назначенной приказом начальника Главного военно-политического управления ВС СССР.

Общая характеристика выпускного курса

В соответствии с приказом начальника училища № 190 от 31 мая и постановлением ученого Совета к сдаче Государственных экзаменов допущено 384 курсантов и слушателей.

В том числе:

- советских курсантов - 310 человек;
- слушателей отделения заочного обучения - 24 человека;

- 2 -

- курсантов и слушателей специального факультета - 44 чел.
(в том числе 2 человека из состава выпущено в мае 1991 года).

По специальностям:

а) советские курсанты:

- военно-политическая, культурно-просветительная работа - 49 человек;

- военно-политическая, журналистика - 59 человек;

б) слушатели и курсанты специального факультета:

- военно-политическая, культурно-просветительная работа - 27 человек;

- военно-политическая, журналистика - 15 человек;

в) слушатели отделения заочного обучения:

- военно-политическая, культурно-просветительная работа - 24 человека.

Не допущены к сдаче Государственных экзаменов 11 человек.

В том числе:

- 3 человек - находятся под следствием;

- 3 человек - по несоответствию квалификационным требованиям и академической задолженности;

- 1 человек - находится в розыске.

Учебные планы и программы обучения по специальностям культурно-просветительная работа в Вооруженных Силах СССР и журналистика выполнены полностью. Выпускные экзамены, успешно сданные курсантами и слушателями 4 курса, свидетельствуют о том, что их научно-теоретическая, идейно-политическая и практическая подготовка соответствует современным требованиям к офицерским кадрам.

В училище были проанализированы недостатки и рекомендации Государственных экзаменов в 1990 году. Был разработан подробный план их реализации. Задачи подготовки к Государственным экзаменам обсуждены на ученом Совете. Организован контроль за выполнением со стороны руководящего состава. Это способствовало тому, что подавляющая часть

- 3 -

недостатков были устранены. Планомерная подготовка выпускников к Госэкзаменам проводилась в течение всего учебного года.

Представленные к Государственным экзаменам курсанты и слушатели успешно прошли войсковую стажировку, усвоили программный материал, приобрели необходимые знания, практические умения и навыки по избранной профессии. Большинство выпускников получили документы на право управления автомобилем, начальники клубов - права киномеханика 5-й категории. На протяжении всего периода обучения выпускники активно участвовали в художественной самодеятельности, в работе творческих и агитколлективов, систематически работали в кружках ВНОК и спортивных секциях. Курсанты и слушатели в подавляющем большинстве были активными участниками всех массово-политических мероприятий, проводимых в училище и за его пределами.

Слушатели и курсанты 4 курса специального факультета подготовлены к сдаче Госэкзаменов. Средний балл выпускных экзаменов - 4,7. Процент отличных и хороших оценок около 90%. Досрочно, по просьбе национальных командований, были приняты Госэкзамены и выпущены слушатели:

- Германии - 5 человек (все культпросветработники);
- Дасса - 5 человек (все культпросветработники);
- Анголы - 19 человек (9 КИР и 10 журналистов);
- Камбоджи - 4 человека (2 КИР и 2 журналиста);
- Австралии - 4 человека (3 КИР и 1 журналист).

Всего - 37 человек, в том числе 5 человек на диплом с отличием.

В июне сдали Госэкзамены 44 человека, в том числе с золотой медалью и дипломом с отличием - 5 человек, с дипломом с отличием - 15 человек.

Слушатели отделения заочного обучения усвоили программный материал, сдали все контрольные задания и успешно сдали экзамен на 4 курсе. Средний балл - 4,7. Все они имеют опыт работы в войсках, на административно-политических должностях. Все члены КПСС. Дисциплина среди слушателей удовлетворительная. Сдали Госэкзамены 24 человека, в том числе на диплом с отличием - 7 человек.

- 9 -

ние психолого-педагогической культуры командиров и политработников подразделений и глубокое понимание ими сущности и специфики профессиональной подготовки воспитуемых - военных культпросвет-работников и журналистов.

Вопросы воинской дисциплины должны пропитывать весь учебный процесс.

Результаты Государственных экзаменов

1. Философия:

Сдавали 384 чел., из них получили:

- отлично - 145 чел.;
- хорошо - 186 чел.;
- удовлетворительно - 53 чел.

Средний балл - 4,16.

2. Культурно-просветительная работа в Вооруженных Силах СССР:

Сдавали 301 чел., из них получили:

- отлично - 150 чел.;
- хорошо - 104 чел.;
- удовлетворительно - 47 чел.

Средний балл - 4,31.

3. Журналистика:

Сдавали 84 чел., из них получили:

- отлично - 45 чел.;
- хорошо - 32 чел.;
- удовлетворительно - 7 чел.

Средний балл - 4,45.

4. Общевойсковые уставы Вооруженных Сил СССР:

Сдавали 316 чел., из них получили:

- отлично - 132 чел.;
- хорошо - 129 чел.;
- удовлетворительно - 57 чел.

- 23 -

показали, что программа подготовки по военно-морским дисциплинам освоена, выпускники училища готовы к выполнению своих служебных обязанностей на первичной должности.

В целях устранения имеющихся недостатков и повышения качества учебно-воспитательного процесса в училище предлагается:

1. Ходатайствовать о введении в штатную структуру училища должностей: начальника учебного центра военно-морской подготовки (моряк 6 разряда), боцмана (матроса), моториста и кочегара (рабочие) для эксплуатации, обслуживания и охраны центра военно-морской подготовки.

2. В целях внедрения в повседневную жизнь курсантов военно-морской роты требований корабельного устава ВМФ и воспитания у них любви к морскому делу предполагается целесообразным:

- организовать компактное размещение всех взводов военно-морской роты в одном помещении на базе 1 и 2-го курсов, оборудованном в соответствии с требованиями ст. ст. 424-430 КУ ВМФ;

- форму одежды курсантов военно-морской роты привести в соответствие с требованиями ст. ст. 19, 20, 72 КУ ВМФ;

- учитывая специфику данного училища в целях внедрения и поддержания традиций Военно-Морского Флота, установить негласное кураторство военно-морской роты со стороны ЦМВ военно-морской дисциплины.

3. Решить вопрос комплектования ЦМВ военно-морских дисциплин руководящими документами по тактике ВМФ.

г) По облевоинским уставам

Проверка сдачи экзаменов курсантами по облевоинским уставам СА показала, что в процессе всего курса обучения курсантов этому предмету командирам подразделений эта работа проводилась в ос-

- 24 -

этим целенаправленно. Большинство курсантов показали достаточно хорошие знания. В лучшую сторону отмечается 42 учебная группа.

Вместе с тем, многие курсанты показали только удовлетворительные знания предмета. Большинство не знает требований руководящих документов по организации службы войск и особенно приказов ВД СССР 1967 года № 0160, 0161 и 1969 года № 0170. При ответах на вопросы, указанные в экзаменационных билетах дают неполные ответы, что вызывает много дополнительных наводящих вопросов. Как недостаток, отмечается слабые знания курсантами требований Строгого устава и Устава гарнизонной и караульной служб ВС СССР, а также главы 4 "Размещение военнослужащих" и главы 15 "Противопожарная охрана" Устава внутренней службы ВС СССР. Некоторые курсанты имеют слабые практические навыки в вопросах подачи уставных команд, низкой стреловой подготовленности и внешнего внешнего вида.

И целях совершенствования изучения требований образцовых приказов ВС СССР предлагается:

1. Командирам подразделений при изучении положений уставов, приказов, наложенные в них, улаживать с практической деятельностью обучающихся, как в процессе курса обучения в училище, так и в дальнейшей их деятельности как офицера - полнотработника.
2. Самое пристальное внимание обратить на изучение требований руководящих документов по организации службы войск в воинских частях.
3. Уделять больше требовательности к стреловой подготовке, строевой подтянутости и внешнему виду.
4. При разработке билетов по уставам Советской Армии вопросы улаживать с практической деятельностью обучающихся, как будущих офицеров - полнотработников.

797 60088946 12 3-5, 11, 15-16
Начальник штаба ИА МОЧ
Вещуах Вещуах
22.02.2024г.

Трошук В (участ) апр
22.02.2024г
ОКовд С. Рапаруца.

АРХИВНА КОПИЯ

Розсекречено

Экс. № 82

О Т Ч Е Т

Государственной экзаменационной комиссии
Львовского высшего военного училища о
проведении государственных экзаменов и
выпуске слушателей и курсантов в 1992 году

1. ИТОГИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКЗАМЕНОВ

В период с 3 по 16 июня 1992 года во Львовском высшем военном училище осуществлен прием государственных экзаменов у слушателей отделения заочного обучения и курсантов по предметам:

- обществоведение;
- культурно-просветительная работа;
- журналистика;
- тактика (для выпускников военно-морской роты - тактика ВМ).

Государственные экзамены были проведены в соответствии с "Примерным положением о государственных экзаменационных комиссиях и государственных квалификационных комиссиях ВУЗов Министерства обороны Украины".

В соответствии с приказом начальника училища № 162 от 29 мая 1992 г. и постановлением Ученого совета к сдаче государственных экзаменов было допущено 207 человек.

В том числе:

- курсантов по специальности культурно-просветительная работа - 149 чел., из них 16 курсантов ВМР;
- курсантов по специальности журналистика - 70 человек, из них 1 курсант ВМР;
- слушателей заочного обучения по специальности культпросветработа - 30 человек.

№ 215

- 2 -

Учебные планы и программы выпускниками выполнены в полном объеме. Выпускные экзамены, успешно сданные курсантами и студентами 4 курса, свидетельствуют о том, что их научно-теоретическая и практическая подготовка соответствует требованиям, предъявляемым к офицерским кадрам Вооруженных Сил Украины. Замечания и предложения, высказанные ГВК в 1991 году, разработан комплексный план их реализации и осуществлен контроль за его выполнением. Всесторонняя проверка показала, что подавляющая часть недостатков устранена. Итоги их реализации были обсуждены на Ученом совете училища в мае, где и намечены мероприятия по повышению эффективности подготовки и сдачи госэкзаменов в 1992 году.

В ходе работы Государственная комиссия уделяла значительное внимание анализу реализации критических замечаний комиссии Управления военного образования МО Украины. Было установлено, что руководство активно и целенаправленно решает задачи, вытекающие из итогов аттестования училища. Однако решение этих проблем необходимо ускорить и конкретизировать.

Представленные к государственным экзаменам курсанты успешно прошли войсковую стажировку, выполняли курсовые и контрольные задания, приобрели необходимые знания, практические навыки и умения по избранной профессии. На протяжении всего периода обучения выпускники активно участвовали в художественной самодеятельности и спортивных соревнованиях различного уровня, в работе творческих коллективов училища и города, занимались в студиях, кружках ВЮИ, спортивных секциях.

Потери учебного времени за период обучения составляет около 10%.

Состояние воинской дисциплины среди выпускников удовлетворительное. В работе с личным составом училища усилены акцент на индивидуальное воздействие, патристическое воспитание. Все проведенные мероприятия способствовали повышению организованности, правопорядка.

Несколько лучше положение дел с воинской дисциплиной в 4 роте (командир роты капитан-лейтенант САДЖ В.И.) и 6 роте (командир роты майор САРЕВИН В.П.). Всего же за весь период обучения курсантами-выпускниками совершено 96 грубых нарушений воинского устава.

- 3 -

ной дисциплины:

- за 1 курс - 30;
- за 2 курс - 10;
- за 3 курс - 25;
- за 4 курс - 14.

Основными причинами грубых нарушений в училище являются:

- неаккуратная работа командного состава училища в решении задач укрепления воинской дисциплины, отсутствие взаимодействия командиров с кафедрами, отделами и службами;
- большое количество нарушений совершали курсанты, которые не приняли присягу на верность народу Украины и обучаются в училище по древнему соглашению;
- неудовлетворительное знание должностными лицами настроями личного состава;
- низкая эффективность воспитательной работы, серьезные недостатки в организации службы войск, являющиеся следствием низкой требовательности со стороны должностных лиц;
- слабое знание офицерами и курсантами училища директивных документов Министра обороны Украины по укреплению воинской дисциплины.

Вывод: Задачи укрепления воинской дисциплины среди всех категорий военнослужащих и служащих Вооруженных Сил Украины должны быть первоочередными для всего руководящего и сержантского состава.

Служители-выпускники отделения заочного обучения усвоили программный материал, сдали экзамены за 4 курс со средним баллом 4,3; выполнили все контрольные задания. Все выпускники заочного отделения имеют практический опыт работы в войсках. Дисциплина - удовлетворительная. Все положительно характеризуются по службе.

№ 215

- 9 -

Недостатки:

1. Отдельные курсанты недостаточно владеют штабной культурой оформления боевых документов в соответствии с приказом о составлении службы штаба 1950 года.

2. ПОСТОЯННЫЙ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС
В УЧИЛИЩЕ

Учебно-воспитательный процесс в училище организован в соответствии с приказами Министра обороны Украины, указанными и другими приказами начальника Управления военного образования Украины и другими руководящими документами по подготовке офицерских кадров.

За последнее время в училище изменился облик и процесс обучения в сторону его демократизации и индивидуализации. Активизировал работу кафедры, отделы и службы, более совершенной стала учебно-материальная база.

По результатам аттестования комиссии Управления военного образования Украины значительная часть профессорско-преподавательского состава показала довольно высокие профессиональные качества. Несмотря на то, не исключено пропускать переход к выделению преподавания по углубленному изучению украинского языка всеми курсантами, воспитанками курсантов и слушателей на военных и народных традициях народа Украины.

Подсказательно связались на подложки для климата училища аттестованы это в начале месяца комиссией Управления военного образования Министерства обороны Украины. Проводилась организационная и кадровая работа, создали предпосылки для оздоровления социально-психологического климата в коллективах, совершенствования учебно-воспитательного процесса и повышения личной ответственности офицерского и преподавательского состава.

В ходе учений и штабной аттестационной комиссии четко определены главные направления углубления боевой подготовки и кон-

- 17 -

ности процессов, происходивших в переходный период строительства современных Сил Украины и соответствия композиционного и преподавательского состава современным требованиям, их влияния военной мысли и деятельности Украины.

Учебно-воспитательный процесс в описанном охватывается на соответствующую методикой, предусматривающую творчески-поисковой характер обучения. Идет поиск и внедрение новых, более эффективных форм и методов проведения занятий. Усилен индивидуальный подход к обучению, выросла связь с боевой и повседневной деятельностью войск.

На многих кафедрах создана атмосфера активного творческого поиска новых путей интенсификации процесса обучения, целенаправленной индивидуальной работы как с наиболее способными и одаренными курсантами, так и со всеми остальными. Увеличено количество лекционных занятий по специальности и по военно-профессиональной подготовке.

Все перечисленное в сочетании с демократической оценкой качества эффективности учебно-воспитательного процесса, заинтересованности курсантов в результатах учебы, а также самостоятельности дозволило высокие результаты сдачи сессии за 4 курса. Средний балл по дисциплинам:

- общевойсковым - 4,3;
- специальным - 4,0;
- военным - 4,4.

По вышесказанной - 4,4.

В учебный год полностью переведено на методическую работу. С этой целью понижалось качество и количество лекций на методических занятиях. Так, за прошедший учебный год проведено занятий:

- инструкторско-методических - 256;
- открытых - 161;
- лекционных - 65;
- пробных - 17.

Значительно улучшилась организация и методика контроля учебных занятий. В нем участвовали все категории руководящего состава и он охватил 90% профессорско-преподавательского состава.

- II -

ного за учебный год проконтролировано 311 занятий. В том числе:

- тузоводством училища - 49;
- офицерами учебного отдела - 57;
- начальниками (заведующими) кафедр - 104;
- их заместителями - 109;
- председателями ИМТ - 334;
- командирами батальонов - 39;
- в ходе комплексных проверок - 29.

Были проведены комплексные проверки трех кадров.

В течение учебного года активно работали также педагогический и педагогический комитеты молодых педагогов, клубы с кадетами и аспирантами, регулярными стали общие и тематические встречи с преподавательским и тыловым составом. Школа на протяжении всего учебного года участвовала в различных конкурсах и смотрах, методических совещаниях кафедр и предметно-методических семинарах.

Для выезда Государственной комиссии отмечено, что учебная, воспитательная и научная работы организованы и в основном отвечают современным требованиям строительства Вооруженных Сил независимой Украины, подготовки офицерских кадров для армии Украины, Государства США и дальнего зарубежья. Более предметно и активно все вышеуказанные задачи стали решаться после авторитетными указаниями Главной Управления военного образования МО Украины.

Учебно-материальная база училища соответствует современным требованиям и обеспечивает потребности учебно-воспитательного процесса, размещения и удовлетворение уставных условий жизни и деятельности курсантов. Она включает центральный городок, спортзал, учебный центр и войсковое стрельбище и др. В учебных зданиях 110 учебных аудиторий, в том числе 103 специализированные. Они оборудованы современно, эстетично и технически грамотно для проведения занятий по всем предметам на современном педагогическом и техническом уровне. Имеется также выделенный центральный телесалон, компьютерные классы, производственные мастерские и лаборатории. Главная база расположена в учебном центре вблизи от Львова и включает казармы и общежития, войсковое стрельбище, технические поля, полевые классы, бронированный клуб, строевой зал, автопарк, столовую и спортивную площадку. Кроме того, в учебном центре оборудованы огневая полоса, химический, инженерный

- 12 -

топографический городки, полоса и блиндаж психологической подготовки и др. Учебный центр позволяет одновременно размещать, проводить занятия и тренировки по боевой подготовке с количеством батальоном (до 400 человек).

В училище уделяется постоянное внимание обустройству и ремонту учебных корпусов, казарм, клуба, спортзала, спортивных и других зданий и помещений соудужений. Планимерно проходит обустройство и озеленение городков, создание уголков отдыха.

Государственная комиссия считает, что учебно-материальная база училища в основном соответствует требованиям подготовки офицерских кадров по профилю училища. Планомерно и далее развивать ее техническое усовершенствование современным оборудованием и приборами.

3. ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПО УСТРАНЕНИЮ НЕДОСТАТКОВ, ВЫЯВЛЕННЫХ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ ГОСУДАР- СТВЕННОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОМИССИЕЙ

Государственная комиссия отмечает, что на основании ее рекомендаций училища уделяется ряд положительных тенденций учебной, воспитательной, научно-исследовательской работе, в развитии и совершенствовании учебно-материальной базы. Определенное внимание уделяется решению задач укрепления военной дисциплины и правопорядка, воспитания курсантов на народном и военном традициях Украины. В учебно-воспитательном процессе утверждаются политические направления: патристизм и индивидуализация обучения, парадокс и активная форма занятий, основы методики коллективной познавательной деятельности, внедрение современных технологий в учебный процесс.

Однако, в ходе всестороннего анализа всего комплекса проводимых мероприятий, Государственная комиссия считает ряд существенных недостатков, указанных выше. Для их устранения рекомендуем:

1. Результаты государственных экзаменов обобщать на методических собраниях, методических и служебных совещаниях кафедр, батальонов, отделов и служб. Разработать подробный план устранения

У 215

- 13 -

на недостатки и пути повышения эффективности и результативности учебно-воспитательного процесса, методической и научно-исследовательской работы. Продолжить активную работу по устранению недостатков и критических замечаний, указанных в акте по результатам отстоявшихся учебных комиссий Управления военного образования Украины, уделяя особое внимание укреплению морально-психологического состояния личного состава, соблюдению законности и правопорядка независимого государства Украины и ее территориальной Сил. Основные мероприятия включить в план-календарь основных мероприятий на 1994-1995 учебный год и другие плановые документы.

2. Профессорско-преподавательскому составу всех кафедр повысить объективность, доброжелательность и привабливаемость при оценке знаний и практических навыков обучающихся. Не допускать случаев вынесения оценок, ущемления конкурсных заслуг. Встречать, принимать отчеты и экзаменов и экзамены обучающихся, которые можно считать за ОВУ.

3. Для качественного улучшения обеспечения учебной и методической работы государственная комиссия рекомендует:

1.1. общественные науки:

а) учебному отделу, объединенному совету кафедр общественных наук продолжить работу по подготовке новых тематических планов и программ. В них предусмотреть авторы новых дисциплин, курсов, прежде всего по истории Украины, украинскому языку и литературе, культуре Украины, воспитанию личного состава на военных и гражданских традициях Вооруженных Сил Украины. Пожизненно работать в воспитательной работе;

б) уделить воспитательный аспект в деятельности профессорско-преподавательского состава общественных наук, направленный на укрепление военной дисциплины и законности, сотрудничество кураторских коллективов, воспитание высокой моральности, культуры и ответственности, помощи за принадлежность к Вооруженным Силам Украины;

№ 215

- 14 -

в) необходимо обогатить учебный фонд литературы, ускорить выпуск учебно-методических пособий, отражающих современные знания и оценки событий прошлого и настоящего на базе объективных данных современной науки и ориентирующих будущих офицеров Вооруженных Сил Украины на адекватное восприятие ценностей национальной и мировой культуры.

По специальным дисциплинам:

а) повысить качество и эффективность практической работы, чтобы они действительно решали задачи подготовки конкретного специалиста, умелого пользоваться техническими средствами обучения и пропагандировать культуру в войсках. Учить курсантов ориентироваться и эффективно проводить массовые мероприятия, основанные на традициях народов Украины, ее военных подразделений;

б) по началу учебного года закончить разработку и ввести в действие типовых характеристик и учесть реализацию деятельности этого отдела в обучении и развитии кадров призывного состава Вооруженных Сил Украины;

в) по журналистике в ходе учебно-воспитательного процесса обращать внимание на достижения военного законодательства Украины, глубоко анализировать в современных условиях печати, уделять особое внимание изучению газетных жанров. Предложить конкретные рекомендации и методику внедрения системы повышения профессионального мастерства журналистов, их морально-психологической и организационной работы;

г) совершенствовать методику работы в журнале офицеров, чтобы работать с людьми в сложных условиях современной жизни и общественной деятельности, в боевой обстановке, применяя все формы и методы культурно-просветительной и журналистской работы.

По военной науке:

а) продолжить поиск эффективных путей развития и совершенствования навыков в управлении подразделениями и соединениями, способствовать принятию целесообразных решений в условиях обстановки, характерной для их реализации. Постоянно углублять знания командных офицеров прироста соединениями обмундирования в усло-

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
 2000
 797 92046 13 2-4, 10-15
 Հասցեն: Վանաձորի ՄԱՐ ՎՐԱՄՈՎ
 Բարձրագույն կրթության
 ընդհանուր կենտրոն

Տրամադրում 9 (գեղ. 200) քր.
 ընդ. ԸՀ. 2004թ.
 Հրատարակել է Օ. Նախարար

Додаток Ж. Навчальний спецкурс «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі».

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

Наталія Черниш

Основи організації правової освіти у військовій вищій школі
Навчальний спецкурс

Полтава 2023

УДК 37.015.31:355.12(477.86):355.4(045) "19"

Рецензенти:

Руслан Басенко – заступник директора з науково-педагогічної роботи, міжнародної та грантової діяльності, завідувач, доцент кафедри правознавства та фінансів Полтавського інституту економіки і права, кандидат педагогічних наук.

Андрій Ткаченко – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

*Рекомендовано до друку вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
протокол № 12 від 05.06.2023 року*

Черниш Н. А.

K55 Основи організації правової освіти у військовій вищій школі: навч. спецкурс / Н. А. Черниш. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка. 2023. – 24 с.

Навчальний спецкурс «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» складено для здобувачів вищої освіти відповідно до програми підготовки фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» ступеня вищої освіти «магістр», за денною та заочною формою навчання.

Передмова

Цей курс розроблений для здобувачів вищої освіти відповідно до програми підготовки фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». Вивчення теми правової освіти важливе не лише для підготовки фахівців з педагогічних наук, але й для підготовки кадрів, які захищатимуть конституційний лад та суверенітет нашої держави. Рівень правової освіченості офіцерів є важливим фактором для ефективності війська в цілому, оскільки вони здійснюють навчання й виховання підлеглих. Загальна мета правової освіти полягає у формуванні предметних компетентностей, які дозволяють людині адекватно взаємодіяти з правовою системою суспільства. У цьому курсі здобувачам пропонується ознайомитись з історико-педагогічними та організаційно-змістовими аспектами здійснення правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України. Вивчення досвіду з підготовки військових фахівців, накопиченого у ХХ столітті, дає можливість визначити подальші кроки у вдосконаленні процесу підготовки кадрів для Збройних Сил України. Тому, в рамках цього курсу студенти матимуть змогу ознайомитись з організаційними та змістовими аспектами правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України, вивчити історичні реалії та розвиток ідей правової освіти, а також розглянути сучасні питання, пов'язані з правовою освітою в Україні. Також в рамках спецкурсу приділяється увага тому, як удосконалити правову освіту в Україні, зокрема в контексті розвитку громадянського суспільства та становлення України як правової держави. Зважаючи на це, розробка та апробація навчального спецкурсу «**Основи організації правової освіти у військовій вищій школі**» є необхідною та доцільною.

Предметом вивчення є Основ організації правової освіти у військовій вищій школі в сучасних умовах.

Міждисциплінарні зв'язки: навчальний спецкурс «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» пов'язаний з такими навчальними курсами вищої школи, як: «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогіка вищої школи», а також дисциплінами загальновійськової підготовки офіцерів запасу.

Мета навчального спецкурсу полягає в ознайомленні студентів зі специфікою організації правової освіти у військовій вищій школі, набутті здобувачами вищої освіти загальних та спеціальних компетентностей щодо планування та організації правоосвітньої діяльності у військовій вищій школі.

Головними завданнями навчального спецкурсу «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» є ознайомлення здобувачів вищої освіти з: 1) процесом становлення правової освіти у військовій вищій школі України; 2) основними категоріями та поняттями, пов'язаними зі здійсненням правової освіти у військовій вищій школі; 3) головними принципами правової освіти у військовій вищій школі; 4) теоретичними аспектами правової освіти у військовій вищій школі.

У відповідності до спецкурсу «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» формуються наступні компетентності та результати навчання:

інтегральна компетентність:	здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері освітніх та педагогічних наук
Загальні компетентності відповідно до переліку Проекту EC TUNING	ЗК1.Здатність до аналізу і синтезу. ЗК2.Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК3. Здатність до організації і планування. ЗК4.Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. ЗК5.Здатність до пошуку, обробки, опрацювання, аналізу інформації з різних джерел. ЗК6.Здатність діяти соціально відповідально та свідомо. ЗК8.Здатність до міжособистісної взаємодії. ЗК9.Здатність працювати в команді
Фахові компетентності	ФК1. Здатність до розуміння цілей і особливостей організації правової освіти у військовій вищій школі. ФК2. Здатність до володіння нормативним забезпеченням правової освіти у військовій вищій школі; ФК3. Здатність до планування та організації правоосвітньої діяльності у військовій вищій школі.

- програмні результати навчання:

Програмні результати навчання	ПРН 1. Знання нормативно-законодавчої бази, що стосується правової освіти у військовій вищій школі; ПРН 2. Уміння застосування інформаційно-комунікаційних технологій для пошуку інформації у спеціальних наукових джерелах, періодичних виданнях, веб-сайтах, порталах щодо особливостей організації правової освіти у військовій вищій школі; ПРН 3. Уміння планування, організації та проведення різнопланових змістових правоосвітніх заходів у військовій вищій школі; ПРН 4. Уміння застосування традиційних та інноваційних методів під час проведення правоосвітніх заходів у військовій вищій школі;
-------------------------------	--

Загальний обсяг спецкурсу становить 3 кредити (90 годин): лекції – 16 годин, практичні заняття – 14 годин, самостійна робота – 60 годин (табл. 1)

Інформаційний обсяг навчального спецкурсу

«Основи організації правової освіти у військовій вищій школі»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин і форма навчання		
	лекції	практичні заняття	самостійна робота
Змістовний модуль I.			
<i>Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти України як наукова проблема</i>			
Тема 1. Історіографія та ступінь наукової розробленості проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України	2	1	6
Тема 2. Термінологічне поле вивчення проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України.	2	1	6
Тема 3. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина XX – початок XXI століття).	2	2	10
Змістовний модуль II.			
<i>Організаційно-педагогічні засади правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина XX – початок XXI століття)</i>			
Тема 4. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України означеного періоду, особливості, тенденції, закономірності, суперечності процесу.	2	2	6
Тема 5. Зміст, види, форми, методи організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини XX – початку XXI століття.	2	2	10
Тема 6. Передовий досвід організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини XX – початку XXI століття.	2	2	10

Змістовний модуль ІІІ.			
<i>Актуалізація досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)</i>			
Тема 7. Наукова оцінка досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти радянської України, його порівняння із здобутками незалежної української держави.	2	2	6
Тема 8. Можливості та перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваного періоду в умовах сьогодення.	2	2	6
Всього:	16	14	60
Загальний обсяг курсу:	90		

ЗМІСТ МОДУЛІВ СПЕЦКУРСУ

Змістовний модуль I.

Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти України як наукова проблема

Тема 1. Історіографія та ступінь наукової розробленості проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України

Історіографічний огляд розвитку правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України в XX столітті з погляду сучасної історико-педагогічної науки. Стан дослідженості даної тематики у працях представників різних галузей знань. Правова освіта у педагогіці, філософії, юридичних науках. Класифікація наукових праць, що стосуються цієї проблематики відповідно до: моменту їх створення; походження; цільового призначення; предмета.

Тема 2. Термінологічне поле вивчення проблеми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України.

Погляди дослідників із різних галузей наукового знання на визначення поняття правової освіти, правової просвіти, правового виховання, правової соціалізації. Правова і юридична освіта. Поняття, пов'язані з організацією правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. Освітній процес у ЗВО зі специфічними умовами навчання. Підвищення рівня правосвідомості громадян як педагогічний процес. Особливості формування правових компетентностей при підготовці фахівців неюридичних спеціальностей.

Тема 3. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина XX – початок XXI століття).

Головні передумови становлення правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України у XX ст. Потреба у забезпеченні військової дисципліни. Панування до 1991 року радянського праворозуміння. Ускладнення організаційно-управлінських відносин у військовій сфері і правова освіта. Чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України середини XX – початку XXI століття. Нормативно-правові

чинники та їх значення. Суспільно-політичні чинники та їх вплив на розвиток правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти. Вплив соціально-економічних чинників на ефективність правової освіти у вищих військових навчальних закладах України.

Змістовний модуль II.

Організаційно-педагогічні засади правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина XX – початок XXI століття)

Тема 4. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України означеного періоду, особливості, тенденції, закономірності, суперечності процесу.

Критерії періодизації розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти. Етап формування радянської правової освіти у вищій військовій школі України, його хронологічні межі, суперечності, тенденції. Поступове ускладнення змісту правової освіти майбутніх офіцерів, виокремлення правового виховання як самостійного напрямку виховної роботи. Етап утвердження радянської правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі: тривалість, суперечності, тенденції. Специфіка педагогічної теорії та практики правової освіти у радянській вищій військовій школі. Розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти: часові рамки, особливості, тенденції, суперечності. Формування системи військової освіти в незалежній Україні і Євроатлантична інтеграція. Значення періодизації освітніх явищ в історико-педагогічному дослідженні.

Тема 5. Зміст, види, форми, методи організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини XX – початку XXI століття.

Зміст правового навчання і виховання у військовій вищій школі України середини XX – початку XXI століття на різних етапах розвитку правової освіти. Сутність основних видів правового навчання у військовій вищій школі: догматичне, пояснювальне, пояснювально-ілюстративне, програмоване та проблемне. Види правового виховання: загальне та галузеве; їх приклади в освітній діяльності ВВНЗ. Форми правового навчання: політінформації, самоосвіта, лекційні та практичні заняття, самостійна робота. Форми правового виховання у закладах вищої військової освіти України. Методи

правового навчання: словесні, наочні, практичні, контролю. Методи правового виховання: переконання, привчання, заохочення та покарання, громадська думка й особистий приклад командирів.

Тема 6. Передовий досвід організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття.

Підбір та поєднання методів і засобів навчання як запорука успішної підготовки майбутніх фахівців і прояв педагогічної майстерності викладача. Ділові ігри як метод правового навчання. Складання проектів службових документів у правовій підготовці військових фахівців. Правоосвітні предметні гуртки (та інші позааудиторні активності), їх переваги. Можливості правової освіти у вищій військовій школі із залученням фахівців-юристів. Еволюція використання матеріалів судових та дисциплінарних справ у правовій освіті. Навчальні посібники, візуальна агітація, інформаційно-комунікаційні технології як засоби правової освіти майбутніх офіцерів.

Змістовний модуль ІІІ.

Актуалізація досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)

Тема 7. Наукова оцінка досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти радянської України, його порівняння із здобутками незалежної української держави.

Критерії наукової оцінки історико-педагогічного досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти, відповідно до сучасних наукових поглядів. Принципи правової освіти майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Унормованість процесу правової освіти як її специфічна засада. Системність, послідовність і наступність як принцип правової освіти. Реалізація принципу науковості у здійсненні правової освіти. Урахування реалій, в яких відбувається правова освіта, відповідно до принципу об'єктивності. Умови дотримання засади фаховості при здійсненні правової освіти. Раціональність як засада правової підготовки військових фахівців. Використання диференційованого підходу під час реалізації завдань правової освіти. Порівняння досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти радянської України зі здобутками незалежної української держави.

Тема 8. Можливості та перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваного періоду в умовах сьогодення.

Компетентісний підхід до правової освіти і його складові. Андрагогічний підхід у військовій освіті. Реалізація ідей освіти протягом життя у правовій підготовці. Формалізм у виконанні запланованих заходів як негативне явище у здійсненні правової освіти та його причини. Збалансованість між побудовою загального уявлення про функціонування правової системи та формуванням в курсантів (слухачів) уявлень про правове регулювання їх діяльності у військовій галузі та шляхи її досягнення. Роль і значення правової самоосвіти у ВВНЗ.

Види навчальної діяльності студентів:

Лекції – є головною організаційною формою навчання студентів зі спецкурсу «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі» є лекції. Їх мета - допомогти здобувачам засвоїти теоретичні знання та зацікавитися навчальною дисципліною, а також сформувати навички самостійної роботи над курсом. Для досягнення цих цілей викладач використовує педагогічну майстерність і ораторське мистецтво. Під час лекцій викладач ознайомлює студентів з концепцією, ідеями, принципами організації правової освіти у військовій вищій школі, що допомагає формувати професійні навички у майбутніх фахівців.

Практичні заняття мають на меті збагачення знань з навчальної дисципліни та навчання методам самостійної та науково-дослідницької роботи. У процесі цих занять студенти отримують практичні навички, осмислюють науково-теоретичний матеріал, навчаються формулювати власну точку зору та отримують навички професійної діяльності. Викладач допомагає студентам аналізувати та осмислювати інформацію, яку вони отримали на лекціях, під час самостійної роботи на практичних заняттях. Тестові завдання використовуються для самоконтролю та контролюючої функції. Це дозволяє студентам засвоїти матеріал більш міцно та ефективно.

Самостійна робота передбачає виконання студентами завдання в рамках спецкурсу, яке вони підготовлюють під керівництвом та контролем викладача. Самостійна робота є важливим компонентом навчального процесу, оскільки допомагає студентам накопичувати знання, навички та уміння, необхідні для майбутньої професійної діяльності. Щоб отримати загальні та фахові компетентності, студентам потрібно опрацювати конспекти лекцій, виконувати завдання, які призначені для самостійної підготовки, та складати список джерел до одного з запропонованих модулів.

Форми контролю:

Поточний контроль – полягає в перевірці рівня підготовленості студентів з тематики курсу під час проведення аудиторних та позааудиторних занять.

Модульний (проміжний) контроль є формою перевірки знань та умінь студентів, яка проводиться під час лекцій, практичних та семінарських занять з окремого модуля. Його метою є оцінка роботи студента під час вивчення окремої теми. Під час модульного контролю можуть використовуватись тестування, анкетування студентів, індивідуальні завдання тощо.

Підсумковий контроль (залік) – призначений для оцінки знань студентів на певному рівні освіти або на певному етапі навчання. Він включає успішного опитування, написання рефератів та підготовку презентацій. Підсумкова оцінка складається з результатів поточного і модульного контролю, отриманих студентом.

Шкала оцінювання знань за навчальним спецкурсом
«Основи організації правової освіти у військовій вищій школі»

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Для заліку
90-100	зараховано
80-89	
70-79	
65-69	
60-64	
35-59	Не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисциплін

Тематика доповідей і рефератів

1. Еволюція наукових поглядів на правову освіту у вищій військовій школі.
2. Правова освіта як комплексне явище суспільного буття.
3. Поняття правової освіти. Особливості її здійснення у вищій школі.
4. Правова освіта серед способів підвищення правосвідомості населення.
5. Передумови становлення правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України у XX столітті.
6. Чинники розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України у XX столітті.
7. Становлення та розвиток правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України.
8. Тенденції розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України.
9. Зміст, види, форми, методи правового навчання у вищій військовій школі України.
10. Зміст, види, форми, методи правового виховання у вищій військовій школі України.
11. Передові практики організації правової освіти у вищій військовій школі середини XX – початок XXI століття.
12. Порівняльний аналіз досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України на різних етапах її становлення.
13. Педагогічний процес у ЗВО зі специфічними умовами навчання. Еволюція вимог до підготовки командних кадрів.
14. Теоретико-методологічні засади здійснення правової освіти у вищій військовій школі.
15. Правова освіта офіцерів в контексті євроатлантичної інтеграції.
16. Компетентнісний підхід до правової підготовки військових фахівців.
17. Правова освіта з погляду андрагогіки.

Питання для модульного та підсумкового самоконтролю

1. Правова освіта як комплексне явище суспільного буття.
2. Класифікація наукових праць, що стосуються проблематики правової освіти з погляду сучасної історико-педагогічної науки, відповідно до: моменту їх створення, походження, цільового призначення, предмета.
3. Поняття правової освіти, правової просвіти, правового виховання, правової соціалізації.
4. Правова і юридична освіта: визначення та відмінності.
5. Поняття, пов'язані з організацією правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України: «заклад вищої військової освіти», «ЗВО зі специфічними умовами навчання», «офіцер».
6. Освітній процес у ЗВО зі специфічними умовами навчання.
7. Підвищення рівня правосвідомості громадян як педагогічний процес.
8. Особливості формування правових компетентностей при підготовці фахівців неюридичних спеціальностей.
9. Головні передумови становлення правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України у ХХ ст.
10. Потреба у забезпеченні військової дисципліни як передумова становлення правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України у ХХ ст.
11. Панування до 1991 року радянського праворозуміння як передумова становлення правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України у ХХ ст.
12. Ускладнення організаційно-управлінських відносин у військовій сфері і права освіта.
13. Чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України середини ХХ – початку ХХІ століття.
14. Нормативно-правові чинники та їх значення.
15. Суспільно-політичні чинники та їх вплив на розвиток правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти.
16. Вплив соціально-економічних чинників на ефективність правової освіти у вищих військових навчальних закладах України.
17. Критерії періодизації розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти.
18. Етап формування радянської правової освіти у вищій військовій школі України, його хронологічні межі, суперечності, тенденції.
19. Поступове ускладнення змісту правової освіти майбутніх офіцерів, виокремлення правового виховання як самостійного напрямку виховної роботи.

Хронологічні межі, суперечності, тенденції.

20. Етап утвердження радянської правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі: тривалість, суперечності, тенденції.

21. Специфіка педагогічної теорії та практики правової освіти у радянській вищій військовій школі.

22. Розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти: часові рамки, особливості, тенденції, суперечності.

23. Формування системи військової освіти в незалежній Україні і Євроатлантична інтеграція.

24. Значення періодизації освітніх явищ в історико-педагогічному дослідженні.

25. Зміст правового навчання і виховання у військовій вищій школі України середини ХХ – початку ХХІ століття на різних етапах розвитку правової освіти.

26. Сутність основних видів правового навчання у військовій вищій школі: догматичне, пояснювальне, пояснювально-ілюстративне, програмоване та проблемне.

27. Види правового виховання: загальне та галузеве; їх приклади в освітній діяльності ВВНЗ.

28. Форми правового навчання: політінформації, самоосвіта, лекційні та практичні заняття, самостійна робота.

29. Форми правового виховання у закладах вищої військової освіти України.

30. Методи правового навчання: словесні, наочні, практичні, контролю.

31. Методи правового виховання: переконання, привчання, заохочення та покарання, громадська думка й особистий приклад командирів.

32. Підбір та поєднання методів і засобів навчання як запорука успішної підготовки майбутніх фахівців і прояв педагогічної майстерності викладача.

33. Ділові ігри як метод правового навчання.

34. Складання проєктів службових документів у правовій підготовці військових фахівців.

35. Правоосвітні предметні гуртки (та інші позааудиторні активності), їх переваги.

36. Можливості правової освіти у вищій військовій школі із залученням фахівців-юристів.

37. Еволюція використання матеріалів судових та дисциплінарних справ у правовій освіті.

38. Навчальні посібники як засіб правової освіти майбутніх офіцерів.

39. Візуальна агітація як засіб правової освіти майбутніх офіцерів.

40. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб правової освіти майбутніх офіцерів.
41. Принципи правової освіти майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Загальна характеристика.
42. Унормованість процесу правової освіти як її специфічна засада.
43. Системність як принцип правової освіти.
44. Послідовність як принцип правової освіти.
45. Наступність як принцип правової освіти.
46. Реалізація принципу науковості у здійсненні правової освіти.
47. Урахування реалій, в яких відбувається правова освіта, відповідно до принципу об'єктивності.
48. Умови дотримання засади фаховості при здійсненні правової освіти.
49. Раціональність як засада правової підготовки військових фахівців.
50. Використання диференційованого підходу під час реалізації завдань правової освіти.
51. Порівняння досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти радянської України зі здобутками незалежної української держави.
52. Компетентнісний підхід до правової освіти і його складові.
53. Андрагогічний підхід у військовій освіті.
54. Реалізація ідей освіти протягом життя у правовій підготовці.
55. Типові помилки у здійсненні правової освіти та їх причини.
56. Збалансованість між побудовою загального уявлення про функціонування правової системи та формуванням в курсантів (слухачів) уявлень про правове регулювання їх діяльності у військовій галузі та шляхи її досягнення.
57. Роль і значення правової самоосвіти у ВВНЗ.

Рекомендована література

Основи

1. Васильєв О. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку військової освіти. *Військова освіта*. 2022. № 1 (45). С. 9–22.
2. Вітченко А. О., Осьодло В. І. Розвиток системи вищої військової освіти України в контексті сучасних трансформаційних змін. *Наука і оборона*. 2019. Т. 7, № 2. С. 44–50. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-7-2-44-50>.
3. Войтех О. Принципи та підходи до підготовки національного персоналу Збройних Сил України до участі у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. *Військова освіта*. 2019. № 1(39). С. 93–101.
4. Волошин В. Досвід використання інновацій у системі вищої військової освіти України. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 10(10). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-185-195](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-185-195) (дата звернення: 11.04.2023).
5. Гавришук О. М. Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 125–131.
6. Гетьман А. П., Данильян О. Г., Дзьобань О. П. та ін. *Філософія правового виховання: навч. посіб.* Харків: Право, 2012. 248 с.
7. Голубко Н. І. *Правова педагогіка: навч. посіб.* Київ: МАУП, 2007. 101 с.
8. Городянська Л. Військово-педагогічна спрямованість підготовки військових фахівців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. № 1. С. 10–13.
9. Грицьова Я. Г. Використання сучасних освітніх технологій у правовому навчанні. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2016. № 32. С. 24–28.
10. Жигір В. І. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. № 48. С. 107–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_48_16.
11. Засць А. С. Правова пропаганда як форма виховання в правовій державі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № (5). С. 7–10.
12. Замотасва Н. В. *Військова педагогіка: історія, теорія, практика: навч. посіб.* Київ: Альфа Реклама, 2021. 364 с.
13. Ішук І. В. Генезис правового навчання на українських землях: періодизація розвитку. *Право і суспільство*. 2011. № (1). С. 51–57.

14. Калиновський Ю. Ю., Аксьонова О. М. Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи. Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2. С. 124–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_2_17.
15. Кирилєнко В. І. Правова робота в Збройних Силах України: навч. посіб. Київ: РВЦ «Військ. ін-т», 2010. 408 с.
16. Коваленко Д. В. Педагогічні основи етико-правової підготовки майбутнього офіцера в умовах вищого військового навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 220 с.
17. Ковальчук О. М. Особливості ідеологізації та політизації праворозуміння в післяреволюційний період. Соціологія Права. 2020. № 2(33). С. 36–41.
18. Козліковська Н. Позааудиторна робота як складова вищої освіти. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2008. № 5(7). С. 1–9. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/512>.
19. Кузь Ю. Формування правової культури військовослужбовців як складова навчально-виховного процесу у ВНЗ. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка. 2008. № 2. С. 37.
20. Максимов С. І. Методологічні основи правового виховання. Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2010. № 6. С. 53–62.
21. Мельниченко О. Роль науково-дослідної роботи курсантів та шляхи її поживлення у ВВНЗ. Військова освіта. 2015. № 1 (31). URL: <http://znpvo.nuou.org.ua/article/view/198936>.
22. Мірошніченко В. І. Розвиток правової культури офіцерів-прикордонників на основі використання андрагогічного підходу. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2020. Т. 95, № 2. С. 110–121. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-95-2-110-121>.
23. Нецадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2004. 56 с.
24. Осьодло В. І. Психолого-педагогічні аспекти розвитку сучасної вищої військової освіти. Військова освіта. 2013. № 2. С. 135–146.

25. Поляков С. Ю. Організаційно-правові засади військової освіти в Україні (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 177 с.
26. Сірий С., Кожедуб О. Особливості застосування педагогічних технологій правового виховання військовослужбовців Збройних Сил України. Вісник Національного університету оборони України. 2013. № 2. С. 131–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_2_27
27. Скуріхін С. М. Правова культура офіцерського складу Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2011. 21 с.
28. Скуріхін С. М. Форми правового виховання офіцерського складу Збройних Сил України. Юридична наука. 2011. № 4-5. С. 214–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_4-5_27
29. Снігур Л. А. Загальна характеристика системи формування громадянської особистості у ВВНЗ. Наука і освіта: наук.-практ. журнал. 2006. № 1-2. С. 120–122.
30. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003. С. 47–66.
31. Тичина І. В. Організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920-1940 рр: дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки: 13.00.01. Житомир, 2021. 302 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/32632/1/dys-Tychina.pdf>
32. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Житомир, 2016. 225 с.
33. Черниш Н. Підвищення правосвідомості населення як педагогічний процес. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VI Всеукр. наук.- Пр. конф., м. Полтава, 17 листоп. 2021 р. Полтава, 2021. С. 238–241. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Zbirnyk-ПЮ2021Д.pdf>
34. Черниш ІІ. Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: понятійно-термінологічний аспект. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2020. № 13. С. 217–227. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.13.2020.223144>.

35. Черниш Н., Ільченко О. Історіографія проблеми правової освіти у вищій військовій школі України в XX столітті. Педагогічні науки. 2020. № 75-76. С. 107–112. URL: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226393>.
36. Черниш Н. Становлення правової освіти у вищій військовій школі як комплексна історико-педагогічна проблема. Інноватика у вихованні. 2021. Т. 2, № 13. С. 277–287. URL: <https://doi.org/10.35619/iiv.v2i13.387>.
37. Черниш П. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина XX – початок XXI століття). Українська професійна освіта. 2021. № 9-10. С. 47–58. URL: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592>.
38. Черниш Н. Нормативне регулювання правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. Професійна педагогіка. 2021. Т. 1, № 22. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131>.
39. Черниш Н. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України (середина XX – початок XXI століття). Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2023. № (4). С. 45–53. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270287>.
40. Ягупов В. В. Військова дидактика: навч. посіб. Київ: ВПЦ "Київ. ун-т", 2000. 399 с.

Додаткова

1. Donnelly C. N., Moore J. E., Williams E. S. Soviet military: political education, training and morale. Palgrave Macmillan, 1987.
2. Jones E. Red army and society: a sociology of the soviet military. Taylor & Francis Group, 2021.
3. Tumulavičius V., Danilevica A., Kokina I. Issues of peculiarities of military education on different levels: the modern notion of legal preparation for

- cadets. *Journal of security and sustainability issues*. 2020. Vol. 9, no. 4. URL: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4\(14\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4(14)).
4. Андрусипин Р. М. Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 226 с.
  5. Бойко А. М. Концитуальні основи особистісно-соціального виховання. *Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2013_3_4.
  6. Будас А. П. Інтерактивні технології навчання правознавству студентів економічних спеціальностей. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2011. № 27. С. 224–231.
  7. Войтех О. Принципи та підходи до підготовки національного персоналу Збройних Сил України до участі у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. *Військова освіта*. 2019. № 1(39). С. 93–101.
  8. Задунайський В. Становлення засад військової дисципліни в Українському Війську (кінець 1917– квітень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. № XXVII. С. 109–113.
  9. Іваненко В., Бурмага В. Афганський синдром 1979–1989 рр. як чинник кризи радянської системи: історичний досвід і сьогодення. *Література та культура Полісся*. 2016. № 83. С. 108–116.
  10. Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13:00:04. Київ, 2008. 48 с.
  11. Лесько Н. В. Правове виховання дітей – важливий напрям профілактики правопорушень. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 33–37.
  12. Нічкало Н. Г. Сучасні проблеми розвитку системи неперервної професійної освіти: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Неперервна професійна освіта:*

філософія, педагогічні парадигми, прогноз: монографія. Київ, 2003. С. 345–448.

13. Остапенко Л. В. Правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору в Україні (кінець XX – початок XXI століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Херсон, 2019. 240 с.
14. Сокол М. О. Наукові підходи щодо проведення педагогічних досліджень з проблеми детермінації поняття виховання. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2016. № 69 (1). С. 69–73.
15. Тичина І. Радянські командирські курси на території України в роки Громадянської війни 1919–1921 рр.: історія створення та діяльності. *Педагогічний дискурс*. 2015. № 18. С. 223–228.
16. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції в контексті соціально-філософського аналізу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2015. № 2 (64). С. 132–141.
17. Черниш Н. Правова освіта як елемент професійної підготовки офіцерів Збройних Сил України. *Теоретичні та прикладні аспекти розвитку науки*: матеріали VI Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 9–10 берез. 2021 р. Київ, 2021. С. 31–32.
18. Черниш Н. Особливості радянської правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі. *Гуманітарний корпус. випуск 45*: зб. наук. ст. Київ, 2022. С. 115–116.
19. Черниш Н. Особливості становлення вітчизняної військової освіти у новосні роки (1946–1953 рр.). *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка*: Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 22–23 лют. 2022 р. 2022. С. 228–232. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/zb_conf230222.pdf.
20. Черниш Н. Тенденції правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України середини XX – початку XXI століття. *Освітні*

тренди: Дайджест стенд. доп., презент. під час «Meetup 011», м. Харків, 19 жовт. 2022 р. 2022. С. 42.
 URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4bbb27c-aed4-4f2b-ac0e-a6d1ed138a35/content>.

Інформаційні ресурси

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
2. Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Збройних Сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України: Наказ М-ва оборони України від 13.04.2005 р. № 221/217: станом на 10 листоп. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0574-05#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
3. Про затвердження Інструкції про організацію освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України: Наказ М-ва оборони України від 30.10.1998 р. № 399: станом на 5 черв. 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0784-98#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
4. Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади: Наказ М-ва оборони України від 27.05.2015 р. № 240: станом на 10 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
5. Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України: Наказ М-ва оборони України від 20.07.2015 р. № 346: станом на 20 берез. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-15#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

6. Про затвердження Положення про особливості організації освітньої діяльності у закладах вищої військової освіти Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти: Наказ М-ва оборони України від 09.01.2020 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
7. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
9. Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України від 07.11.2001 р. № 1053/2001: станом на 29 верес. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001#Text> (дата звернення: 21.04.2023).
10. Про Програму правової освіти населення України: Постанова Каб. Міністрів України від 29.05.1995 р. № 366: станом на 9 лют. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
11. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV: станом на 21 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
12. Про створення єдиної системи військової освіти: Постанова Каб. Міністрів України від 15.12.1997 р. № 1410: станом на 4 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

Додаток 3. Довідки про впровадження результатів дослідження.

Акт

про впровадження результатів дослідження
у практику діяльності Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Н. А. Черниш з теми дисертації «Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)», що подається до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки (спеціалізація – загальна педагогіка та історія педагогіки)

«30» травня 2023 р. на засіданні кафедри загальної педагогіки та андрагогіки у складі 9 осіб заслухали повідомлення здобувача наукового ступеня доктора філософії Н. А. Черниш про результати виконання робіт за темою «Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття)».

Тема дисертації затверджена 18 вересня 2019 р. (протокол кафедри № 4 від 18 вересня 2019 р.), Вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка 29 жовтня 2020 р. (протокол № 4 від 31 жовтня 2019 р.), Рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології № 1 від 28 січня 2020 року.

Тема дисертації є складовою НДР кафедри загальної педагогіки та андрагогіки.

Результати дослідження Черниш Н. А., аспірантки кафедри загальної педагогіки та андрагогіки., впродовж 2022–2023 рр. упроваджувались до освітнього процесу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка в умовах магістратури.

Науково-теоретичні положення роботи Наталії Андріївни Черниш використовувались у процесі підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі,

офіцерів запасу.

Опубліковані 20 (з них – 18 одноосібних) наукових робіт Черниш Н. А., присвячених актуальним для історико-педагогічної науки проблемам, увійшли до контенту навчального спецкурсу «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі». Зокрема, такі наукові роботи аспірантки, як: Черниш Н. Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: понятійно-термінологічний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2020. № 13. С. 217–227. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.13.2020.223144> ; Черниш Н. Етапи розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина XX – початок XXI століття). *Українська професійна освіта*. 2021. № 9-10. С. 47–58. URL: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592> ; Черниш Н. Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України (середина XX – початок XXI століття). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. № (4). С. 45–53. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270287> - є педагогічно доцільними, значущими, креативно використані викладачами під час розробки змістового наповнення дисциплін за вільним вибором та організації підготовки офіцерів запасу.

Розроблений здобувачкою спецкурс, що включає теоретичні основи правової освіти, головні принципи, можливості та перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду організації правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України в сучасних умовах, дало змогу розширити освітні програми та методичні матеріали, що стосуються педагогічних дисциплін. Крім того, спецкурс акцентує увагу на можливостях поліпшення правової освіти в Україні, особливо в контексті розвитку громадянського суспільства та формування нашої держави як правової.

Друковані матеріали, які засвідчують впровадження результатів дослідження здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії Черниш Наталії Андріївни, передано до Бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха,

довідку про позитивні результати перевірки яких отримано 01.06.23.
2023 р.

Наведене дозволяє рекомендувати результати наукових досліджень
Н. А. Черниш до широкого впровадження у практику роботи закладів вищої
освіти, для підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі, а також офіцерів
запасу.

Директор бібліотеки
імені М. А. Жовтобрюха

Валентина ОРЕХОВА

Начальник
навчально-методичного відділу

Дмитро ЛОБОДА

Завідувач аспірантури
та докторантури

Катерина ЛОБАЧ

Завідувач кафедри

Володимир МОКЛЯК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003, тел. (0532) 52-58-67
 E-mail: allmail@pnpu.edu.ua код ЄДРПОУ 31035253

16.08.2023 № 16.90/01-35/67 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження у практику діяльності
 Полтавського національного педагогічного університету
 імені В. Г. Короленка Черниш Н. А. з теми дисертації
**«Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти
 України (середина ХХ – початок ХХІ століття)»**,
 що подається до захисту на здобуття наукового ступеня
 доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
 (спеціалізація – загальна педагогіка та історія педагогіки)

Результати дослідження Черниш Н. А., аспірантки кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, впродовж 2022–2023 рр. впроваджувались в освітній процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Науково-теоретичні положення роботи Черниш Наталії Андріївни використовувалися у процесі підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі, офіцерів запасу.

Опубліковані праці Черниш Н. А., присвячені актуальним для історико-педагогічної науки проблемам, увійшли до контенту розробленого аспіранткою навчального спецкурсу «Основи організації правової освіти у військовій вищій школі». Зокрема, такі наукові роботи аспірантки, як «Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: понятійно-термінологічний аспект», «Етапи розвитку правової освіти офіцерів у

військових закладах вищої освіти України (середина XX – початок XXI століття)», «Передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України (середина XX – початок XXI століття)» - є педагогічно доцільними, значущими, креативно використані викладачами під час розробки змістового наповнення дисциплін за вільним вибором та організації підготовки офіцерів запасу.

Розроблений здобувачкою спецкурс, що включає теоретичні основи правової освіти, головні принципи, можливості та перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду організації правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України в сучасних умовах, дало змогу розширити освітні програми та методичні матеріали, що стосуються педагогічних дисциплін. Крім того, спецкурс акцентує увагу на можливостях поліпшення правової освіти в Україні, особливо в контексті розвитку громадянського суспільства та формування нашої держави як правової.

Наведене дозволяє рекомендувати результати наукових досліджень Черниш Н. А. до широкого впровадження у практику роботи закладів вищої освіти, для підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі, а також офіцерів запасу.

Результати впровадження матеріалів дослідження обговорено на засіданні кафедри загальної педагогіки та андрагогіки (протокол № 29 від 30 травня 2023 р.) та заслуговують позитивної оцінки.

Проректор з наукової роботи

Василь ФАЗАН

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ
ІМЕНІ ІВАНА КОЖЕДУБА
Код 24980799

«30» червня 2023 р.
№ 350/176/115-1031/640 ПС

61023, м. Харків-23, вул. Сумська, 77/79

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії

Черниш Наталії Андріївни

на тему «Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти
України (середина ХХ – початок ХХІ століття)»

Протягом 2022-2023 навчального року, матеріали дисертації Н. А. Черниш використовувались для урізноманітнення та актуалізації змісту підготовки фахівців на факультеті підготовки офіцерів запасу за контрактом Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба.

Розроблений дисертанткою навчальний курс "Основи організації правової освіти у військовій вищій школі" спрямований на ознайомлення здобувачів із особливостями здійснення правової освіти у військових закладах вищої освіти та забезпечення у них формування загальних та спеціальних компетентностей щодо планування та реалізації правової освіти. Навчальний контент спецкурсу, що включає теоретичні основи правової освіти, її головні принципи, можливості та перспективи творчого використання історико-педагогічного досвіду організації правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України в сучасних умовах, дав змогу розширити освітні програми та методичні матеріали, які відносяться до педагогічних дисциплін. Додатково спецкурс зосереджує увагу на перспективах поліпшення правової освіти в Україні, осібно, у зв'язку із розвитком громадянського суспільства та становлення нашої держави як правової.

Під час апробації було зроблено висновок про доцільність упровадження результатів наукових досліджень Н. А. Черниш в освітній процес з підготовки офіцерів запасу за контрактом. Матеріали дисертації відзначаються як актуальні і значущі для розвитку вітчизняної педагогічної теорії і практики.

Результати дослідження обговорено та впроваджено на факультеті підготовки офіцерів запасу за контрактом Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба.

(протокол №8 від 13 червня 2023 р.).

Декан факультету
підготовки офіцерів запасу за контрактом

Юрій ОЛІЙНИК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника
Національної академії
Національної гвардії України з
навчальної та методичної роботи
кандидат військових наук,
старший науковий співробітник

Владислав СМАНОВ

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Черниш Наталії Андріївни на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні педагогічні науки» в освітній
процес Національної академії Національної гвардії України

«30» червня 2023 року

м. Харків

Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
Наталії Черниш

Комісія у складі:

голови: заступника начальника навчально-методичного центру –
начальника відділу методичного забезпечення навчального процесу доктора
наук з державного управління, професора полковника Сергія Беляя,

членів: начальника кафедри військово-соціального та психологічного
забезпечення оперативного факультету кандидата педагогічних наук, доцента
полковника Володимира Васищева,

старшого викладача кафедри військово-соціального та психологічного
забезпечення оперативного факультету підполковника Руслана Мусевича,

старшого помічника начальника науково-організаційного відділу
майора Ігоря Буряка

розглянула матеріали дисертаційного дослідження здобувача наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні педагогічні науки»
Наталії Черниш

ВСТАНОВИЛА:

основні положення дисертаційного дослідження, а саме передумови становлення і чинники розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України, передовий досвід організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України, а також методичні матеріали розробленого дисертанткою навчального курсу "Основи організації правової освіти у військовій вищій школі", що має на меті ознайомити слухачів з особливостями організації правової освіти та надати їм загальні та спеціальні компетентності щодо планування та організації правової освіти використовуються у навчальному процесі та науковій роботі на кафедрі військово-соціального та психологічного забезпечення оперативного факультету Національної академії Національної гвардії України при підготовці за навчальними дисциплінами «Психологія військового управління та військове лідерство» (змістовий модуль №1 «Сутність управління та соціально-психологічні особливості управлінської діяльності», змістовий модуль 4 «Психологія управлінської взаємодії військового керівника та підлеглих»), «Технології управління конфліктами» (змістовий модуль 3 «Дослідження, профілактика та вирішення конфліктних ситуацій у військових колективах») та «Організація роботи з персоналом у військових частинах і з'єднань Національної гвардії України» (змістовий модуль 2 «Військова дисципліна та профілактика правопорушень», змістовий модуль 4 «Військово-соціальна робота в Національній гвардії України»), а також при проведенні наукових досліджень за напрямом роботи з персоналом сил безпеки України.

Результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні педагогічні науки» Наталії Черниш вважати реалізованими.

Голова комісії

полковник С. Бєлай

Члени комісії

полковник В. Васишевпідполковник Р. Мусевичмайор І. Буряк

«Затверджую»

Проректор з науково-педагогічної
роботи Запорізького державного
медико-фармацевтичного
університету,
доктор медичних наук, професор
Візір В. А.

«06» серпня 2023 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії
Черниш Наталії Андріївни
на тему «Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти
України (середина ХХ – початок ХХІ століття)»

Протягом 2022-2023 н.р., матеріали дисертації Н. А. Черниш використовувались для урізноманітнення та актуалізації змісту підготовки здобувачів кафедри медицини катастроф, військової медицини та нейрохірургії Запорізького державного медико-фармацевтичного університету.

Одержані дисертанткою наукові положення містять ключові передумови і чинники становлення правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України; основні етапи, особливості, тенденції, закономірності та суперечності процесу розвитку правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України середини ХХ – початку ХХІ століття; зміст, методи і форми правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України; перспективні напрями творчого використання досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваної доби.

Освітні програми та методичні матеріали, що належать до педагогічних дисциплін, були розширені завдяки результатам здійсненого Н. А. Черниш дослідження, які охоплюють теоретичні основи правової освіти, її загальні принципи, можливості та шляхи творчого використання проаналізованого історико-педагогічного досвіду у навчальній діяльності.

Під час апробації було зроблено висновок про доцільність включення результатів наукових історико-педагогічних досліджень Н. А. Черниш в

освітній процес з підготовки фахівців. Матеріали дисертації відзначаються як актуальні і значущі для розвитку вітчизняної педагогічної теорії і практики.

Результати дослідження впроваджено на кафедрі медицини катастроф, військової медицини та нейрохірургії Запорізького державного медико-фармацевтичного університету; обговорено на засіданні кафедри (протокол №3 від 06 серпня 2023 р.).

Завідувач кафедри медицини катастроф
та військової медицини
Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету,
доктор медичних наук, професор

Перлов В. І.

Додаток II. Сертифікати про участь у міжнародних та всеукраїнських науково-практичних семінарах і конференціях

Сертифікат участі у Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст» (16–17 листопада 2021 р., м. Полтава)

Сертифікат участі у Міжнародній науково-практичній конференції з
«Реформування вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку
суспільства»

(15-16 листопада 2022 р., м. Полтава)

Сертифікат про участь у семінарі "FN Goals For Sustainable Development in Language Teaching" in the framework of PNPu international Week 2021 (26 травня 2021 м.Полтава)

Сертифікат про участь у регіональному Meet UP 011 «Освітні тренди»
(19 жовтня 2022 року, м. Харків)

Сертифікат про участь у III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» (22-23 лютого 2023 року, м. Полтава)

